SENECA

ÖFKE ÜZERİNE

DOĞUBATI

SENECA

Öfke Üzerine

Çeviren:
A. Doğucan Hanegelioğlu

DOĞUBATI

Lucius Annaeus Seneca

Öfke Üzerine

Çeviren: A. Doğucan Hanegelioğlu

DOĞUBATI

© Tüm hakları Doğu Batı Yayınları'na aittir.

Latince Özgün Metin
De Ira

Latinceden Çeviren
Ahmet Doğucan Hanegelioğlu

Yayına Hazırlayanlar
Taşkın Takış
Ufuk Coşkun

Kapak Tasarımı
Harun Ak

Baskı
Tarcan Matbaacılık
Eylül 2022

Doğu Batı Yayınları
Kültür Mah. Becerikli Sok.
No: 20/5 Kızılay/Ankara
Tel: 0 312 425 68 64 - 425 68 65

www.dogubati.com

ISBN: 978-625-8123-11-1 / Sertifika No: 48847

Doğu Batı Yayınları-356 Felsefe-94

Kapak Resmi: *Lucius Annaeus Seneca*, Napoli Ulusal Arkeoloji Müzesi.

Lucius Annaeus Seneca

Stoa felsefesinin Antik Roma dünyasındaki başlıca temsilcilerinden biridir. İspanya kökenli varlıklı bir ailenin üç oğlundan ikincisi olarak yk. MÖ 4 yılında İspanya'nın güneyinde Cordoba'da dünyaya gelmiştir. Hitabet ve felsefe eğitimi için çocukluğunda Roma'ya getirilen Seneca'nın, kamudaki ilk görevine MS 31-32 yıllarında *quaestor*'lukla (devlet hazinesinden ve mali işlerden sorumlu yüksek bir memuriyet) başlamasından sonra yaşamının geri kalan kısmı çok çalkantılı geçmiştir. Hatip ve yazar olarak Roma'da çok büyük ün elde eden Seneca, İmparator Claudius tarafından gönderildiği sürgünden imparatorun ikinci eşi Agrippina'nın ısrarıyla MS 49 yılında geri dönmüştür. Döndüğünde Agrippina'nın oğlu Nero'yu eğitme görevinin yanı sıra *praetor*'luk (adli işlerden sorumlu yüksek memuriyet) görevini de üstlenen ve böylece kendisini 62 yılına kadar sürecek olan debdebeli saray yaşamının içinde bulan Seneca, Nero imparator olunca, dostu Sextus Afranius Burrhus'la birlikte yönetimde söz hakkına sahip olma fırsatını da elde etmiştir. Ancak bir grup senatörün İmparator Nero'ya karşı düzenledikleri bir suikast girişimine katılmakla suçlanınca MS 65 yılında onun emriyle intihar etmeye zorlanmıştır. Çok verimli bir yazar olan Seneca' nın, Stoa ahlakı ve doğa bilimleri üzerine inceleme yazıları, mektupları ve tragedyaları ya tamamen ya da kısmen olmak üzere günümüze ulaşmıştır. Eserleri 16. ve 17. yüzyılda yaşamış birçok İngiliz ve Fransız tiyatro yazarına ilham vermiştir. Günümüzde de özellikle mektupları ve felsefi diyalogları, hem içerikleri hem bıraktığı etki sayesinde aradan geçen yaklaşık 2000 yıllık bir süreye rağmen güncelliğini ve önemini korumaktadır.

Ahmet Doğucan Hanegelioğlu

1987 yılında İstanbul'da doğdu. İlk ve orta öğretimini Zeynep Kâmil İlköğretim Okulu'nda, Lise eğitimini İntaş Lisesi'nde tamamladı. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi'nde Türk Dili ve Edebiyatı, İstanbul Üniversitesi'nde Latin Dili ve Edebiyatı bölümlerinde okudu. Latin Dili ve Edebiyatı bölümünde 2015'te lisans, 2019'da yüksek lisans eğitimini tamamlayıp mezun oldu. Varro, *Latin Dili Üzerine* ve *Ziraat İşleri* (2021) Doğu Batı Yayınları'ndan çıkan diğer çeviri eserleridir.

İÇİNDEKİLER

Önsöz 9
Kısaltmalar 11
Sunuş 13

Öfke Üzerine (*De Ira*)

I. Kitap
Öfkenin Nitelikleri 25

II. Kitap
Öfkenin Kaynakları 53

III. Kitap
Öfkenin Çaresi 90

Kaynakça 137

ÖNSÖZ

Genç Seneca'nın felsefe eserleri arasında öfke üzerine yazdığı bu eseri aslında bundan yıllar önce çevirmeye başlamış, ancak bazı sebeplerden ötürü ertelemek zorunda kalmıştım. Sonunda *Öfke Üzerine*'yi bitirme şansı buldum. Gerçi bu zaman içinde eserin Cemal Bilge Özşar tarafından yapılan bir çevirisi 2020 yılında Biblos Yayınları'ndan çıktı. Ancak bu çeviri hem cep boy olarak basılması hem de hangi dilden çevrildiği, hangi metnin temel alındığı gibi bilgilere yer verilmemiş olması nedeniyle eksik kalmış bir çeviriydi.

Eserin çevirisinde Latince metin için "Basore, J. W. (ed.), 1928. *Seneca. Moral Essays*. 1. C. Londra: Heinemann" künyeli eseri kullandım. Buna ek olarak, olabildiğince az hata yapmak adına İngilizce ve İtalyancaya yapılmış iki çeviriden faydalandım ve bunların künyelerini de kaynakça kısmında verdim. Latince metindeki özü bozmayacak şekilde ama anlaşılması da güç olmayan bir çeviri yapmaya gayret ettim. Açıklanması gerektiğini düşündüğüm kavramlara, Latince metne dair açıklamalar gerektiğini düşündüğüm yerlere dipnot verdim. Bu dipnotlarda editör notu olarak işaretlediklerim haricindekiler

şahsıma aittir. Her ne kadar Seneca dahi bazı noktalarda kavram karmaşasına düşmüş olsa da en azından bariz çeviri hatalarından kaçınmak için hem farklı Latince sözlüklerden hem de Latince eş anlamlılar sözlüklerinden faydalandım. Özel isimleri mümkün mertebe metinde geçen şekilleriyle aktardım. Yalnızca Türkçe literatürde yer etmiş olanları Türkçede yaygın olarak kullanıldıkları şekliyle verdim. Yunanca isimleri metinde Seneca'nın kullandığı Latince versiyonlarıyla, dipnotlarda ise Eski Yunanca asıllarıyla yazdım.

Öğretmenim Prof. Dr. Bedia Demiriş'e ve çektiği tüm sıkıntılara benim için katlanan anneme teşekkürlerimi sunuyorum.

Ahmet Doğucan Hanegelioğlu
İstanbul, 2022

KISALTMALAR

Genel Kısaltmalar

Age.	: Adı geçen eser
Baş. a.	: Başlığı altında
Bkz.	: Bakınız
Çev.	: Çeviren
E. Yun.	: Eski Yunanca
Ed.	: Editör
Ed. n.	: Editör notu
Ok.	: Okunuşu
S.	: Sayfa
Vdv.	: Ve devamı

Klasik Eserler

Cic. *Tusc.*	: Cicero, *Tusculanae disputationes*
Hom. *Il.*	: Homeros, *Ilias*
Lucr.	: Lucretius, *De rerum natura*
Ov. *Met.*	: Ovidius, *Metamorphoses*
Pl. *Leg.*	: Platon, *Yasalar*
Pl. *Resp.*	: Platon, *Devlet*
Ps. Sen. *Oct.*	: Pseudo-Seneca, *Octavia*
Verg. *Aen.*	: Vergilius, *Aeneis*

Sözlükler, Derlemeler ve Başvuru Kaynakları

LS	: C. T. Lewis - C. Short. 1879.
Popma	: Popma. 1865.
Tarama Sözlüğü	: TDK Tarama Sözlüğü. 1995.
Döderlein	: Döderlein. 1858.
Frag. Poet. Rom.	: Fragmenta Poetarum Romanorum. 1886.
TDK	: Büyük Türkçe Sözlük. 2011.

SUNUŞ

Lucius Annaeus Seneca

Lucius Annaeus Seneca, veya Genç Seneca, MS 1. yüzyılın başında (büyük ihtimalle MÖ 4'te) İspanya'da (Hispania), Córdoba'da dünyaya geldi. Yaşlı Seneca olarak bilinen babası da önemli bir hatipti. Annesi Helvia'nın da eğitimli bir kadın olduğu biliniyor.[1] Küçük yaşta Roma'ya getirilen Seneca, burada retorik ve felsefe eğitimi aldı. İmparator Tiberius döneminde *quaestor* olarak görev yaptı.[2] İmparator Claudius döneminde, imparatorun eşi Messalina tarafından Caligula'nın kız kardeşi Iulia Livilla ile zina yaptığı suçlamasına maruz kalıp Korsika'ya (Corsica) sürgüne yollandı (MS 41). MS 49'da Agrippina tarafından Nero'ya lalalık yapması için geri çağrıldı. Bundan bir sene sonra *praetor* oldu. MS 62'ye dek etkin bir politik figür olan ve İmparator Nero'nun nezdinde kıymet gören Seneca, bu yılda imparatorun muhafızları olan ve Seneca'ya yakınlığıyla bilinen *praetor* muhafızlarından Sextus Afranius Burrus ölünce etkinliğini kaybetti. MS 65 yılında adı bir kumpasa

[1] Basore, 1928, s. vii.

[2] *Age*, s. viii.

karışınca ölüm cezasına çarptırıldı ve intihar ederek yaşamına son verdi.

Genç Seneca, Roma'da Stoa felsefesinin belki de en güçlü temsilcilerinden biridir. Tüm felsefi eserlerinde Stoacı etik üzerine eğilmiştir. Günümüzde de Stoa felsefesine dair tartışmalarda adı sıklıkla geçmektedir. Yaşamında bu ilkeleri ne kadar uyguladığı sorgulansa da yazılarında Stoayı ve Stoa etiğini açık bir şekilde aktarmıştır.[3]

Öfke Üzerine (*De Ira*)

Öfke Üzerine (*De Ira*), Seneca'nın "en büyük kusur" ve "en çirkin tutku" olarak nitelediği öfkeye dair düşüncelerini, izlenim ve gözlemlerini aktardığı, öfkeden kurtulmanın ve başkalarını kurtarmanın yollarını anlattığı üç kitaplık bir eserdir. Seneca bu eseri, kardeşi Lucius Iunius Gallio Annaeus Novatus'a hitaben yazmıştır. Birinci kitapta öfkenin genel niteliklerini, çıkardığı arazları, ikinci kitapta öfkenin nelerden kaynaklanıp hangi yönlere gittiğini, üçüncü kitapta ise öfkeden kurtulmanın ve diğer insanları da kurtarmanın yollarını anlatmıştır.

Eserin üslubu genel olarak anlaşılır ve tutarlı olsa da bazı kafa karışıklıkları da görünüyor. Örneğin bir yerde hayvanların öfkesinden bahsederken, ilerleyen bölümlerde hayvanlarda öfkenin bulunmadığını yazmış. Yahut birinci kitapta öfkeyi (*ira*) asabiyetten (*iracundia*) ayırıp bunun içeriğini vermiş olduğu halde üçüncü kitapta bu iki kavramı birçok yerde birbiri

[3] Her ne kadar bu eser de Stoa felsefesine dayansa da bu felsefeyi uzun uzadıya anlatmanın yeri değil. Stoa felsefesine dair genel bir bilgi edinmek için bkz. Brad Inwood, 2018. *Stoicism: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press; John Sellars, 2006. *Stoicism (Ancient Philosophies)*. Berkeley: University of California Press; Troels Engberg-Pedersen, 2017. *From Stoicism to Platonism: The Development of Philosophy, 100 BCE-100 CE*. Cambridge: Cambridge University Press; Margaret R. Graver, 2007. *Stoicism and Emotion*. Chicago; Londra: The University of Chicago Press.

yerine kullanmış. *De Ira* ile ilgili en belirgin üslup sorunu ise çok fazla şahıs geçişi olması. Öyle ki aynı bölümde, aynı sayfada, aynı paragrafta hattâ iki cümle art arda farklı şahıslarda çekilmiş fiiller var. Bir cümlede genel olarak üçüncü tekil şahsa seslenip zorunluluk bildirirken hemen ardından ikinci çoğul şahsa geçiyor. Bu pek çok yerde görünür durumda. Çevirirken de bunları mümkün olduğunca korumaya çalıştım ama Türkçe anlatımı deyim yerindeyse büken kısımlarda mecburen bu şahıs çekimlerini de Türkçeye uydurdum.

Bazı Kavramlar

Eserde geçen bazı kavramların ne ifade ettiğini açıklamak, okumada kolaylık yaratacaktır. Bu kavramlar *animus*, duygulanım veya duygu (*animi motus*) ve tutku (*adfectus* veya *affectus*) kavramları.

Animus ve Gönül

Duygulanım ve tutku kavramlarından evvel bu ikisinin doğduğu ve büyüdüğü alan olan *animus* ile ilgili bilgi vermek faydalı olacaktır. Latincedeki *animus* kelimesi çeşitli şekillerde çevrilebilse de çoğu dile tam mânâsıyla çevrilemiyor. Bugün İtalyancadaki *animo* kelimesi belki de Latincedeki kavrama en yakın kelimedir. İngilizcede bağlamına göre farklı kelimelerle karşılansa da genel olarak ruh, zihin veya akıl ifade eden *soul*, *spirit* veya *mind* kelimeleriyle çevriliyor. Bunun sebebi duygu, tutku, irade, düşünüş vb. içerikler barındırmayıp basitçe canlılardaki canı ifade eden *anima* kelimesinden farklı olarak; insana has bir kavram olan *animus*un insan ruhunun duygulanım ve düşünüş niteliklerini bünyesinde barındırmasıdır. Bugün bu akıl ve zekâ süreçlerinin (aslında duygulanımların da) insan beyninde gerçekleştiğini bilsek de o çağlarda bu süreçler ruhtan ayrı düşünülmüyordu. İnsandaki bu tip bir ruhsal (ve aslında bedensel) kavram modern dillerde bulunmadığından

dolayı kelimenin kaynaklandığı düşünüş evreninde sahip olduğu içerikler de yansıtılamıyor.

Bununla beraber *animus*un insan bedeninin hangi kısmında bulunduğu da net değil. Cicero'nun aktardığına göre[4] onun göğüste olduğunu söyleyenler de var, beyinde olduğunu söyleyenler de. Gene Lucretius'un eserinde[5] *animus* ve *anima* ayrılmış ve *animus* göğsün içine yerleşmiş olarak aktarılıyor. Popma'nın eş anlamlılar sözlüğünde[6] *anima* ile *animus* kıyaslanırken Cicero'nun ve Seneca'nın, ama en çok da Cicero'nun bu iki kelimeyi çoğu kez birbirinin yerine kullandığı örnekler verilmiş. Seneca da bazı ifade kalıplarında *anima* yerine ve onun anlamını ifade edecek şekilde *animus*u kullanmış. Her ne kadar Hıristiyanlık döneminde yazılmış olsa da, Sevilla başpiskoposu Isidorus'un (Isidorus Hispalensis) Etimolojileri'nde (*Etymologiae*) insan bedeninin anlatıldığı 11. kitapta da *animus* "irade, istek ve düşünüşle" özdeşleştirilmiş, ruhun tasarım (*consilium*) ve irade barındıran bölümü olarak tanımlanmış. Döderlein'ın eş anlamlılar sözlüğünde de *mens* ile *animus* farkı anlatılmış, ancak *mens*, *animus*un bir parçası olarak ifade edilmiş.[7]

Kelimeye dair tanımlamaları ve açıklamaları bir yana bırakırsak, bu eser (*De Ira*) boyunca *animus*; esasen duygulanımların ve tutkuların oluştuğu kısım olarak karşımıza çıkıyor. Bununla beraber salt duygu ve tutkularla dolu değil, aynı zamanda bunlara dair bir irade sahibi. Kimi zaman bu tutkulara set çekiyor, kimi zaman onlara mağlup oluyor ancak tutkulara karşı girişilecek mücadelede de aktör *animus*un bizzat kendisi. Yani kısacası *animus* hem iradeye, düşünüşe sahip başlı başına bir aktör hem de duyguların ve ardından gelen tutkuların yer yer kontrolü ele geçirdiği bir alan hüviyetinde. Kısacası aslında

---

[4] Cic. *Tusc.* i.19.

[5] Lucr. iii.140.

[6] Popma, 1865, s. 57.

[7] Döderlein, 1858, "*anima; animus; mens*" *baş. a.*

bizim akıl diyebileceğimiz, gelgelelim ruhun içinde konumlanması bakımından kavram olarak aklı da kuşatan bir kelime.

Bu açıklamalardan sonra, Türkçe literatürde de bu kelimenin gene İngilizcedeki gibi bazen ruh bazen akıl bazen kalp kelimeleriyle çevrildiğini görüyoruz. Elbette kelime Türkçeye de tam mânâsıyla çevrilemeyebilir. Haliyle bu yaklaşımlar bağlama göre değerlendirildiğinde haklı gerekçelere dayanıyor. Gelgelelim bu noktada bilinmesi gereken şudur ki, İngilizcede olduğu gibi Türkçede de bu tip karşılıklar *animus*un yalnızca belli bağlamdaki içeriklerinden birini verecektir. Ancak kavram tüm bu içerikleri bünyesinde toplayan bir kümedir.

Bunu Türkçede tek bir kelimeyle ifade edip edemeyeceğimi düşünürken aklıma Türkçedeki *gönül* kelimesi geldi. Gönül kelimesi TDK Yayınları'ndan çıkan Büyük Türkçe Sözlük'te "sevgi, istek, düşünüş, anma, hatır vb. kalpte oluşan duyguların kaynağı" olarak tanımlanmış.[8] Kelime anlamına bakıldığında, Seneca'nın en azından bu eserde kullandığı *animus* için oldukça tatmin edici bir tanımla karşılaştım. Zira duygular da tutkular da *animus*ta oluşuyor, gene düşünüş yoluyla tutkulardan kaçınma da *animus*un yetki alanında sayılıyordu. Öte yandan tıpkı Lucretius'un kabul ettiği, Cicero'nun bir görüş olarak aktardığı gibi gönül de kalpte, yani göğsün içinde tasavvur ediliyor.

Elbette bu noktada teamül ile kaide arasındaki ikileme yakalandım. Zira günlük yaşamda gönül kelimesinin kullanımı bu tanımdaki düşünüş içeriğini göz ardı ediyor. Karşılıklı sohbetleri bir yana bırakıyorum, kişi kendiyle konuşurken dahi aklından gönül kelimesini geçirse çok büyük ihtimalle bunu düşünmez. Yani kaide olarak kelimenin tanımı *animus* ile başka bir dilde çok zor rastlayacağımız şekilde örtüşüyor ama teamül olarak biz Türkler bu kelimenin düşünüş anlamını aklımıza getirmeden, daha çok manevi anlamını kullanıyoruz. Elbette

[8] TDK, *"gönül" baş. a.*

bunun sebeplerinden biri de gene bilimsel gelişmelerin ışığında, beynin işlevinin bu kelimeden zaman içinde ayrılmasıdır.

Gelgelelim aslında gönül kelimesi ile kurulu çoğu kalıplaşmış ifade bir yönüyle bu düşünüş sürecini karşılıyor ki bunlardan en belirgini bence *gönlünde yatmak* ifadesi. Örneğin "Şu an kitap okuyorum ama aslında *gönlümde yatan* yamaç paraşütü yapmak" gibi bir cümle kurduğumuzda ilk bakışta bir istek, arzu görüyoruz. Biraz yakından baktığımızda ise iki nokta akla geliyor. Birincisi, bir istekten bahsetsek dahi bu isteğin oluşmasını sağlayan bir düşünüş süreci var. İkincisi, *gönlümde yatan* ifadesi bu düşünüş sürecinin oluşturduğu izlenimlerle varılmış bir noktayı ifade ediyor. Yani gönlümüzde (bu bağlamda *animus*umuzda diyebilirim) bir imge beliriyor, ona dair bir düşünüş süreci geçiriyoruz ve sonunda gene gönlümüzde bir istek oluşuyor. *Animus* ile kastedilen de tüm bu süreçlerin yer aldığı ruh bölümü.

Örneği daha ileri götürürsek öfke için *gönlümdeki öfke*, yahut başka duygular için *gönlümdeki heyecan*, *gönlümdeki arzu*, *gönlümdeki hüzün* gibi ifadeler sıklıkla karşımıza çıkacaktır. Tarama sözlüklerine baktığımda da bazı dikkat çekici ifadelerle karşılaştım. Bunlardan bazıları şöyle: *gönlüyle söyleşmek* (kendi kendiyle konuşmak, aklından geçirmek), *gönlü kapılmak* (inanmak, kanmak), *gönlü kararmak* (hüzün içinde olmak), *gönlü kopmak* (çok heyecanlanmak), *gönlünü aramak* (fikrini araştırmak, düşüncesini anlamaya çalışmak), *gönlü akmak* (meyletmek), *gönül çürüklüğü* (kötü düşünce), *gönülde yazılmak* (izlenime kapılmak), *gönle yörenmek* (akla gelmek), *gönül götürmek* (vazgeçmek) vb. Görüldüğü gibi *animus* kavramının içinde bulunan özelliklerin çoğu Türkçede gönülle kurulan ifadelerde kendine yer bulmuş.[9]

Gene gönülle ilgili olarak daha uzun vadeli planlar da söz konusudur. İnsan bir şeyi düşünür, tasarlar ve bir noktaya varır.

[9] Tarama Sözlüğü, 1995, s. 1760-1770.

Mevcut durum bu gelinen noktadan farklıdır ancak bu durumu değiştirmek zordur, imkânsızdır veya buna benzer engeller vardır. Kişi eyleme geçemez ama örneğin "Aslında benim gönlümde yatan şu düzenin bu düzene dönmesidir; şu çalışma saatlerinin bu çalışma saatleriyle değiştirilmesidir; şu kanunların kaldırılıp bu kanunların getirilmesidir" nevinden cümleler kurabilir. Bu durumda da bir tasarım sonucu ortaya çıkan bir düşüncenin uzun süreli yansıması gönüldeymişçesine konuşulur.

Sonuç olarak gönül kelimesinin kaide bakımından ve bir nebze de olsa teamül bakımından *animus* kelimesini çok büyük oranda karşıladığını düşünüyorum. Öte yandan kendime şerh düşmem gerekirse, *animus* kavramındaki akılla ilgili içeriğin gönle göre çok daha geniş olduğunu söylemem gerekir. Tabii ki Greko-Romen dünyası ve düşünüş tarzı dahi kendi unsurları arasında derin farklılıklar barındırırken bu dünya ile Türklerin düşünüş tarzı arasında mutlak bir uyuşma olması mümkün değil. Hele ki gönül kelimesinin Eski Türkçeden beri bizimle olduğu hesaba katılırsa ortaya bariz bir farklılık çıkacaktır. Gene de çeviride farklı farklı içerikler vermektense, yukarıda saydığım sebeplerden ötürü *animus* kelimesini bir iki istisna haricinde *gönül* kelimesiyle karşıladım. O istisnalar da Türkçedeki bazı ifade şekillerinin *yürek* veya *kalp* kelimeleri ile kurulması ve bu ifadelerin de tıpkı Cicero'daki *anima-animus* çakışmasında olduğu gibi aynı şeyi ifade etmesindendir. Elbette bu çeviri önerisinin mutlak doğru olduğu iddiasında değilim ancak tercihim bu yönde oldu.

Duygulanım veya Duygu (*animi motus*) ve Tutku (*adfectus* veya *affectus*)

Bu iki kavram eser bağlamında önemli bir yer tutuyor. Biz bugün günlük yaşantımızda *duygu* ve *mantık* ayırımı yaparız. Hattâ duygularımız bir teamül olarak kalple, gönülle ilişkilendirilir. Mantık ise akla yöneliktir. Biz bugün aşk, nefret, öfke

vb. kavramları birer duygu olarak tanımlarız. Bu yüzden ben de eseri okurken ve çevirirken bu kavramları nasıl vereceğime dair epey düşündüm. Hattâ aslında ilkin *adfectus* kavramını duygu olarak aktarmayı düşündüm fakat bu sefer *animi motus* için çok zorlama karşılıklar bulmak durumunda kaldım. Bu yüzden Türkçe literatürde bugüne dek gelen yaklaşımı benimseyerek *animi motus* için sözcüğün bağlamına göre duygu veya duygulanım, *adfectus* için tutku karşılığını kullandım.

Duygu veya duygulanımdan kasıt, insanda oluşan her türlü duygusal dürtüdür. Bir şey okurken, dinlerken, izlerken hafif veya güçlü olarak içimizde (eser bağlamında *animus*ta) oluşan kıpırdanmalardır. Seneca'ya göre bunlar öfkeye, aşka, hüzne, sevince doğru meyledebilir ama basit duygulanımlar olarak kalır, tutku derecesinde şiddetlenip kişiyi yoldan çıkarmazlar.

Kötücül bir anlam içeren tutku ise insanları ele geçiren, onları davranmaları gerektiği gibi davranmaktan alıkoyan bir kavramdır. Aşk tutkusuna düşen bunun etkisiyle kendinden geçer ve yapmaması gereken şeyleri yapar, öfkeye kapılan kişi kendine ve başkalarına anlamsız ve gereksiz zararlar verir vb.

Öte yandan belirtilmesi gereken bir şey var. Birinci kitabın birinci bölümünde Seneca, öfkeli insanların görünümünü delirmiş insanlara benzetmiş ve şöyle aktarmış:

Öfkeli insanlarda da aynı böyle belirtiler görülür: [4] Alev alev titreyen gözler, kalbin derinliklerinden gelen kanla kıpkırmızı olan çehre, titrek dudaklar, sıkılı dişler, kabaran ve dikleşen saçlar, şiddetli ve tıslayan nefes, kıvrılan eklemlerden çıkan ses, inleme ve bağırış, anlaşılması güç sözlerle kesik kesik konuşma, sık sık ellerini birbirine, ayaklarını yere vurma, 'öfkenin tehdidiyle harekete geçip' uyarılan beden; yani çarpıklaşmış ve şişmiş kimselerin çirkin sureti ve korkutucu görünümü... (i.1.3)

Bu manzara sıradan bir şekilde öfkelenmiş birine pek benzemiyor. Bu daha çok histeri nöbeti geçiren birine ait bir tasvir. O halde Seneca'nın tutku ile kastettiği şeyin bizim bugün

aklımıza gelen tutku olmadığı, daha çok bu tutkunun sonucunda varılan bu histerik haller olduğu düşünülebilir. Gelgelelim daha sonraki bölümlerde öfkeye ve öfkeden doğan deliliğe verdiği örneklerdeki insanlar bu tasvire uygun olarak hareket etmeyen, daha çok bizim bugün anladığımız tarzda öfkelenip hata yapan insanlar.

Elbette bu bir kafa karışıklığından mı kaynaklanıyor yoksa sadece öfkenin çirkinliğini abartmak için mi bu kadar çarpıcı bir resim çizmiş, bilinmez. Buradan anlaşılacak olan şudur ki duygulanım veya duygu Seneca'da basit gönül (*animus*) kıpırdanmalarıyken tutku bunlardan doğan ve insanı çok yanlış yollara sevk eden bir hal.

ÖFKE ÜZERİNE

I, II ve III. Kitap

(*De Ira*)

I. Kitap
ÖFKENİN NİTELİKLERİ

1. Öfkenin nasıl yatıştırılabileceği üzerine yazmamı talep et- 1
miştin ya Novatus, öfke bütün tutkulardan çok daha çirkin ve çok daha vahşi olduğu için ondan korkmakta haklı olduğun kanaatindeyim. Açıkçası diğer tutkuların derinliklerinde bir nebze sakinlik ve sessizlik bulunur. Bu ise tümüyle uyanıktır ve kendini bir acı taarruzuyla[1] gösterir. Silaha, kana, cezalandırmaya duyduğu insanlık dışı arzuyla tutuşur; kendini hiçe saymak pahasına başkalarına zarar verirken, bizzat kendisine yönelen silahların önüne intikam hırsıyla atlar. Oysa o intikam, öç alan kişiyi de beraberinde felakete sürükleyecektir.[2]

İşte bu yüzdendir ki bilge insanlar öfkenin kısa süreli bir 2
delilik hali olduğunu söylerler. Tıpkı delilikte olduğu gibi öf-

[1] Taarruz (*impetus*): *Impetus* kelimesi eserin konusu bağlamında *içgüdü* veya *dürtü* için kullanılıyor ancak bu cümledeki benzetme dolayısıyla taarruz kelimesini kullandım.

[2] Eser boyunca çeşitli tutkuların niteliklerini, ne tür etkilere yol açtığını anlatmaya çalışan Seneca genelde tutkuları şahıslaştırmıştır. Yani eser boyunca, bir tutkunun nasıl hareket edeceğine dair cümlelerde aslında o

kede de öz denetim noksanlığı, itidal kaybı, insan ilişkilerine kayıtsızlık, başladıktan sonra inatçılık ve kararlılık, mantığa ve öğütlere kapalılık, boş yere tahrike kapılma, neyin adil ve doğru olduğuna dair kavrayış noksanlığı görülür. Tıpkı çöken bir bina gibi, üzerine çöktüğü şeyi de paramparça eder.

3 Öfke tarafından ele geçirilmiş insanların sağlıklı olmadıklarını anlamak için doğrudan dış görünüşlerine bak. Çünkü çıldırmış bir adamın kesinlikle gösterdiği belirtileri gösterirler: cüretli ve tehditkâr bir yüz, çatık kaşlar, vahşi bir görünüm, hızlanan adımlar, sabit duramayan eller, değişen renk, sık ve şiddetli nefes alıp verme... Öfkeli insanlarda da aynı böyle be-
4 lirtiler görülür: Alev alev titreyen gözler, kalbin derinliklerinden gelen kanla kıpkırmızı olan çehre, titrek dudaklar, sıkılı dişler, kabaran ve dikleşen saçlar, şiddetli ve tıslayan nefes, kıvrılan eklemlerden çıkan ses, inleme ve bağırış, anlaşılması güç sözlerle kesik kesik konuşma, sık sık ellerini birbirine, ayaklarını yere vurma, 'öfkenin tehdidiyle harekete geçip' uyarılan beden; yani çarpıklaşmış ve şişmiş kimselerin çirkin sureti ve korkutucu görünümü...

5 Bu kusur[3] iğrenç midir yoksa daha ziyade çarpık mıdır, bilinmez. Diğer kusurlar gizlenebilir ve gizliden gizliye beslenebilir; öfke ise kendini açık eder ve biçim kazanır, büyüdükçe de görünürlüğü artar. Saldırmak üzere olan hayvanların birtakım işaretler verdiklerini, bedenlerinin olağan ve sakin durumunu değiştirip yırtıcı bir görünüm kazandıklarını bilmez misin?
6 Yaban domuzlarının ağızları köpürür ve dişlerini bileyerek keskinleştirirler, boğalar boynuzlarını boşluğa savurup kumları toynak darbeleriyle dağıtırlar, aslanlar kükrer, tetiklenen yılanların boyunları şişer, kuduz köpeklerin bakışları haşindir.

---

tutkuya kapılan kişinin yapacakları anlatılmıştır. Örneğin "Öfke silahların önüne atılır." derken öfkeye kapılmış kişi olarak da düşünülmelidir.

[3] Öfke.

Esasen doğası gereği hiçbir hayvan[4] bu kadar ürkütücü ve tehlikeli değildir. Yalnızca öfkenin etkisi altına girdiklerinde farklı farklı şiddet davranışları geliştirirler.

Saklaması güç diğer bazı tutkuları da elbette göz ardı etmi- 7
yorum. Şehvet, korku ve cüret de kendini belli eden tutkulardır ve tahmin edilebilirler. Aslında çehrede değişim yaratmayan hiçbir kuvvetli tahrik yoktur. Peki, o halde fark nedir? Fark şudur ki diğer tutkular kendiliğinden görünürdür, öfke ise kendini gösterir.

2. Öfkenin etkilerini ve zararlarını gözlemlemek istersen, 1
bil ki veba salgınları dahi insan türüne öfkeden daha pahalıya patlamamıştır: Katliamlar ve zehirlemeler, gerçek suçlular tarafından karşıtlarına isnat edilen suçlar, yıkılan şehirler, tümden yok olan kavimler, açık artırmada satılan saygın yurttaşlar, kundaklanan haneler, şehir surlarını aşan yangınlar ve bununla beraber hasmane alevlerle ışıyan büyük araziler göreceksin. O çok köklü şehirlerin bugün zar zor seçilebilen temellerini 2
düşün: İşte bu şehirleri öfke yıkmıştır. Binlerce mil boyunca uzanan metruk bölgelerdeki ıssızlığı düşün: İşte bunları öfke tüketmiştir. Hatıralarda kara bahtın örneği olarak kalan bunca önderi düşün: Öfke bir kısmını yatağında yakalamıştır, bir kısmına yemek masasının kutsiyetine rağmen darbeyi indirmiştir;[5] kimini yasaların yuvasında, forumdaki kalabalığın gözü önünde parça parça etmiştir,[6] kimini evladına katlettirip kanını dökmüştür, kiminin soylu boğazını bir kölenin eliyle yarmıştır, kiminin organlarını da bir çarmıha yaymıştır.

---

[4] Hiçbir hayvan (*nullum animal*): Bu kısımda mevzubahis hayvanlar olsa da *animal* kelimesi insan dâhil bütün hayvanlar âlemini kapsayan bir kelime olup anlatılan durum insanları da kapsayan bir durumdur. Haliyle *animal* kelimesi *hayvan* olarak da *canlı* olarak da çevrilebilir.

[5] İskender'in Clitus'u bir ziyafette öldürmesinden bahsediyor. Bkz. iii.17.1.

[6] Bu kısım Tiberius Gracchus'u anlatıyor olabilir. (ed. n.)

3 Bu bahsettiklerim öfkenin bireysel kurbanlarıydı; öfkenin tek tek yaktıklarını bir yana bırakıp kılıçtan geçirilen toplulukları, üzerlerine yollanan orduların katliamına uğrayan kitleleri, kimseyi ayırmaksızın topluca ölüme mahkûm edilen halkları
4 düşünürsek...[7] ... âdeta ya bizim ilgimizden sıyrılıyor ya da otoritemizi küçümsüyorlar. Niçin? Halk gladyatörlere niçin kızıyor ve onların gönüllü bir şekilde ölmemesini niçin alâkasız bir şekilde kendisine edilmiş bir hakaret olarak algılıyor? Halk aşağılandığı yargısına varınca jestleri, mimikleri ve tahammülsüzlüğüyle bir seyirci olmaktan çıkıp bir rakibe dönüşüyor.

5 İşte bu şey her neyse, öfke değil, ancak ona yakın bir şeydir. Bu tıpkı yere düşen bir çocuğun yeri dövmek istemesine, genelde niçin öfkelendiğinin değil de ne kadar çok öfkelendiğinin farkında olmasına, hiçbir sebebi olmadığı ve hiçbir saldırıya uğramadığı halde gene de bir haksızlığa uğramışçasına cezalandırma arzusuna sahip olmasına benzer. Bu yüzden sözde vuruşlarla ve bağışlanma dileyenlerin sahte gözyaşlarıyla kendilerini kandırırlar. Sonuçta sahte bir acı sahte bir intikamla ortadan kaldırılır.

1 **3.** Birileri "Öfkemiz genellikle bize zarar vermiş insanlara değil, zarar verecek insanlara yöneliktir. Yani bilesin ki öfke zarardan kaynaklanmaz." diyor. Bize zarar verecek olanlara öfkelendiğimiz doğrudur, lakin bunlar bizzat bu niyetle dahi bize zarar verirler: Zarar vermek niyetindeki kişi o zararı hali-
2 hazırda zaten veriyordur. "Öfkenin bir cezalandırma arzusu olmadığını şuradan anla" diyor: "En güçsüzler en güçlülere karşı genelde öfke duyarlar ama onlara ceza verileceğine dair ümit beslemedikleri için herhangi bir ceza peşinde de koşmazlar." Evvela, cezalandırma arzusundan bahsettik, cezalandırma fırsatından değil; insanlar yapamayacakları şeyleri de arzularlar. Sonra, hiç kimse en güçlü insanın bile cezalandırılmasından

[7] Burada bir bölüm kayıptır. (ed. n.)

ümidi kesecek kadar zavallı değildir. İş zarar vermeye gelince hepimiz maharetliyiz.

Aristoteles'in tanımı bizimkinden çok da farklı değil. O da 3
öfkenin, acının telafisi olduğunu söylüyor. Bizim tanımımızla onun tanımı arasındaki farkı tam olarak anlatmak uzun sürer. İkisine karşı da öne sürülen görüş şudur: Vahşi hayvanlar da öfkelenirler ancak öfkelenme sebepleri haksızlığa uğramak olmadığı gibi amaçları da cezalandırmak veya başkasına acı çektirmek değildir; öfkeleri bu sonuçlara varacak olsa da niyetleri bunlar değildir. Gelgelelim belirtilmesi gerekir ki vahşi hay- 4
vanlarda, aslında insan dışındaki hiçbir hayvanda, öfke bulunmaz. Zira öfke her ne kadar mantığın düşmanı olsa da ancak mantığın var olduğu bir yerde doğabilir. Yabani hayvanlarda kızgınlık, vahşilik, saldırganlık gibi içgüdüler bulunur. Bunlardaki öfke, aşırılıktan daha büyük değildir ve bazı hazlar söz konusu olduğunda insanlardan daha iradesizlerdir. Yani şunla- 5
rı söyleyen birine inanmanı gerektiren hiçbir şey yok:

> *Domuz hatırlamaz öfkelenmeyi, geyik firarına güvenmeyi, ayı saldırmayı çetin sürülere...*[8]

Şairin 'öfkelenmek'ten kastı 'tahrike kapılmak, kışkırtılmak'tır. Ancak onlar için artık öfkelenmek de affetmek kadar anlamsız bir şeydir.

Konuşma yetisinden yoksun hayvanlar beşerî tutkulardan 6
da yoksundur. Onlarda yalnızca bu tutkulara benzer içgüdüler bulunur. Durum böyle olmasaydı, onlarda da sevgi ve nefret olsaydı bu sayede dostluk ve husumet, anlaşmazlık ve uyum da olurdu. Hayvanlarda da bu kavramların izleri var olsa bile bunların ötesindeki iyilik ve kötülük kavramları insan gönlüne has kavramlardır. İnsan haricinde hiçbir canlıya idrak, öngörü, 7
dikkat ve muhakeme gücü bahşedilmediği gibi; hayvanlarda yalnızca beşerî erdemler değil, beşerî kusurlar da bulunmaz. Hayvanlar hem içsel hem dışsal olarak insanlardan tamamen

[8] Ov. *Met.* vii.545 *vdv.*

farklıdırlar. Onları yöneten ve yönlendiren itkiler farklı bir şekilde biçimlenmiştir. Mesela ses çıkarabilirler ancak bu ses anlaşılabilir değildir, kaotiktir ve kelime üretemez; mesela ağızlarında dilleri vardır ama bu dil kısıtlanmıştır ve farklı hareketler yapamaz. Hakeza hayvanları yöneten ilke de basit ve hamdır. Haliyle bu ilke, içgüdüleri harekete geçiren şeylerin düzensiz
8 ve karışık görünümlerini ve izlenimlerini içerir. Bu yüzden hayvanlardaki anlık patlamalar ve huzursuzluklar şiddetli olsa da bunlar korkudan, kaygıdan, üzüntüden ve öfkeden değil, yalnızca bunlara benzeyen şeylerdendir. Haliyle bunlar çabucak geçer ve hayvan tam tersi bir duruma gelir. Az önce oldukça keskin bir şekilde kızmış ve dehşete kapılmış gibi görünen hayvan az sonra beslenmeye başlar, hırlamalarını ve sağa sola saldırmalarını ise dinginlik ve uyku takip eder.

1 **4.** Öfkenin ne olduğu yeterince açıklandı. Öfkeyi (*ira*) asabiyetten (*iracundia*) ayıran şeyin ne olduğu da açıktır; sarhoşu (*ebrius*) ayyaştan (*ebriosus*), korkmuşu (*timens*) korkaktan (*timidus*) ayıran neyse odur. Öfkelenmiş biri asabi olmayabilir; asabi biri ise bazen öfkeli durumda olmayabilir.

2 Yunanlar arasında öfkenin farklı türlerini ifade eden pek çok isim bulunuyor. Bunların bizim dilimizde karşılıkları yok, haliyle onları geçeceğim. Bununla beraber biz de öfkeyi *amarus* (keskin) ve *acerbus* (şiddetli), ayrıca *stomachosus* (fevri), *rabiosus* (gözü dönmüş), *clamosus* (taşkın), *difficilis* (çetin) ve *asper* (azılı) sıfatlarıyla niteleriz; bunlar farklı öfke türlerini ifade eder. Bu sıfatların arasına *morosus* (aksi) sıfatı da eklense gerekir ki bu da asabiyetin ılımlı bir türüdür.

Öfkenin bazı türleri bağırıştan ibarettir, bazıları yaygın olduğu kadar inatçıdır, eylem bakımından şiddetli olan bazıları sözlerini sakınır, bazıları ağır sözlere ve lânetlemelere kadar varır, bazıları sitemden ve yüz çevirmekten öteye geçmez, bazıları kökleşmiştir, ağırdır ve insanın içinde yer eder. Bu çok biçimli kötülüğün binlerce farklı türü vardır.

5. Öfkenin ne olduğu, insanda olduğu gibi başka canlılarda da yer edip etmediği, asabiyetten ne bakımdan farklılaştığı ve türleri sorgulanmış oldu. Şimdi öfkenin doğaya uygun olup olmadığını, herhangi bir faydasının bulunup bulunmadığını ve öfkeyi bir nebze de olsa muhafaza etmenin gerekli olup olmadığını araştıralım. 1

İnsanı göz önünde bulundurduğumuzda öfkenin doğaya uygun olup olmadığı ortaya çıkacaktır. İnsan doğru bir ruh halindeyken ondan daha nazik olan ne vardır? Peki, öfkeden daha zalim olan nedir? Başkalarına insandan daha sevimli gelen bir şey var mıdır? Peki, öfkeden daha büyük bir düşman var mıdır? İnsan yardımlaşmak için doğmuştur, öfke ise karşılıklı yıkım için vardır. İnsan biraraya gelmek, öfke ayırmak ister. İnsan fayda sağlamak, öfke zarar vermek ister. İnsan tanımadıklarının dahi yardımına koşmak, öfke en kıymetlilere dahi saldırmak ister. İnsan başkalarının iyiliği için kendini harcamaya dahi hazırdır, öfke ise ancak başkalarını da beraberinde sürükleyecekse tehlikeye atılır. O halde bu vahşi ve zararlı kusuru,[9] doğanın bu en iyi ve en gelişkin eserine[10] atfedenden daha büyük doğa cahili var mıdır? 2 3

Söylediğimiz gibi, öfke cezalandırmaya teşnedir. İnsanın huzur dolu gönlünde bu tür bir arzunun yer edinmesi insan doğasına hiç de uygun değildir. Doğrusu insan yaşamı fayda ve ahenk üzerinedir. İşbirliğine ve yardımlaşmaya bağlıdır ama bunun temelinde korku değil, karşılıklı sevgi yatar.

6. "Yani? Bazen birilerini ıslah etmek[11] gerekli değil midir?" Olmaz olur mu? Ancak bu ıslahatı öfkeyle değil, mantıkla gerçekleştirmek gerekir. O zaman bu ıslahat zarar vermez, zarar veriyormuş gibi görünür ama iyileştirir. Bir mızrağın sapı 1

---

[9] Öfkeyi.

[10] İnsana.

[11] Islah etmek (*castigatio*): *Islah etmek* veya *cezalandırmak*. Sonucunda iyileştirme olan bir cezadan bahsettiği için *ıslah etmek* çevirisini kullandım.

eğrildiği zaman onu doğrultmak için ateşe tutarız ve takozların arasına sıkıştırırız. Bu o sapı kırmak için değil, doğrultmak içindir. İşte bir kusur tarafından eğriltilmiş olan bedensel ve
2 zihinsel niteliklerimizi de acı yoluyla böyle doğrulturuz. Bir hekim hafif rahatsızlıklarda ilkin hastasının günlük rutinini değiştirmeye yeltenmez. Yemesini, içmesini ve egzersizini düzenleyip yaşam tarzında değişiklik yaparak ona sağlık kazandırmaya çalışır. Ardından bu rejimde işe yarar ölçüyü bulmak gelir. Eğer ilk kullanılan ölçü ve düzen fayda sağlamıyorsa bazı şeyleri keser, bazı şeyleri azaltır. Hasta bunlara da cevap vermezse yemeği tamamen kesip bedeni oruçla iyileştirmeye çalışır. Eğer bu basit yöntemler tamamıyla faydasız kalırsa bir damarı keser. Eğer vücuda bağlı organlar bu raddeden sonra da zarar vermeye ve hastalığı yaymaya devam ediyorlarsa o zaman ameliyat gerekir. Eğer iyileştirecekse hiçbir tedavi sert görünmez.

3 Bir yasa uygulayıcısına ve devlet yöneticisine yaraşan da benzer şekilde davranmaktır. Bu tip görevlerdeki kişiler bir insanın huylarını ellerinden geldiği kadar yumuşak sözlerle düzeltmeye çalışmalı, o insanı doğru olan şeyi yapmaya ikna etmeli, gönlüne dürüstlük ve adalet arzusu aşılamalı, kötülükten nefret etmesini ve erdemlere kıymet vermesini sağlamalıdır. Başarılı olamazlarsa daha ciddi bir tonda konuşmaları, gene de uyarmakla ve kınamakla yetinmeleri gerekir. Son çare olarak hafif ve geri döndürülebilir cezalar vermelidir ve ağır cezalar yalnızca ağır suçlar için uygulanmalıdır. Öyle ki ölecek olanın dahi çıkarına olmadığı sürece kimse öldürülmemelidir.

4 Yalnız şifacılarda bir fark olacak: Onlar yaşamasını sağlayamadıkları kişilerin ölümünü kolaylaştırırlar. Yöneticiler ise suçluların canını aşağılayıcı ve ibretlik şekilde alırlar. Bunu, birini cezalandırmaktan keyif aldıkları için değil–zaten bu tip insanlık dışı bir vahşet akil insanlardan uzaktır– herkese ibret olsun diye ve sağlıklarında devlete fayda sağlamayan kimseler ölümleriyle her halükârda fayda sağlasın diye yaparlar. Yani

insan doğası cezalandırmaya eğilimli değildir. Haliyle, cezalandırmaya eğilimli olan öfke de insan doğasına uygun değildir.

Bu noktada Platon'un argümanına başvuracağım (zira bizim tarafımızda oldukları sürece yabancılardan faydalanmanın ne zararı olabilir?): "İyi adam" diyor Platon, "zarar vermez."[12] Ceza ise zarar verir. Haliyle ceza iyi bir adama uygun değildir. Öfke cezayla uyuştuğu için haliyle öfke de iyi bir adama uymaz. İyi bir adam cezadan hoşnut olmadığından, cezalandırma heveslisi bu tutkudan da hoşnut olmayacaktır. Sonuç olarak öfke doğal değildir. 5

7. Pekâlâ, öfke doğal olmasa bile, genelde kullanışlı olduğu için gene de benimsenmeli midir? Öfke gönülleri coşturur ve kızıştırır. Öfke olmadığında onun alevinden beslenemeyen cesaret savaş meydanında büyük işler başaramaz. Bu dürtü cesurları kışkırtıp tehlikeye atılmalarını sağlar. Bu yüzden bazılarına göre en doğru tutum öfkenin tamamen ortadan kaldırılması değil de dizginlenmesidir. Onlara göre öfkenin aşırılıklarını atıp onu fayda sağlayacağı sınırlarda tutmak; yokluğunda gönlün eyleme ve güce yönelik niteliklerini zayıflatacak olan kısmını ise muhafaza etmek gerekir. 1

Evvela,[13] zararlı olan tutkuları yönetmektense dışarıda bırakmak ve onları kabul ettikten sonra dizginlemekten ziyade hiç kabul etmemek daha kolaydır; zira bunlar hükmü bir kez ele geçirdiler mi bir yöneticiden daha güçlü olurlar ve ne kısıtlanmaya ne küçültülmeye meydan verirler. Daha sonra, dizginlerin emanet edildiği mantık tutkulardan azâde olduğu müddetçe güçlüdür. Eğer onlarla etkileşime geçip kirlenirse, engelleyebileceği şeyleri engelleyemez hale gelir. Zira zihin bir kez kışkırtılıp sarsıldıktan sonra nereye güdülürse oraya hizmet eder. 2 3

[12] Plat. *Rep.* i.335d.

[13] Seneca burada [1]deki görüşe cevap vermeye başlıyor.

4 Bazı şeylerin başlangıcı bizim elimizdedir. Ancak bunların oku bir kez yaydan çıkınca bu sefer onlar bizi sürükler ve bize geri çekilme şansı tanımazlar. Yüksekten aşağı atılan biri bedeninin hareketlerini kontrol edemez, bir kez aşağı atıldıktan sonra direnemez veya hızını düşüremez. Geri dönüşsüz bir düşüş onu tüm tavsiyelerden ve nedametten artık koparmıştır. Daha önce kaçınabileceği o yere artık varmaması mümkün değildir;[14] işte gönül de öfkeye, aşka ve diğer tutkulara kapıldığında güdülerini dizginleyemez bir noktaya gelir. Sırtındaki yük ve kusurların aşağı yönlü doğası tarafından iradesinin zaptedilmesi ve dibe çekilmesi artık kaçınılmazdır.

1 8. En doğrusu ilkin öfkenin tahriklerine kapılmamak, serptiği tohumları söküp atmak ve onun tuzağına düşmemek için çaba sarf etmektir. Zira öfke bizi bir kez sürüklemeye başladığında aklıselime dönmek zordur ve bir kez içeri girip bizzat bizim irademiz tarafından belli bir yetkiyle donatıldıktan sonra artık hiçbir şey mantıklı değildir; bundan sonra ola-
2 caklar artık senin iradene değil, onun isteğine bağlıdır. Şöyle anlatayım: Düşman en dıştaki sınır hattında karşılanmalıdır. Zira içeri girip sur kapılarını geçtikten sonra, esir almış olduğu düşmanlarının kendisine koymaya çalıştığı sınırı kabullenmesi için bir sebep yoktur. Gönül dışarıdaki bir organ değildir, tutkuların gitmesi gerekenden daha uzağa gitmemesi için onları dışarıdan izleyecek de değildir. Kendisi artık kapıldığı o tutkuya dönüşmüştür. Haliyle, barındırdığı faydalı ve sağlıklı güç yanlış yola sapıp zayıfladıktan sonra artık o gücü eski haline döndüremez.

3 Dediğim gibi, tutku ve mantık ayrılmaz ve ayrışmaz, bu ikisi gönülde iyiye ve kötüye doğru gerçekleşen değişimlerden

[14] Daha önce kaçınabileceği (*quo non ire licuisset*): Aslında tam çeviri *gitmeyebileceği o yere* olmalı ancak bu şekliyle anlaşılması biraz zor. Bu kişinin aşağı atılmadan evvel yapacaklarıyla bu sondan kurtulabileceğini ama bir kez atıldıktan sonra artık geri dönüş olmadığını anlatıyor. O yüzden bu çeviriyi tercih ettim.

ibarettir. Peki, kusurlar tarafından ele geçirilmiş ve ezilmiş olan mantık, öfkeye teslim olduktan sonra nasıl yeniden ayağa kalkacak? Yahut fenalıkların biraraya gelip üstünlük kurdukları bir karışıklıktan ne şekilde kurtulacak?

Birileri "Ama bazıları öfke halinde bile kendine hâkim olur." diyor. Yani bunlar öfkenin dayattığı şeylerin hiçbirini mi yapmıyor yoksa sadece bazılarını mı yapıyor? Eğer öfkenin dayattığı hiçbir şeyi yapmıyorlarsa, buradan öfkenin eylem bakımından zaruri bir şey olmadığı sonucu çıkar ki siz öfkeyi sanki mantıktan da güçlü bir yanı varmışçasına savunuyorsunuz. O 4
halde soruyorum: Öfke mantıktan güçlü müdür yoksa güçsüz müdür? Eğer güçlüyse, yalnızca zayıf olanlar itaat etmeye alışkın olduklarına göre, mantık öfkeye nasıl bir ölçü tayin edebilir? Eğer zayıfsa, işlerin sonunu getirmede öfkeye ihtiyaç duymayan, kendiliğinden yeterli olan mantık daha zayıf bir şeyin yardımına da ihtiyaç duymaz. "Ancak bazı öfkeli kişiler kendi- 5
lerini kaybetmez ve dizginlerler." İyi ama ne zaman? Ben söyleyeyim: Öfke akkor olduğunda değil, onları terk edip kendi hallerine bırakmaya başladığında; zira öfke akkorken öfkeli kişiden daha kudretlidir. "Ne olmuş yani? Kimi zaman öfke için- 6
de olanlar dahi nefret ettikleri kişileri sağ salim bırakıp onlara zarar vermekten kaçınmaz mı?" Evet, bazen böyle davranırlar. İyi ama ne zaman? Bir tutku diğerini bastırdığında, korku veya arzu etkin olduğunda. O zaman öfke mantık sayesinde değil, tutkuların kaypak ve kötücül uzlaşısıyla dinmiş olur.

9. Öfke kendiliğinden faydasızdır ve yüreği de savaş işlerin- 1
de güçlendirmez. Erdem[15] ise kendini idame ettirdiği için bir zaafın yardımına asla ihtiyaç duymaz. Saldırgan bir eylem söz konusu olduğunda erdem öfkelenmez, eyleme odaklanır ve gerekli olduğunu düşündüğü ölçüde uyarılır veya sakinleşir. Bu,

[15] Bu noktada erdemden (*virtus*) kastın mantık (*ratio*) olduğu kanaatindeyim.

silah fırlatan makinelerin gerginliğini o makineleri kullanan kişilerin belirlemesinden farksızdır.

2 "Öfke" der Aristoteles, "gereklidir ve o olmadan savaşta hiçbir üstünlük kazanılamaz, o olmadan zihin dolmaz ve gönül yücelmez; ancak onu bir önder olarak değil de bir asker olarak kullanmak gerekir." Bu yanlıştır. Zira mantığa kulak veren ve onun tarafından yönetilen öfke, doğasında bulunan asiliği yitirdiği için artık öfke olarak adlandırılamaz; öte yandan itaatkâr olmadığında ve sakinleşmesi yönünde talimat almasına rağmen buna uymadığında, bilakis kendi keyfine göre hareket edip kafasının dikine gittiğinde ise yürek için ancak ricat
3 emrini hiçe sayan asker kadar faydalıdır. Öfke eğer kendisine ölçü tayin edilmesine tahammül ediyorsa başka bir isimle adlandırılmalıdır. O artık, dizginlenemez ve ehlileştirilemez olduğunu değerlendirdiğim öfke değildir; yok eğer tahammül etmiyorsa o zaman da tehlikelidir ve yardımcı güçler arasında sayılmamalıdır. Yani bu tutku ya öfke değildir ya da öfke fay-
4 dalı değildir. Eğer biri bir ceza istiyorsa ve bunu ceza meraklısı olduğundan değil, ortada ceza gerektiren bir şey olduğundan istiyorsa, bu kişi öfkeli olarak nitelenmemelidir. Faydalı asker aldığı emirlere uyandır; tutkular ise ne kadar kötü amirlerse bir o kadar da kötü memurlardır.[16]

1 **10.** Bu sebepten dolayı mantık bu kör ve yabani dürtüleri yardımına çağırmaz. Mantığın bunlar üzerinde hiçbir otoritesi yoktur, bir tutkuya karşı diğerini öne sürmediği sürece onları dizginleyemez de: örneğin öfkeye karşı korku, miskinliğe kar-
2 şı öfke, korkuya karşı hırs... Kötülük erdemden uzak dursun ki mantık hiçbir zaman zaaflara sığınmasın! Gönül zaaflarda asla güvenli bir liman bulamaz. Öfkelenmeden cesur, arzuya kapılmadan üretken olamıyorsa, korkmadan susamıyorsa, yani ancak kendindeki fenalıklarla güvende olabiliyorsa varsın

[16] Ne kadar kötü amirlerse bir o kadar da kötü memurlardır (*tam mali ministri quam duces sunt*): Bu noktada *amir-memur* arasındaki emir alma-emir verme ilişkisinden dolayı bu kavramları tercih ettim.

sarsılsın ve dalgalarda savrulsun. Herhangi bir tutkunun kölesi oluyorsa ancak bu türden bir tiranlığın altında yaşaması gerekir. Erdemleri kusurlara bağımlı kılmak utanç verici değil midir? Eğer mantık, tutkular olmadan hiçbir şey yapamıyorsa 3
kudret sahibi olmayı da bırakır, tutkuya denk ve benzer olur. Mantık olmadığında tutkuların tedbirsiz olması gibi, tutku olmadığında da mantık etkisiz kalacaksa bu ikisi arasında ne fark kalır? Biri olmadan diğeri muktedir olamıyorsa ikisi birbirine eşit demektir. Peki, tutkunun mantığa denk olmasına kim katlanabilir?

Birileri "O halde tutkular ölçülü oldukları sürece faydalı- 4
dırlar." diyor. Doğaları buna elverişli olsaydı faydalı olurlardı. Gelgelelim buyruğa ve mantığa tâbi olmuyorlarsa, bu ölçülülükten ortaya çıkacak tek şey tutkuların zayıflıkları dolayısıyla daha az zarar verecek olmalarıdır. Zira ölçülü tutku, ölçülü kötülükten başka bir şey değildir.

11. Birileri "Ancak düşmanlara karşı öfke gereklidir." diyor. 1
Bilakis, öfkenin daha faydasız olduğu bir durum yoktur. Zira saldırılarımız tertipsiz değil, tertipli ve kontrollü olmalıdır. Bedenleri bizden daha güçlü olan ve yorgunluğa karşı bizden daha dayanıklı olan barbarları zayıflatan şey, kendi kendinin en büyük düşmanı olan öfkeden başka nedir? Gladyatörleri dahi 2
kullandıkları teknikler gözetir, öfke onları savunmasız bırakır.

Hem mantık da aynı faydayı sağlıyorken öfkeye ne gerek var? Yahut sen avcıların yabani hayvanlara öfkelendiğini mi sanıyorsun? Yabani hayvanlar yaklaşırken avcılar onları avlar, kaçarlarken kovalar ve bunları öfke olmadan mantıkla gerçekleştirir. Binlerce kişiyle Alplere yayılan Cimbriler[17] ve Tötonlar yurtlarına habercilerle değil de sadece söylentilerle ulaşacak kadar büyük bir felaketle yok olduklarında, buna yol açan şey yiğitlikten çok öfkeye yaslanmaları değil miydi? Öfke zaman

[17] Avrupa'nın kuzeyinde, bugünkü Danimarka topraklarının bulunduğu bölgede yaşamış olan antik bir halk.

zaman yoluna çıkanları püskürtüp dağıtsa da genellikle kendi-
3 ni yıkıma uğratır. Cermenlerden daha yürekli olan var mıdır? Kim daha cevval taarruz eder? Onlardan başka kim, diğer her şeyi bir yana bırakıp sadece silahlarla ilgilenecek kadar silahlara âşıktır? Onlar silahla doğar, yaşamlarını silahla sürdürürler. Soğuk havada vücutlarının büyük oranda açık olması ve hiçbir sığınaklarının olmaması sayesinde her türden zorluğa
4 karşı onlardan daha dayanıklı hale gelen var mıdır? Gelgelelim onları Hispanialılar ve Galyalılar, hattâ Asya'nın ve Suriye'nin nispeten yumuşak halkları, lejyona dahi gerek kalmadan yenmişlerdir. Onları bu yenilgilere maruz bırakan da asabiyetlerinden başka bir şey değildir. Onların hazdan, şatafattan ve zenginlikten azâde bedenlerine, gönüllerine bir de mantık eklenecek olsa...

Daha fazla konuşmama gerek yok, kadim Romalı âdetle-
5 rine bakmamız yeterli olacaktır: Fabius[18] yalnızca ertelemeyi, soğutmayı ve beklemeyi bilerek, yani öfkelenmiş kimselerin bilmediği yöntemleri kullanarak, imparatorluğun dağılmış birliklerini toparlayabildi. Eğer Fabius öfkenin kendisini kışkırttığı şekilde cüretkâr olsaydı, o zamanlar son demlerini yaşamakta olan devlet çöküp giderdi. Gelgelelim o, devletin refahını hesaba kattı, elindeki güçleri inceledi, kaybedecek hiçbir şey kalmadığı sürece bu birliklerin hiçbir bölümünün feda edilemeyeceğini gördü, acısını ve intikam arzusunu gömdü ve yalnızca fayda ve fırsat yakalamak amacına odaklandı: Hannibal'ı
6 yenmeden önce kendi öfkesini yendi. Ya Scipio?[19] Hannibal'ı, Kartaca ordusunu ve nefret edilesi her şeyi gerisinde bırakıp art niyetli kişilere lakayıt ve miskin biriymiş izlenimi verecek ka-
7 dar oyalanarak savaşı ağır ağır Afrika'ya taşımadı mı? Ya diğer

[18] Quintus Fabius Maximus: Düşmana doğrudan saldırmak yerine yıpratma taktikleri uygulamasıyla ünlenmiş olan Romalı komutan, MÖ 213 yılı konsüllerinden.

[19] Publius Cornelius Scipio Africanus: II. Kartaca Savaşı'nda Hannibal'ı mağlup eden Romalı komutan. MÖ 205'te ve 194'te konsüldü.

Scipio[20] ne yaptı? Numantia civarında oldukça uzun süre vakit harcayıp hem kendi sıkıntılarına hem devletinin sıkıntılarına sükûnet içinde katlanarak Numantia'yı Kartaca'nın zaptından daha uzun sürede zaptetmedi mi? Düşmanı ablukaya aldı ve tamamen kuşattı, onları öyle zor bir duruma soktu ki kendi kılıçlarıyla kendi canlarına kıydılar.

Demem o ki öfke ne muharebelerde ne harplerde faydalıdır. 8
Öfke telaşa yatkındır ve tehlikeden kaçınmazken başkalarını da beraberinde sürüklemek ister. En güvenilir erdem, kendini uzun uzun ve etraflıca değerlendiren, kendine hâkim olan, yavaşça ve tasarlayarak kendini ön plana çıkarandır.

12. Birileri "Öyleyse" diyor, "iyi bir adam babasının öldü- 1
rüldüğünü, annesinin zorbalığa maruz kaldığını gördüğünde öfkelenmeyecek mi?" Öfkelenmeyecek; öcünü alacak ve onları koruyacak. Hem öfke olmadığında bizzat evlat olmanın verdiği ödev bilincinin yeterli gelmeyeceğinden mi korkuyorsun? O zaman şöyle de diyebilirsin: "Ne yani, iyi bir adam babasının veya oğlunun katledildiğini görse ağlayıp bayılmayacak mı?" Oysa biz bu davranışı, en ufak bir tehlike şüphesinde sarsılan kadınlarda görürüz. İyi bir adam ise görevlerini kararlı ve gö- 2
züpek bir şekilde yerine getirir. İyi adama yüce işler yapmak yaraşır, hiçbir şey yapmamaksa onur kırıcıdır. Babam öldürülüyorsa onu korurum; öldürülmüşse öcünü alırım ama bunu acımdan değil, ödevim olduğu için yaparım. "İyi adamlar ya- 3
kınlarına yapılan haksızlıklara öfkelenirler." Bunu söylediğinde, Theophrastus,[21] daha kuvvetli ilkelerin gözden düşmesine hizmet etmiş oluyorsun ve yargıyı bir kenara bırakıp güruha yöneliyorsun. Herkes yakınlarının başına gelen tersliklere öfkelendiği için, sen de insanların yaptıkları şeyi yapılması gereken şey olarak kabul edeceklerini düşünüyorsun. Gerçekten neredeyse herkes yüklendiği tutkunun gerekçeli olduğu

[20] Publius Cornelius Scipio Africanus Aemilianus: Kartaca'yı zapt eden Romalı komutan. MÖ 147 ve 134'te konsüldü.
[21] Peripatetik filozof Theophrastos (MÖ 371-287).

4 kanaatindedir. Ancak bunlar yeterli sıcak suları olmadığında da cam kâseleri kırıldığında da ayakkabılarına çamur bulaştığında da aynı şekilde davranırlar. Bu öfkeyi ödev bilinci değil, zafiyet yönlendirir. Bu, tıpkı bir çocuğun kaybettiği ebeveyni-
5 ne de kaybettiği fındıklarına da ağlamasına benzer. Yakınları için öfkelenmek görev bilincine sahip gönüllere değil, aşağılık gönüllere yakışır. Güzel ve şerefli olan tutum ise ebeveyn için, evlat için, arkadaşlar, yurttaşlar için bizzat görev bilinciyle hareket edip koruyucu olmak; dürtülerle ve hiddetle değil de gönüllüce, ölçüp biçerek, öngörüyle hareket etmektir. Hiçbir tutku öç almaya öfkeden daha meraklı değildir ve tam da bu sebepten öfke, öç almaya uygun değildir. Neredeyse bütün arzular gibi o da coşkun ve hummalıdır, haliyle bu acele içinde kendi yoluna kendisi engel olur. Yani ne barışta ne savaşta öfke asla iyi gelmemiştir. Barışı savaşa benzetir, silahların arasında da Mars'ın tarafsız kaldığını unutur, kendini kontrol edemediğinde de bir başkasının kontrolüne geçer.

6 Sonuç olarak zaaflar, yer yer bazı işlere yarıyorlar diye kullanıma alınmamalıdırlar. Zira vücuttaki ateşin bazı özel durumlarda rahatlama sağlıyor olması, ondan tamamıyla kurtulmanın daha iyi olduğu gerçeğini değiştirmez. Sağlığın hastalığa muhtaç olduğu bir tedavi yöntemi tiksinilesidir. Benzer şekilde öfke de bazı zehirlenme, aşağı düşme ve gemi batması hadiselerinde olduğu gibi beklenmedik faydalar sağlayabilir diye onu tamamen güvenli saymak doğru değildir. Zira aynı mantıkla zehirler de sağlığa sıklıkla fayda sağlarlar.

1 **13.** Sahip olunası nitelik, büyüdükçe daha iyi ve daha cazip olandır. Eğer adalet iyilikse, adaletten bir şey eksiltildiğinde
2 onun daha iyi olacağını kimse söylemeyecektir; eğer cesaret iyilikse, hiç kimse cesaretinden bir şeyin eksilmesini istemeyecektir. O halde daha büyük öfke daha iyidir, değil mi? Zira bir iyiliğin büyümesine kim itiraz eder ki? Elbette hayır, öfkeyi büyütmek faydasızdır; hakeza onun var olması da... Büyüdükçe kötüleşen bir şey iyilik olamaz.

Birileri "Öfke faydalıdır çünkü insanı cengâver yapar." di- 3
yor. O halde sarhoşluk da öyledir. Sarhoşluk da pervasızlık ve atılganlık yaratır. Pek çokları ayık kafayla iyi kullanamadıkları silahları sarhoşken daha iyi kullanır. Aynı bakış açısıyla ruhsal bozukluğun ve çılgınlığın da güç için gerekli olduğunu söyleyebilirsin zira delilik genellikle güç verir. Öyle değil mi? Korku, 4
beklentinin aksine, insanı yer yer daha cevval yapmaz mı, ölüm korkusu bazen en korkak adamı dahi çatışmaya sokmaz mı? Gelgelelim öfke, sarhoşluk, korku ve bunlara benzer nahoşluklar ve zaaflar kışkırtıcıdır ve hiçbir zaafa ihtiyaç duymayan o erdemi inşa etmezler; ancak kendiliğinden miskin ve tembel yüreği belki bir nebze canlandırırlar. Öfke olmadan cesur ola- 5
mayan insanlar haricinde hiç kimse öfkelenerek daha da cesur olmaz. Haliyle öfke erdeme destek olmak için değil, onun yerine geçmek için gelir. Hem öfke bir iyilik olsaydı en kâmil insanlarda bulunması gerekmez miydi? Gelgelelim asabilerde, çocuklarda, yaşlılarda ve hastalarda bulunur. Zira doğası gereği her türden zayıflık şikâyete yatkındır.

14. "İyi bir adamın" der Theophrastus, "kötü kişilere öfke- 1
lenmemesi mümkün değildir." Bu durumda bir adam ne kadar iyiyse o kadar öfkeli olsa gerek. Bilakis, emin olmalısın ki iyi adam en barışçıl, tutkulardan sıyrılmış ve kimseye karşı nefrete kapılmayan adamdır. Kötü kişileri hataya sürükleyen şey ya- 2
nılgıysa, iyi bir adamın bu kişilerden nefret etmek için ne gibi bir sebebi olabilir? Ayrıca yanılgıya düşenlerden nefret etmek öngörü sahibi kişilere yaraşmaz zira böyle olursa kendilerinden de nefret edeceklerdir. Bu insanlar bir düşünsünler, kaç kez iyi geleneklere aykırı şeyler yapmışlar, affedilmeye muhtaç ne kadar çok eylemleri var; işte o zaman kendilerinden dahi nefret edeceklerdir. Adil bir hâkim kendi davasında başka, başkasının davasında başka yargıda bulunmaz. Kendini bu davada bera- 3
at ettirebilecek kimse bulunmaz ve masum olduğunu söyleyen herkes kendi bilincine bakmayacak, tanık arayacaktır. Oysa hata yapanlara yumuşak başlı ve babacan bir tavırla yaklaşmak,

onları kovalamaktan ziyade doğru yola sokmaya çalışmak çok daha insancıl değil midir? Bir adam yolunu şaşırıp bizim arazimizde geziyorsa o adamı kovmaktansa ona doğru yolu göstermek daha iyidir.

1 **15.** Suç işleyen kişi ya uyarılarak ya zor kullanılarak, ya nazikçe ya sertçe ıslah edilmelidir. Böylece, öfkeyle değil, terbiyeyle, hem kendini hem başkalarını iyileştirir. İyileştirmekle uğraştığı hastaya kim öfkelenir ki? Fakat bunlar ıslah olmaz ve bunlarda nazik olan veya iyilik umuduna imkân veren hiçbir şey yoktur.[22] Eğer temasta oldukları kişileri kötü yola sevk edeceklerse ölümlülerin dünyasından çıkarılsınlar ve mümkün olan tek yolla kötü olmayı bıraksınlar ama bu, nefret söz ko-
2 nusu olmadan yapılsın. En büyük iyiliği yapıp onu kendinden kurtardığım kişiden nefret etmek için ne gibi bir sebebim olabilir? Kendi organlarını keserken onlardan nefret eden var mıdır? Bu durumda söz konusu olan nefret değil, çaresiz bir tedavidir. Kudurmuş köpekleri şiddetlice döveriz, vahşi ve yabani boğaları öldürürüz, hasta koyunları, sürüyü de zehirlemesinler diye, kesime göndeririz. Gudubet bebekleri öldürür ve hattâ zayıf veya anormal biçimli çocukları boğarız. Ancak faydasızı
3 sağlıklıdan ayırt etmek öfke değil, mantık işidir. Ceza infaz eden kişiye öfkeden daha az yaraşır bir şey yoktur. Çünkü ceza, ölçülü bir yargı sonucunda infaz edilirse ıslah etmeye daha çok yarar. İşte bu yüzden Sokrates kölesine "Eğer öfkelenmemiş olsaydım seni döverdim" demiştir.[23] Köleyi azarlamayı daha makul bir zamana bırakmış, o süreçte kendi kulağını

[22] Bu cümle Seneca'nın söylediği bir cümle değil, onun fikrinin karşıtı olan kişinin itiraz cümlesi olarak dillendirilmiş. Ancak metinde de herhangi bir tırnak işareti, ayırıcı bir işaret yok. Faydalandığım iki çeviride de bu kısım tırnak içinde verilmiş. Ben dipnot vermeyi tercih ettim. Bundan hemen sonraki cümlede Seneca cevap vermeye devam ediyor.

[23] Sokrates'in bu sözüne dair tek kaynak Seneca gibi görünüyor. Roger Bacon da bu sözü Seneca'ya dayandırmıştır. Bkz. Bacon, 2016, s. 703.

bükmüştür. Peki, Sokrates'in dahi kendini öfkeye bırakmaya cüret edemediği yerde kim tutkularını dizginleyebilir?

16. Haliyle yanılmışları ve suçluları öfkeli bir infazcı cezalandırmamalıdır; zira öfke de bir zihin suçu olduğundan, bir suçlunun diğer bir suçla ıslah edilmesi yanlıştır. "Nasıl yani? Haydutlara öfkelenmeyeyim mi? Nasıl yani? İnsanları zehirlemiş birine öfkelenmeyeyim mi?" Hayır; ben de kendi kanımı döktüğümde kendime öfkelenmiyorum. Bütün cezaları tedavi niyetine uyguluyorum. Diyelim ki suçun ilk aşamasındasın, çok ağır bir hata yapmıyorsun ama bu hatayı sık sık yapıyorsun: Islah yöntemi seni ilkin özel olarak, sonra toplum içinde uyarıp doğrultmaya çalışmak olacak. Diyelim ki sözlerle iyileştirilemeyecek kadar ileri gittin, o zaman toplum içinde rezil edilerek hizaya sokulacaksın. Daha da ileri gitmişsen daha da etkili, damgalanmış hissedeceğin bir şey olacak, bilinmez diyarlara sürgüne yollanacaksın. Sağlam kötülüklerin için ise daha sert çareler gerekir: Zincire vurulacak ve zindana atılacaksın. İyileştirilemez bir zihnin varsa, suç üstüne suç işliyorsan; kötülüğe yöneltmekten asla geri durmayan sebeplere dahi gerek kalmıyorsa, yani cürüm işleyebiliyor olman senin için cürüm işlemeye kâfi bir sebepse, kötülüğü sonuna kadar içip onunla iç içe geçtiysen, bizzat kalbini çıkarmadan kalbindeki fenalığı çıkarmak mümkün değilse, ah zavallı adam, ölmeyi bu kadar arzuladıysan: Sana hak ettiğini vereceğiz, başkalarına eziyet etmene yol açan ve bizzat eziyet çektiğin o deliliği senden alacağız, hem kendine hem başkalarına işkence ede ede debelenen sana, geriye kalan tek iyiliği, ölümü sunacağız. Bu kadar büyük iyilik yaptığım birine niçin öfkeleneyim? Öldürmek bazen en iyi merhamet biçimidir. 1 2 3

Şimdi deneyimli ve bilgili bir şifacı olarak bir şifahaneye veya zengin bir adamın evine girsem, farklı farklı hastalıklardan mustarip kişilerin hepsine aynı reçeteyi yazmam. Bunca zihinde bunca kusur görüyorum, her bir kişinin farklı farklı hastalıklarına çare aranıyor ve ben bütün bir toplumu iyileş- 4

tirmek için çağrılmışım: Birini utanç iyi edecek, birini uzak-
5 laşmak, birini acı, birini fukaralık, birini ölüm... Eğer cübbeyi tersten giymek, trompet sesiyle mahkeme heyetini toplamak bir hâkim olarak bana düşerse, yargıç kürsüsüne hiddetli veya düşmanca bir tavırla değil, yasaya uyan tavırla çıkacağım, kararı açıklarken kızgın değil, yumuşak ve ağır başlı bir tonda konuşacağım ve yasanın uygulanmasını öfkeli değil, ciddi bir şekilde emredeceğim; bir suçlunun başının vurulmasını emrederken, bir baba katilini bir çuvala dikerken, birini askerî yasaya göre cezalandırılması için yollarken, bir haini veya bir halk düşmanını Tarpeia'dan[24] aşağı fırlatırken, öfke duymadan, yılanların ve diğer zehirli hayvanların başını ezercesine bir duruş ve ruh halinde olacağım.

6 "Cezalandırmada asabiyet gereklidir." Niçin? Sence yasa hiç tanımadığı, hiç görmediği, gelecekte de var olmasını ümit etmeyeceği kişilere karşı öfkeli midir? Biz de bu yüzden yasanın tavrını takınmalıyız, yani öfkelenmemeli, yalnızca saptama yapmalıyız. Zira adi suçlara öfkelenmek iyi bir adama uyuyorsa, kötü adamların servetini kıskanmak da ona uyacaktır. Çünkü suçları karşılığında hiçbir kötü talihin yeterli gelmeyeceği bazı ahlâksızların zenginleşmesinden ve feleğin gösterdiği müsamahayı sömürmesinden daha haksız ne vardır? Gelgelelim iyi bir adam bunların zenginliklerine kıskançlık duymayacak, hakeza suçlarını da öfke olmadan görecektir; iyi bir yargıç kınanası suçları mahkûm eder, onlardan nefret etmez.

7 "Ne yani, akıllı bir adam bu tip şeylerle uğraşırken bir de kendine hâkim olacak, her zamanki tavrının dışına çıkmayacak mı?" İtiraf etmem gerekir ki hafif ve zayıf bir duygulanım hissedecektir. Zira Zenon'un dediği gibi, "Akıllı adamların gönüllerinde de iyileşen yaraların izi kalır." Yani akıllı adam

[24] Tarpeia (*Rupes Tarpeia*): Tarpeia kayalıkları, Antik Roma'da idam cezaları için kullanılan, Capitolium tepesinde bulunan bir kayalık.

tutkulara dair şüpheleri ve onların gölgelerini hissedecek ama tutkuların kendisinden kurtulacaktır.

17. Aristoteles iyi kullanılan tutkuların birer silah olduğu- 1
nu söyler. Eğer bunlar da savaş aletleri gibi, kullanıcıların iradesiyle kuşanılıp bırakılabilselerdi bu söz doğru olurdu. Oysa Aristoteles'in erdem yerine koyduğu bu silahlar[25] kendi kendilerine savaşırlar, onları kullanacak bir ele ihtiyaç duymazlar ve onlara hükmedilemez, onlar hükmederler. Oysa başka bir 2
araca ihtiyacımız yoktur, doğa bizi mantıkla yeterince donatmıştır. O bize sağlam, kalıcı, itaatkâr, ne ikiyüzlü ne de sahibine dönen bu silahı bahşetmiştir. Mantık yalnızca öngörü için değil, yapılacak işler için de tek başına yeterlidir: hem mantığın asabiyetten, belirli olanın belirsiz olandan, güvenilir olanın sadakatsiz olandan, sağlıklı olanın hasta olandan yardım istemesi kadar aptalca bir şey olabilir mi? Asabiyetin lüzumlu 3
görüldüğü tek alan olan eylem alanında dahi mantığın kendi başına çok daha güçlü olduğu doğru değil midir? Mantık bir şeyin yapılması gerektiği yargısına varmışsa onun sonuna kadar gider zira kendi yerine geçecek daha iyi bir şey bulamaz. Yani mantığın kararlılığı bir kez oluştuktan sonra sürekli var olmaya devam eder.

Sevecenlik çoğu kez öfkeyi geri iter. Çünkü öfkenin sabit 4
bir gücü yoktur, onunki boş bir keseye benzer. Sıkı bir başlangıç yapar ama nehirlerden ve bataklıklardan kaynaklanıp topraktan yükselen bir rüzgârdan farklı değildir, sert eser ama devamlılığı yoktur. Öfke büyük bir hızla başlar ama vaktinden 5
önce tükenip gider. Zulümden ve yeni yeni cezalandırmalardan başka bir şeye yönelmez ama cezanın infaz edilmesi gerektiğinde çoktan şiddeti kırılmış ve yumuşamış olur. Tutkular kısa sürede yitip gider, mantık ise dengededir. Öfke, dirayetli 6
olduğu nadir durumlarda dahi, ölmeyi hak eden çok sayıda kişi olmasına rağmen bunlardan ikisinin, üçünün kanını döktükten

[25] Tutkular.

sonra öldürmeyi bırakır. Öfkenin ilk darbeleri şiddetlidir; tıpkı yuvasından çıktığında ilkin zehirli olan ama ısıra ısıra zehri tükenip dişleri zarar veremez hale gelen bir yılan gibidir.

7 Sonuç olarak aynı suçu işleyenler aynı cezayı almazlar ve hattâ çoğu kez daha az suç işleyen daha büyük bir ceza görür. Çünkü o kişi öfke tazeyken ona kapılmıştır. Öfke tümüyle dengesizdir. Bazen içinde kalması gerektiği alanın dışına taşar, bazen var olma amacını dahi gerçekleştiremeyecek kadar kısa sürer. Kendine ait olanlardan hoşnuttur, kendi keyfine göre yargılarda bulunur, duymak istemez, savunma makamına hiçbir alan bırakmaz, zanlarına tutunup kalır, yanlış bile olsa yargılarının ondan çekilip alınmasına izin vermez.

1 **18.** Mantık iki tarafa da zaman verir, hattâ bizzat kendi adına erteleme talep eder ki hakikati keşfetmek için zamanı olsun. Öfke ise alelacele hareket eder. Mantık adil olan neyse ona karar vermeyi ister; öfke ise karar verdiği şeyi adil görme
2 taraftarıdır. Mantık, ilgilendiği davadan başka bir şeyi irdelemez; öfke ise davanın dışında seyreden boş meselelere kapılır. Kendinden emin bir tutum, yüksek ses, pervasız konuşma, gereğinden fazla ihtimam gösterilmiş kıyafet, fazlasıyla iddialı bir müdafaa ve toplumda görülen rağbet öfkeyi şiddetlendirir. Genelde avukatına düşman olduğu için müvekkilini suçlar. Hakikat gözlerinin önünde tekrar edip dursa da o yanlışı sever ve besler. Çürütülmeyi istemez ve kötü girişimlerden dönmektense o yolda diretmek ona daha onurlu gelir.

3 Hatıralarımızdaki Gnaeus Piso, pek çok kusurdan azade biriydi. Gelgelelim ters bir adamdı ve dirayeti katılıkla karıştırırdı. Bir gün sinirliyken, silah arkadaşı yanında olmadan izinden dönen bir askerin öldürülmesi emrini verdi. Bu askerin yanında silah arkadaşı olmadığı için onu öldürmüş olduğuna hükmetmişti. Asker, arkadaşını aramak için zaman istediğinde de bu isteğini reddetti. Cezaya çarptırılan asker surların dışına çıkarıldı, boynunu uzatmıştı ki öldürüldüğü sanılan asker ar-
4 kadaşı birdenbire belirdi. Böyle olunca, idamdan sorumlu *cen-*

turio[26] muhafıza kılıcını indirme emrini verdi, cezaya çarptırılan askeri Piso'ya götürdü. Ona askerin masum olduğunu gösterecekti. Çünkü talih askerin masumiyetini ortaya çıkarmıştı. İki silah arkadaşı coşku içindeki büyük bir kalabalıkla birlikte kol kola karargâha gittiler. Piso ise yargıç kürsüsüne çıktı ve ikisinin de öldürülmesini emretti. Biri cinayet işlememişti, diğeriyse ölmemişti. Bundan daha saçma bir şey olabilir mi? Zira birinin masum olduğu ortaya çıkınca ikisi birden öldü. Piso bunlara bir de üçüncüyü ekleyerek infazdan sorumlu *centurio*-yu ölüme mahkûm etti. Sırf bir kişi masum çıktı diye üç kişi aynı yerde öldürüldü. Ah asabiyet, deliliğe mazeret uydurmada ne de maharetli! "Ölüme mahkûm edildiğin için senin,[27] silah arkadaşının infazına sebep olduğun için senin;[28] ölüm emrini veren komutanın emrine uymadığın için de senin[29] infazını emrediyorum." diyerek üçünü de infaz edecek suçlar uydurdu çünkü hiçbirinde suç bulamamıştı. 5 6

19. Demem o ki asabiyet şu kötü özelliğe sahiptir: İdare edilmeyi istemez. Eğer hakikat onun arzusunun aksine tezahür ederse doğrudan hakikate öfkelenir. Gözüne kestirdiklerine bağıra çağıra, isyan edercesine ve vücut hareketleriyle, hakaretler ve lânetlemeler eşliğinde saldırır. Mantık bunu yapmaz; eğer gerekirse sessiz sakin bir şekilde aileleri ortadan kaldırır, devleti zehirleyen haneleri ise içindeki kadınlarla ve çocuklarla birlikte yok eder,[30] meskenlerini yıkıp yerle bir eder ve hürriyet düşmanlarının kökünü kazır. Bunu da ne dişlerini gıcırdatarak ne başı titreyerek ne bir yargıca yakışmayacak bir tutum- 1 2

[26] *Centurio*: İlk zamanlarında 30-60, Marius reformları sonrasında ise 80 kişilik askerî birlikten sorumlu komutan.

[27] İzinden dönen asker.

[28] İlkin kaybolduğu düşünülüp sonradan ortaya çıkan asker.

[29] İnfazı engelleyen *centurio*.

[30] Aile (*domus*); hane (*familia*): Aileden kasıt çekirdek ailedir. Haneden kasıtsa bir evde bulunan, köleler vb. dâhil herkestir.

la yapar. Zira bir yargıç bilhassa önemli bir karar açıklayacağı zaman azami derecede sakin olmalı ve üslubunu takınmalıdır.

3 "Birine vurmak istediğinde" der Hieronymus,[31] "dudaklarını ısırmana ne gerek var?" Bir de bir *proconsul*un[32] kürsüden aşağı zıplayıp bir *lictor*un[33] elinden baltasını aldığını, diğerlerinin kıyafetleri daha yavaş yırtılıyor diye kendi kıyafetini yırt-
4 maya başladığını görse kim bilir ne derdi? Masa devirmenin gereği nedir? İçki kâselerini devirmenin gereği nedir? Kendini sütunlara vurmanın gereği nedir? Saçlarını yolmanın, bacaklarını ve göğsünü dövmenin gereği nedir? Hıncını başkalarından istediği hızda çıkaramayacağı için kendine yönelen öfke sence ne kadar büyüktür? Bu tip insanlar çevresindekilerce zaptedilir ve çevresindekiler onlara kendilerine gelmeleri için yalvarırlar.

5 Oysa öfkeden azade olup herkese hak ettiği cezayı veren kişi bunların hiçbirini yapmaz. Suçunu saptadığı adamı yollar. Eğer suçlunun yaptıklarından duyduğu pişmanlık geleceğe dair bir umut barındırıyorsa, eğer kötülüğün gönlünün derinliklerine işlemediğini, yalnızca, hani derler ya, gönlünün yüzeyinde bulunduğunu anlarsa; o zaman ne alana ne verene bir zararı dokunacak şekilde o kişiye ceza muafiyeti verecektir.

6 Bazen ağır suçları, hafif suçlara nazaran daha hafif cezalandıracaktır. Çünkü bu ağır suç gaddarlıktan değil, anlık bir dürtüden kaynaklanmış olabilir yahut hafif suçta derinde yatan, planlanmış, uzun süreli bir tasarım bulunabilir; iki farklı adam aynı hatayı işlediğinde ikisine de aynı muameleyi göstermeyecektir zira bunlardan biri bu hatayı ihmalkârlıktan işlemiş,

7 diğeriyse zarar verme amacı gütmüş olabilir. Bu kişi bütün cezaların iki türü olduğunu, birinin kötüleri iyi etmek, diğerininse kötüleri aradan çıkarmak olduğunu bilir. Bununla birlikte

---

[31] Peripatetik filozof Rodoslu Hieronymos (MÖ 3. yüzyıl).

[32] Roma'da konsüllük süresi sona eren bir konsülün daha sonra bir eyaletin yöneticisi olarak atanmasıyla birlikte aldığı unvan.

[33] Bir yüksek memurun maiyetinde bulunan bir tür muhafız. Bunlar ellerinde *fascis* (veya *fasces*) adı verilen bir balta taşırlardı.

bu her iki türde de geçmişi değil, geleceği gözetecektir (Platon da buna yönelik olarak "Bilge kişi suç işlendiği için değil, bir daha işlenmesin diye ceza verir; çünkü geçmişi geri getirmek mümkün değildir ama gelecekteki suçlar engellenebilir."[34] demiştir). Suç işlemenin sonuçlarına dair ibret olmasını istediği kişilerin ölümünü de teşhir edecektir. Bundaki amaç yalnızca o kişilerin ölmesi değil, bu ölümlerin başkalarını da aynı suçu işlemekten caydırmasıdır. Bu kişi bütün bunları ölçüp tartma- 8
lıdır. Azami dikkat gösterilmesi gereken bir konu, yani ölüm ve yaşam konusu ele alınırken her türlü kafa karışıklığından uzak olunması gerektiğini görüyorsun. Oysa öfkeli kişinin elindeki kılıç suiistimal edilir.

20. Öfkenin gönül yüceliğine herhangi bir katkıda bulun- 1
duğu da düşünülmemelidir. Öfke büyütmez, şişirir. Hastalıklı salgılarla şişen yapılar da vücuttaki bir gelişimi değil, hastalığın çoğaldığını gösterir. Deliliğinin cezbine kapılıp insanca 2
düşüncelerin dışına çıkan herkes yüksek ve ulu bir şeylerden ilham aldığını zanneder; gelgelelim bu zannın altında sağlam bir şey yatmaz. Temeli olmadan yükselen şeyler de yıkılmaya yatkındır. Öfke, ayağını sağlam basacağı bir zemine sahip değildir. Sağlam ve dayanıklı bir şeyden kaynaklanmaz, uçucudur ve boştur; cahil cesareti hakiki cesaretten, kibir özgüvenden, somurtkanlık ciddiyetten, insafsızlık disiplinden ne kadar uzaksa o da gönül yüceliğinden o kadar uzaktır.

Ben derim ki görkemli bir gönül ile kibirli bir gönül arasın- 3
da çok fark vardır. Asabiyet, azametli ve şık bir şey inşa edemez; bilakis bence kendi mecalsizliğinin farkında olan miskin ve mutsuz bir gönle aittir, genelde acı çeker, yara bere içindeki hasta bedenler gibi en ufak dokunuşta acıyla inler. Yani öfke, en kadınsı ve en çocuksu kusurdur. "Ancak erkekleri de etkiler." Evet ama yalnızca çocuk ve kadın fıtratına sahip olan erkekleri...

---

[34] Pl. *Leg.* xi.934.

4 "İyi ama öfkeli adamların ağzından da görkemli bir gönle aitmiş gibi görünen bazı sözler dökülmez mi?" Gerçek yüceliği bilmeyenler için, evet... Misal şu kaba ve tiksinç söz: "Korktukları sürece nefret etmelerinde bir sakınca yok." Bunun Sulla zamanında yazılmış olduğunu bilesin. Gerçi kendisi, birbirinden de kötü bu iki şeyden hangisini tercih ederdi, nefret edilmeyi mi yoksa korkulmayı mı, bilemiyorum. "Nefret etmelerinde sakınca yok." Gelecekte hakaret yiyebileceğinin, pusuya düşürülebileceğinin, zulme uğrayabileceğinin farkındaydı. Peki, o bu söze ne ekledi? Nefrete bu tip bir çare buldu ya, tüm tanrılar ona lânet etsin. "Nefret etmelerinde sakınca yok." Ne şartla? Ona itaat ettikleri sürece mi? Hayır. Onu onayladıkları sürece mi? Hayır. Peki, ne şartla? "Korktukları sürece." Ben bu
5 şartla sevilmeyi dahi dilemem. Bu sözlerin yüce bir gönülden çıktığını mı düşünüyorsun? Yanılıyorsun. Bu görkem değil, yalnızca canavarlık. Öfkeli adamların yüksek sesli ve tehditkâr sözlerine de inanmayasın, gönülleri korkudan titremektedir.

6 Yüksek belâgat sahibi Titus Livius'un eserinde geçen şu sözlerin doğru olduğunu da sanma: "İyi fıtratlı bir adam olmaktan ziyade yüce fıtratlı adamdı." Bu iki şey ayrılamaz. Kişi ya iyi olacaktır ya yüce de olmayacaktır çünkü benim gönül yüceliğinden anladığım; onun sarsılmaz, içsel olarak dayanıklı, tepeden tırnağa yekpâre, sağlam olduğu ve bu yönüyle kötü
7 mizaçlı kişilerde bulunamayacağıdır. Kötü mizaçlı kişilerde korkunçluk, taşkınlık ve yıkıcılık olabilir ama sağlamlığını ve gücünü iyilikten alan görkem bulunmaz. Gene de konuşmalarıyla, gösterdikleri gayretle ve dış görünüşleriyle büyüklük
8 izlenimi oluştururlar. Sana yüce bir gönülden çıkmış havası veren şeyler söyleyeceklerdir, tıpkı Gaius Caesar gibi:[35] Kendisi bir gün göklere öfkelenmişti. Zira gökten gelen bir yıldırım

[35] Romalı diktatör Gaius Iulius Caesar değil, İmparator Caligula. (ed. n.) Caesar daha sonraları Roma imparatorlarına verilen bir unvan olmuştur. Ancak Caligula'nın ön adı da Gaius'tur. Kendisi, Roma'nın ilk beş imparatorunun mensup olduğu Iulio-Claudia hanedanına mensuptu.

–şüphesiz hedefini şaşırmış bir yıldırım– Caesar'ın izlemekten ziyade aralarına katılmak için sabırsızlandığı pandomimcilerin gösterisini bölmüş, imparatorun kurduğu cümbüşe de korku salmıştı. Bunun üzerine Homeros'un şu dizelerini haykırarak Iuppiter'i ölümüne kavgaya çağırdı:

Ya sen beni kaldır, ya ben seni kaldırayım![36]

Ya Iuppiter'in ona zarar veremeyeceğini ya da kendisinin Iuppiter'e zarar verebileceğini sandı, bu ne divanelik! Onun bu sözlerinin, suikastçıları onu öldürmeye teşvik etmede az bir ağırlığa sahip olduğunu düşünmüyorum. Zira bu hadise, Iuppiter'e dahi tahammül edemeyen birine katlanmakta gösterilen sabrın zirvesiydi! 9

21. Demek ki öfke, tanrıları ve insanları küçümseyecek kadar kudretli göründüğü durumlarda dahi içinde görkem ve asalet zerresi barındırmaz. Eğer öfkenin yüce bir gönül ortaya çıkardığını zanneden birileri varsa, şatafat için de aynı şeyi düşünsünler: Şatafat düşkünü biri fildişinden mamul eşya üzerinde istirahat etmeyi, mor giyinmeyi, tepesine altından çatı örmeyi,[37] arazileri yerinden sökmeyi, denizlere set çekmeyi, nehirlerin akışını hızlandırmayı, göğe ağaçlar dikmeyi ister. 1

Açgözlülüğü de yüce gönüllülükten saysınlar: Açgözlü adam altınların ve gümüşlerin üstünde kuluçkaya yatar, her biri adı konmamış bir eyalet büyüklüğündeki tarlalarını sürer, tek tek her bir kâhyasının elinin altında konsüllere tahsis edilmiş olandan çok daha büyük araziler bulunur. 2

Şehveti de yüce gönüllülükten saysınlar: Şehvet düşkünü adam denizler aşar, öbek öbek oğlan çocuğunu hadım eder, ölümü küçümseyip bir kocanın kılıcına göğüs gerer. 3

---

[36] Hom. Il. xxiii. 724. (ed. n.)

[37] Bu "altın çatı" ifadesi büyük ihtimalle İmparator Nero'yla ilgili bkz. Ps. Sen. *Oct.* 625; Hanegelioğlu, 2022, s. 103.

Hırsı da yüce gönüllülükten saysınlar: Hırslı adam bir yıllık görevlerle tatmin olmaz; elinden gelse takvimin tamamını tek isimle doldurmak, tüm yeryüzünü yazıtlarıyla kaplamak ister.

4 Tüm bunların nerelere kadar uzayıp genişleyeceği fark etmez; bunlar dar, zavallı ve aşağılıktır. Tek ulu ve görkemli şey erdemdir. Yüce olan bir şey aynı zamanda dingin de olmalıdır.

II. Kitap

ÖFKENİN KAYNAKLARI

1. İlk kitabın konusu, Novatus, elverişli bir konuydu: Kusurların yokuşundan inmek şüphesiz kolaydır. Artık daha bereketsiz konulara girmek gerek. Öfkenin bir tercihten mi yoksa bir dürtüden mi kaynaklandığını, yani kendi iradesiyle mi hareket ettiğini yoksa içimizdeki diğer tutkular gibi bizim bilgimiz dâhilinde mi ortaya çıktığını sorguluyoruz. 1

Tartışmamızın öncelikle bunlara eğilmesi gerekiyor ki daha sonra ulvi konulara yükselebilsin. Vücudumuzda da ilkin kemikler, kaslar ve eklemler bulunur. Bunlar görüntü bakımından pek hoş sayılmazlar ama bütün vücudun dayanağı ve hayati kısımlarıdırlar. Ardından, yüzdeki ve dış görünüşteki tüm güzelliğin kaynaklandığı kısımlar gelir. Tüm bunlardan sonra en çok göz alan kısım, yani renk, halihazırda tamamlanmış olan vücudun üzerine yayılır. 2

Öfkenin bir haksızlık izleniminden kaynaklandığına dair bir şüphe yoktur. Gelgelelim mesele şudur: Öfke hemen bu izlenimin peşine düşüp gönlün bir etkisi olmadan mı peydahlanıyor, yoksa gönlün de onayını alarak mı harekete geçiyor? 3

4 Bizce öfke kendi kendine girişimde bulunmaz, gönlün onayını alır. Zira bir haksızlık izlenimine kapılmak, bu haksızlığın öcünü almayı dilemek, haksızlığa uğranmaması ve uğranan haksızlığın öcünün alınması gerekliliklerini biraraya getirmek gibi süreçler onayımız olmadan ortaya çıkan bir dürtüden kay-
5 naklanamaz. Dürtü basittir, bu ise bir alaşımdır ve pek çok şeyi kapsar. Gönül bir şeyi anlar, ona sinirlenir, onu kınar ve intikam alır. Gönül kendisine temas eden şeylere onay vermediği sürece bu süreç mümkün değildir.

1 **2.** "Bu sorgu" diyorsun, "nereye varacak?" Öfkenin ne olduğunu anlamamıza varacak. Zira öfke eğer bizim rızamız olmadan ortaya çıkıyorsa mantığa asla boyun eğmeyecektir. Doğrusu bizim rızamız dışında gerçekleşen hareketler engellenemez ve kaçınılmazdır. Soğuk suyla temas edince oluşan titreme, bazı temaslarda tepkisel olarak geri çekilme; kötü haberler alınca saçların diken diken olması, uygunsuz sözlerin yüz kızartması, sarp yerlerden aşağı bakanların başlarının dönmesi bu tip tepkilere örnektir. Zira bunların hiçbiri bizim kontrolümüzde değildir ve mantık bunları engelleyemez.

2 Öfke bazı ilkeler aracılığıyla uzaklaştırılabilir. Zira öfke gönle tâbi bir kusurdur, insan yaşamının koşullarıyla şekillenmez ve en bilge olanlara bile bulaşabilir; bunlar arasında ilk sıraya, oluşan haksızlık fikri sonrasında bizi harekete ge-
3 çiren zihinsel şok konmalıdır. Bu durumla en çok da sahnede sergilenen oyunları izlerken ve geçmişin hadiselerine yönelik okumalar yaparken karşılaşırız. Cicero'yu sürgüne yollayan ve Antonius'u öldüren Clodius'a sık sık öfkelendiğimiz olur; Sulla'nın katli vacip listelerine karşı silahlanan Marius'a kim kızmaz? Theodotus'a, Achillas'a ve hiç de çocukça olmayan
4 suçlara cüret eden o çocuğa[1] kim düşman olmaz? Bazen şarkılar, hızlandırılmış bir ritim ve Mars borusunun[2] sesi bizi heye-

[1] Mısır kralı XII. Ptolemaios (MÖ 117-51).

[2] Savaş trompeti.

canlandırır; sarsıcı bir resim, hak edilmiş de olsa acı veren bir cezanın görüntüsü gönlümüze dokunur. Gülenlerle gülmemiz, 5
yaslı kalabalıklar içinde hüzün duymamız ve bize ait olmayan çatışmaların içine çekilmemiz bundandır. Bir gemi batması temsilinde kaşlarımızı çatmamıza sebep olan duygunun hüzne olan özdeşliği veya Hannibal'ın Cannae'dan sonra surları[3] kuşatmasını okuyanlarda oluşan duygunun korkuyla olan özdeşliği, bunların öfke ile olan özdeşliğinden fazla değildir. Belli sınırları aşmayan tüm bu duygular tutkuya giden yolun başlangıçlarıdır ama tutku değillerdir. Aynı şekilde bir asker 6
barış zamanında togasını giymiş bir haldeyken dahi bir boru sesine kulak kabartır, silahların şıngırtısı atları şahlandırır. Xenophantus şarkı söylediğinde İskender'in silahına davrandığı söylenir.[4]

3. Gönlü tesadüfen yönlendiren bu tip duyguların hiçbiri 1
tutku zannedilmemelidir. Gönül bunları üretmekten ziyade bunlardan yana sıkıntı çeker. Haliyle tutku, oluşan izlenimlerden etkilenmede değil, kendini bunlara kaptırmada ve bu şans eseri telkini takip etmede ortaya çıkar. Eğer birisi solgunluğu, 2
akan gözyaşlarını, şehvet salgılarını veya derinden iç çekmeleri, fal taşı gibi açılan gözleri veya benzer jest ve mimikleri tutku işareti veya gönlün tecellisi olarak düşünüyorsa yanılıyordur ve bunların yalnızca bedeni etkileyen birtakım dürtüler olduğunu anlamamıştır. Öyle ki en cesur adamın rengi dahi 3
silah kuşanırken solar, savaş sinyali verilince en yürekli askerin dahi dizleri kısa süreli de olsa titrer, iki taraf çarpışmadan evvel büyük bir komutanın dahi kalbi göğsünden çıkacak gibi olur ve en belâgatli hatip dahi konuşmaya hazırlanırken kolları ve bacakları sertleşir.

---

[3] Roma surları.

[4] Başka yerlerde bu kişinin adı Timotheus olarak geçiyor. (ed. n.)

4 Bir dürtü[5] olarak öfke yalnızca ortaya çıkmakla kalmayıp aynı zamanda akın etse gerek. Zira bir dürtü aklın rızası olmadan asla var olamaz, gönül haberdar olmadıkça öç alma veya ceza verme gibi eylemler gerçekleştirilemez. Kişi zarar gördüğünü düşünür, öç almak ister, bir sebepten dolayı cayarak derhal sakinleşir. Ben buna öfke demem; bu, mantığa boyun eğen bir anlık yönelimdir. Öfke odur ki mantığı es geçer ve hattâ onu ele geçirir.

5 Haliyle haksızlık izleniminden kaynaklanan bu duygunun öfkeyle olan özdeşliği, bu haksızlık izleniminin kendisinden daha fazla değildir. Bu duygunun ardından gelen, haksızlık izlenimini kabullenen ve üzerine onaylayan, gönülde bir intikam isteği ve kararlılığı uyandıran o dürtü ise öfkedir.

1 **4.** Eğer tutkuların nasıl başladığını, yükseldiğini veya coştuğunu bilmek istersen: İlk duygulanım bilinçli değildir, tutkunun ön hazırlık evresidir ve bir bakıma gözdağıdır. Ardından inatçı ve bilinçli bir dürtü gelir: Zarar gördüğüm için öç almalıyımdır veya suç işlemiş bir kişiyi cezalandırmalıyımdır. Üçüncü dürtü gemi azıya alır, gerekse de gerekmese de intikam almak ister ve mantığı tamamen saf dışı bırakmıştır. Tıpkı yukarıda bahsettiğimiz bedensel kıpırdanmalardan, örneğin bir başkasının esnemesini görüp esnemekten, gözümüze âniden bir parmak yaklaşınca derhal gözümüzü kırpmaktan nasıl kaçınamıyorsak, bu ilk gönül kıpırdanmasından da mantığımızı kullanarak kaçınamayız. Mantık bunlara üstün gelemez, belki alışkanlık oluşturmak ve sürekli dikkatli olmak bu tepkileri azaltabilir. Bu kıpırdanma, bilinçli olarak doğan ve bilinçli olarak ortadan kaldırılanlardan farklıdır.

---

[5] Dürtüdür (*impetus est*): Daha önce öfkenin bir dürtü (*impetus*) değil, bir tutku (*adfectus*) olduğu yazılmıştı. Ancak bu cümlede öfkeden dürtü olarak bahsediliyor ve bu durum sonraki bölümde (ii.4) açıklanıyor. Bu karışıklığı aşmak için Barini (1963, s. 40) *dürtüsel hareket* (*movimento impetuoso*) ifadesini, Basore (1928, s. 173) ise *etken dürtü* (*active impulse*) ifadesini kullanmış. Ben metinde yazanı muhafaza ettim.

5. Şimdi şunun da sorgulanması gerekli: Genellikle zalim 3
olup insan kanı akıtmaktan hoşnut olanlar, kendilerini hiçbir haksızlığa uğratmamış birini öldürürken de öfkelenirler mi (ki bunlar daha önce herhangi birinden herhangi bir haksızlık gördükleri fikrine dahi sahip değillerdir)? Apollodorus[6] veya Phalaris[7] bu örneğe uygundur. Bu öfke değil, gaddarlık- 4
tır. Gaddarlık belki bir haksızlığa uğradığı için zarar vermez, ancak öyle bir durumdur ki karşılığında zarar verecekse haksızlığa uğramaya dahi hazırdır. Sırf zevk olsun diye birilerini kırbaçlamak, yaralamak ister.

Peki, böyle bir şey niçin olur? Bu fenalığın kökeni, sık sık 5
deneyimlenen ve doyuma ulaşınca merhameti unutturan, bütün beşerî bağlılıkları gönülden söküp atan ve en sonunda zulme geçiş yaptıran öfkeden gelir. Bu gaddar kişiler gülerler, hoşnut olurlar ve büyük bir haz duyarlar, bir zulüm meşgalesi içindelerken yüzlerinde öfkeli insanların çehresinden daha farklı bir çehre oluşur. Mesela insan kanıyla dolmuş bir hendek 6
gören Hannibal'ın şunları söylediği aktarılır: "Ne hoş bir manzara!" Hoş, ona bundan da güzel görünecek olan manzara ise bir nehrin veya gölün kanla dolmasıydı! Kan deryasına doğmuş ve çocukluğundan beri katliamlarla barışık olan birinin bu manzaradan böylesine hoşnut olmasında şaşılacak ne var? Merak etme Hannibal, talih seni 20 yıl boyunca gözetip zalimliğine uygun şeyler bahşedecek, her yerde gözlerinin önüne bu manzarayı getirip seni hoşnut kılacak: Ta ki bu manzarayı Transumennus'ta, Cannas'ta, son olarak da biricik Kartaca'nda göreceksin!

Yakın zamanda tanrısal Augustus'un emrinde Asia *procon-* 7
*sul*u olan Volesus bir gün içinde 300 kişinin başını umarsızca

---

[6] Kassandreia tiranı Apollodoros (MÖ 3. yüzyıl).

[7] Akragas (Lat. Agrigentum) tiranı Phalaris (MÖ 6. yüzyıl). Bir işkence aleti olan tunçtan boğayı ilk olarak aletin mucidi Perillos üzerinde denemiştir. Hakkında anlatılan efsanelere göre henüz sütteki bebekleri yemiştir.

vurdurmuştu. Cesetler arasında kibirli bir çehreyle ilerlerken sanki muazzam ve izlemeye değer bir şey yapmışçasına, Yunan dilinde şu sözleri söylemiş: "Ne de krallara yaraşır bir iş!" Bir kral bunu neden yapmış olsun? Bu öfke değil, ondan bile daha büyük ve delice bir kötülüktü.

1 **6.** Birileri "Erdem saygın olanları kayırıyorsa, alçak olanlara karşı öfkelenmelidir." diyor. Erdemin hem aşağılık hem görkemli bir şey olduğu söylenseydi bu ne anlama gelirdi? Gelgelelim dediği şey tam da budur. Bu söz erdemi hem yüceltmek hem alçaltmak ister. Zira doğru bir işten kaynaklanan neşe, parlaktır ve yücedir; bir başkasının suçundan kaynaklanan öfke
2 ise alçak ve bağnazdır. Ayrıca erdem kusurları ezerken onları taklit etmek gibi bir cürüm işlemez. Öfkenin ayıplanması gerektiğini, bu tutkunun bizzat onu uyandıran kusurlardan daha iyi olmadığını, hattâ genellikle daha kötü olduğunu düşünür. Erdeme has doğal özellikler keyif almak ve memnun olmaktır. Öfkelenmek de en az hüzünlenmek kadar ona uzaktır. Gelgelelim öfkenin yoldaşı hüzündür ve ister pişmanlıktan ister reddedilmekten kaynaklansın, bütün öfkeler sonunda hüzne döner.

3 Eğer suçlara öfkelenmek bilgece bir şeyse, bilge kişi daha büyük suçlara daha çok öfkelenecektir ve sıklıkla öfkeli olacaktır. Haliyle yalnızca öfkelenmeyecek, aynı zamanda mizacına asabiyet sirayet edecektir. Gelgelelim biz, bilge kişinin gönlünde büyük ölçekli ve sık sık ortaya çıkan bir öfkenin yer kaplamayacağına inanıyoruz. Öyleyse onu neden bu tutkudan
4 tümüyle azat etmeyelim? Bilge kişi herkesin ayrı ayrı eylemlerine ayrı ayrı öfkelenecekse bunun da ölçüsü tutturulamaz. Zira ayarsız suçlara karşı ayarlı bir öfke barındırsa adil olmaz, her öfkelenilesi suça parlasa bu sefer de gereğinden fazla öfke barındırır.

1 **7.** Bilge kişinin, başkasından mülhem kusurlara dayanan bir tutkuya sahip olmasından daha yakışıksız ne vardır? Meşhur Sokrates evinden çıkarken taşıdığı yüz ifadesini evine döner-

ken de muhafaza etmeyi becermeli değil midir? Bilakis, eğer bilge kişi alçakça işlere öfkelenecekse, suçlardan tahrik olup hüzünlenecekse, işte o zaman ondan daha çileli kimse yoktur. Tüm yaşamı asabiyetle ve hüzünle geçecek demektir. Zira bilge 2
kişinin, ayıplanması gerekmeyen bir âna şahit olması mümkün mü? Evinden ne zaman çıksa suçluların, açgözlülerin, müsriflerin ve bu tip zaaflarıyla mutlu mesut yaşayan kişilerin arasında yürümesi gerekecek. Gözünü hiçbir yere çeviremeyecek ki o çevirdiği yerde sinirleneceği birileri olmasın. İçinde bulunduğu şartlar her gerektirdiğinde öfke duymaya gayret edecek, bu yüzden de zayıf düşecektir.

Gün ağardığında kaç bin kişi foruma gidiyor, ne adi suç- 3
lamalarda bulunuluyor ve bu suçların kendilerinden de adi ne çok avukatları var! Babasının isteklerine saygı duyması gerekirken bu istekleri suçlayan mı dersin, annesiyle davalık olan mı dersin, açıkça şüphelisi olduğu suçun ihbarcısı olarak mahkemenin huzuruna çıkan mı dersin, ne ararsan var. Bunları yargılayacak olan yargıç ise mutlaka bu suçları bizzat işlemiş biri olur, kalabalık da avukatın yaptığı iyi bir konuşmadan etkilenip çürük bir iddiadan yana taraf olur.

8. Niçin bunları tek tek sayıyorum? Güruhun forumu dol- 1
durduğunu, *saepta*da[8] izdiham yaşandığını ve halkın çoğunun *circus*ta boy gösterdiğini görürsen, şunu bil ki toplamda gördüğün insan sayısı kadar zaaf da oraya toplanmış demektir: Bu toga kuşanmış adamlar arasında barış emaresi yoktur. Ufak 2
çıkarlar için biri diğerinin kuyusunu kazar. İçlerinden biri haksızlığa uğramazsa hiçbiri kârda değildir. Bahtı açıktan nefret ederler, bahtı karayı aşağılarlar. Kendilerinden güçlüleri çekemezler, güçsüzlerden iğrenirler. Farklı farklı arzulara kapılırlar. Basit hevesleri ve ufacık kazançları için her şeyin yok olmasını dilerler. Hem birlikte yiyip içtikleri hem dövüştükleri kişilerin aynı olması bakımından gladyatör okulundakilerden farklı bir

[8] *Saepta*: Forumdaki oy kullanma bölümü.

3 yaşamları yoktur. Bu güruh tam bir vahşi hayvanlar topluluğudur. Hattâ vahşi hayvanlar bunlardan farklı olarak birbirlerine karşı sevecendirler ve türdeşlerine zarar vermekten kaçınırlar. Bizimkiler ise ancak birbirlerini keserek doyuma ulaşırlar. Ağzı var dili yok hayvanlardan bir bu farkla ayrılırlar. Zira vahşi hayvanlar kendilerini besleyene karşı uysallaşırken bizim hayvanların deliliği doğrudan onları besleyenlerle beslenir.

1 **9.** Bilge kişi bir kez öfkelenmeye başlarsa artık önü alınamaz. Çünkü her yer suçla ve kusurla dolu. Herhangi bir kısıtlamanın iyileştirebileceğinden çok daha fazla sayıda suç işleniyor. Âdeta kusur arenasında büyük bir mücadele veriliyor. Suç işleme arzusu günbegün artıyor, ar damarlarıysa günbegün çatlıyor. Daha iyiye ve daha âdile olan yönelim ortadan kalkınca, nereye bakılırsa bakılsın şehvet saldırıyor, suçlar bile artık gizlenmiyor. Her şey gözümüzün önünde, kötü eylemler aleni gerçekleştiriliyor ve herkesin nezdinde kıymet kazanıyor. Öyle
2 ki masumiyet artık nadir değil, tamamen yitik. Yasayı delenler tek tek bireyler mi veya bunların sayıları az mı? Nerede! Sanki sinyal verilmişçesine, caizi harama katıp[9] karıştırmak için her yerden akın akın geliyorlar:

Konuk güvende değil ev sahibinden, kayınbaba damadından;
Kardeşler arası hürmet bile artık nadirattan Koca karısının,
karı kocasının mahvına teşne. Korkunç zehirler karıştırıyor

[9] Caizi caiz olmayana katıp (*ad fas nefasque miscendum*): Yanlış olanlarla doğru olanlar arasındaki sınırı tamamen ortadan kaldırmaktan bahsediyor. *Fas* kelimesi Latincede dinî hükümleri, *nefas* ise dinen uygun bulunmayan eylemleri ifade eder. Verilen örnekte de konukluk hukukunun çiğnenmesi, ebeveyne karşı ödev duygusuna aykırı davranma gibi, Roma dinine uygun olmayan eylemler sıralanmış. Bu yüzden bu kelimeleri *caiz* (*fas*) ve *haram* (*nefas*) kelimeleriyle karşıladım. Bu iki kelime İslam hukukundan gelmiş olsa da kelimelerin dinî içeriklerini atlamamayı tercih ettim.

rezil analıklar. Babalarının kalan yıllarını günaşırı hesaplıyor evlatlar.[10]

Bunlar işlenen suçların ufacık bir kısmı! Şair aynı rahim- 3
den çıkmış iki karşıt kampı, farklı yeminlerle farklı yollar tutan babaları ve oğullarını, yurttaşlarının eliyle kundaklanan vatanı, katli vaciplerin saklandığı yerleri ararken bölgenin altını üstüne getiren yavuz süvari birliklerini, zehir katılan kuyuları, insan eliyle çıkarılan salgınları, kuşatılmış ebeveynlerinin çevresine hendek kazan evlatları, tıka basa dolu zindanları, şehirleri tümden yerle bir eden yangınları, kötücül hükümranlıkları, krallıkların ve cumhuriyetlerin yıkımı için yapılan gizli planları, başları ezilebildiği zamanlarda suç olarak kabul edilse de şimdi nam salmak için işlenen eylemleri, yani tecavüzleri, zamparalıkları ve dillere sirayet etmiş olan şehveti anlatmamış bile. Bunlara ulusların aleni yalan yeminlerini, bozulan ittifak- 4
ları, korumasız olan her şeyin daha güçlü olanlar tarafından ganimet olarak alınmasını, ikiyüzlülükleri, hırsızlıkları, dolandırıcılıkları, borç inkârlarını ekle. Bütün bunlara üç forum bile yetmez.[11] Bilge kişinin tüm bu suçların hak ettiği ölçüde öfkelenmesini istiyorsan ona öfkelenmek yetmez, delirmesi gerekir.

10. Bilakis, yanlışlara öfkelenilmemesi gerektiğini düşüne- 1
sin. Karanlıkta emin olmayan adımlarla yürüyenlere öfkelenilir mi? Sağır olan biri emirlere kulak asmadı diye? Çocuklar ödevlerini savsaklayıp oyunları ve yaşıtlarının uygunsuz şakalarını izlemeye gittiler diye? İraden, yaşlanıp hastalanmaktan bitkin düşenlere kızmak mıdır? Ölümlülüğün diğer zaafları arasında zihinleri kaplayan bir sis vardır: öyle icap ettiği için hataya düşmekten daha ziyade hata yapma aşkı...

Tek tek herkese öfkelenmemek için insanlığı tümden ma- 2
zur görmek, insan türüne şefkat göstermek gerekir. Eğer yan-

---

[10] Ov. *Met.* i.144 *vdv.*

[11] Hukuk meselelerini ele almaları bakımından üç forumdan bahsediyor. Bilindik Roma Forumu, MÖ 46'da inşa edilen Caesar Forumu ve MS 2'de inşa edilen Augustus Forumu. (ed. n.)

lış yaptıkları için gençlere ve yaşlılara kızıyorsan küçüklere de kızmalısın, zira onlar da yanlış yapacaktır. Ayırım yapabilecek yaşta olmayan çocuklara kim öfkelenir? Oysa bu bağlamda, insan olmak çocuk olmaktan daha büyük ve daha adil bir ma-
3 zerettir. Öyle ki belli bir fıtrat üzere doğmuşuz: Maruz kaldığımız zihinsel hastalıklar bedensel hastalıklardan az değil. Ferasetimiz körelmiş veya işe yaramaz değilse de biz onu kötüye kullandığımız için zaaflar bakımından birbirimize kötü örnek oluyoruz. Diyelim ki birisi, yanlış bir yoldan gidenleri takip etti. Eğer bu kişinin gittiği yol ana yolsa bu o kişi için geçerli
4 bir mazeret değil midir? Bir komutanın sertliği tek tek askerlere işlese de bütün ordu kaçtığı zaman devreye merhamet girmelidir. Bilge kişinin öfkesini ne dizginler? Hata yapanlardan oluşan bir güruh... O zaman bilge kişi, toplumca işlenen bir yanlışa öfkelenmenin ne kadar haksız ve tehlikeli olduğunu bilir.

5 Evinden çıkan Heraclitus[12] kötü bir şekilde yaşayan, daha doğrusu kötü bir şekilde yitip giden bunca kişiyi gördüğünde ağlardı. Kendisine mutlu ve neşeli görünen herkese acırdı. Nazik bir gönlü vardı ama fazlasıyla zayıf olması hasebiyle esasen bizzat acınması gerekenler arasında bulunuyordu. Bilakis Democritus'un[13] ise halk arasında her daim güldüğü söylenir; zira ciddiyetle yürütülen işlerin hiçbiri onun nazarında ciddiye alınmaya değer değildi. Bunlarda öfkenin yeri nedir? Bu ikisine göre her şey gülünesi ya da ağlanasıdır.

6 Bilge kişi yanlış yapanlara öfkelenmez. Niçin? Zira kimsenin bilge doğmadığını, kişinin sonradan bilge olduğunu, her yaştan az sayıda kişinin bilge çıkacağını bilir. Zira insan yaşamının koşullarına dair bir bakış açısına sahiptir. Aklı başında hiç kimse de doğaya öfkelenmez. Dikenli çalılarda meyveler

---

[12] Efesli (Ephesos) filozof Herakleitos (MÖ 6.-5. yüzyıl).

[13] Atomcu teorinin mimarı, Trakyalı filozof Demokritos (MÖ 5.-4. yüzyıl). Ağlayan filozof Herakleitos ile gülen filozof Demokritos zıtlığı Batı düşünce tarihinde oldukça kullanılan bir motiftir.

asılı değil diye şaşmak mı gerekir? Dikenli ağaçların ve çalılıkların işe yarar hiçbir meyveyle kaplanmamış olmasına şaşılır mı? Doğanın kusuru müdafaa ettiği yerde kimse öfkelenmez.

Yani bilge kişi hatalara karşı müsamahakâr ve adildir. Yanlış 7
yapanlara düşman değildir, onları ıslah eder. Her gün gönlünden şu düşünce dökülür: "Şaraba, şehvete düşmüş, şükürsüz, açgözlü, şiddetli ihtiraslara kapılmış çok sayıda kişi karşıma çıkacak." Bir şifacı hastalarına karşı ne kadar merhametliyse, o da bunlara karşı o kadar merhametle bakacaktır. Gemisi çat- 8
laklardan dolayı her yerinden su alan kişi, tayfasına veya doğrudan gemisine mi öfkelenir? Hayır, geminin su almasını önlemeye çalışır veya fazla suyu boşaltır, görünür çatlakları onarır, gizli çatlaklara karşı da yılmaz bir çabayla mücadele eder, ne kadar su boşaltılıyorsa bir o kadarı da girdiği için bu kişi asla gevşemez. Biteviye ve çoğalan kötülüklere karşı da böyle dirençli bir yardım gerekir. Amaç ise bu kötülükleri durdurmak değil, onların zafer kazanmasını engellemektir.

11. Birileri "Öfke faydalıdır zira kötüleri korkutmak yoluy- 1
la aşağılamalardan kaçınmayı sağlar." diyor. Evvela öfke, tehditkâr olduğu ölçüde güçlüdür ve sırf bu sebepten dolayı korkunçtur ve nefretliktir; korku salmak küçümsenmekten daha tehlikelidir. Aslında öfke güçten yoksun olduğu zaman aşağılamalara daha açıktır ve alay edilmekten kaçamaz; faydasız bir debelenme içindeki asabiyetten daha zayıf ne vardır? Öyleyse 2
bazı şeyler sırf daha korkunç oldukları için daha tercih edilesi değillerdir ve bilge kişiye şunun söylenmesini tercih etmem: "Hem vahşi hayvanların hem de insanların ortak silahı korku salmaktır." Öyle mi? İyi ama ateşten, guttan, kötücül bir yaradan da korkulmaz mı? Peki, bunlarda iyi olan ne vardır? Öte yandan horlanan, nefret uyandıran ve çirkin olan her şey, sırf bu sebeplerden ötürü korku mu salar? Öfke de özünde biçimsizdir ve ondan korkmamak gerekir lakin tıpkı küçük çocukların biçimsiz maskelerden korkması gibi çoğunluk da öfkeden korkar.

3 Peki ya öfkenin daima onu yaratanlara geri dönmesine ve korku salan hiç kimsenin hiçbir zaman öfkeden yana güvende olmamasına ne demeli? Bu noktada, iç savaşın ortasında, tiyatroda okununca yargıçlar tarafından verilmiş bir karar gibi halkta yankı bulan, Liberius'a ait şu dize aklına gelsin:

Çok kişinin korktuğu kişi, çok kişiden korksa gerek.[14]

4 Doğa öyle bir düzen kurmuştur ki başkasına verdiği korku ölçüsünde büyük olan hiçbir şey kendine duyduğu korkudan da azade değildir. Aslanların yüreği en ufak seste bile nasıl titrer! Bir gölge, bir ses veya alışılmadık bir koku en vahşi hayvanları rahatsız eder. Korkutan herhangi bir şey korkudan titreyecektir de. O halde bilge kişinin korku salmak istemesi için ortada bir sebep yoktur. Bilge kişi, öfkenin sırf korku saldığı için önemli bir şey olduğunu da düşünmemelidir zira zehirli iksirler, zehir saçan kemikler[15] ve ısırıklar gibi en bayağı
5 şeylerden bile korkulur. Tüylerden imal edilmiş bir kordon en büyük vahşi hayvan sürülerini dahi durdurup tuzağa çekebilir ve bu kordonun bu özelliğinden dolayı *formido* (korkuluk) adını alması şaşılası değildir. Alıklar için boş şeyler korkutucudur. Yarış arabalarının hareketleri ve dönen tekerlekleri aslanları
6 mağaralarına kaçırır, domuz ciyaklaması ise fili korkutur. Gölgeler küçük çocuklara, kızıl tüyler vahşi hayvanlara nasıl korku salarsa öfke de öyle korku salar: Aslında sağlam veya cesur bir özü yoktur, yalnızca zayıf gönülleri etkisi altına alır.

1 **12.** Birileri "Öfkeyi ortadan kaldırmak istiyorsan, önce tabiattan kötülüğü kaldırmalısın; gelgelelim ikisi de mümkün değil." diyor. Evvela, tabiatta kış olsa da kişi soğuktan kaçınabilir, aynı şekilde tabiatta yaz olsa da kişi sıcaktan kaçınabilir; korunaklı bir yer bulup mevsim şartlarından yana güvende olabilir veya bedensel dayanıklılığıyla her iki duyunun da[16] üstesinden gelebilir.

---

[14] *Bkz.* Barrel, 2000, s. 652.

[15] Büyü ve büyücülükle ilgili bir ayrıntı olmalı.

[16] Sıcak ve soğuk.

Hem bu fikirden de vazgeç. Asabiyeti kabulleneceksen önce 2
erdemi gönlünden söküp atman gerekir. Zira zaaflar erdemlerle ortak paydada buluşmazlar. Ayrıca hiç kimse aynı anda hem hasta hem sağlıklı olamayacağı gibi, aynı zamanda hem öfkeli hem iyi bir adam olmak da bundan daha olası değildir.

"Öfkenin" diyor birileri, "gönülden tümüyle sökülüp atıl- 3
ması mümkün değildir, ayrıca insan doğası da buna elverişli değildir." Bilakis, insan zihninin alt edemeyeceği, istikrarlı bir odaklanmanın yakından tanımamıza vesile olamayacağı kadar çetin ve sert bir şey yoktur. Ayrıca disiplinin ehlileştiremeyeceği kadar yabani ve kendi başına buyruk tutkular da bulunmaz.

Gönül kendine verdiği buyruğu yerine getirmede mahirdir. 4
Kimi asla gülmeyecek raddeye ulaşır, kimi şaraptan, kimi cinsellikten, kimi her türlü sıvıdan uzak durur, bazısı kısacık bir uykuyla yetinip dinç bir vaziyette uyanık kalabilme yetisini geliştirir, kimi incecik ve eğri iplerde koşmayı, kimi insan kuvvetinin güçlükle kaldırabileceği ölçüde ağır yükler taşımayı, kimi ölçülemez derinliklere dalmayı ve kimi de deniz altında hiç nefes alıp vermeden sonuna kadar dayanmayı öğrenir. Bunlar 5
dışında, dirayetin her türden engeli aştığını ve zihin kendine dirayeti telkin ettiği zaman hiçbir şeyin zor olmadığını gösteren binlerce örnek vardır. Gelgelelim az önceki örneklerde bahsettiğim kişiler bu azimli çalışmalarına karşılık ya hiçbir şey elde edemezler ya da elde ettikleri şeyler kıymet arz etmez. Örneğin kendini ince iplerde yürümek için geliştiren biri bundan ne kadar büyük bir kazanım elde edebilir ki? Büyük büyük yükleri omuzlayan biri? Uyumamak için gözlerini kırpmayan biri? Deniz dibine dalan biri? Gelgelelim elde edilecek kazanç büyük olmasa da çalışmalarının sonuna kadar giderler.

Peki, bu kadar büyük bir ödül bizi beklerken biz kendimi- 6
zi sabra, yani mutlu bir gönlün o sarsılmaz dinginliğine davet etmeyecek miyiz? Bu en büyük kötülükten, yani öfkeden ve onun yardakçıları olan çılgınlıktan, vahşetten, gaddarlıktan, delilikten kaçınmak ne de büyük lütuftur!

1 **13.** Öfkenin faydalı veya kaçınılmaz olduğunu söyleyerek kendimizi savunmak ve bu düşkünlüğe bahane aramak bize göre değildir. En nihayetinde hangi zaaf onu koruyan bir avukattan yoksun kalmıştır ki? Bunun yok edilemeyeceğini söylemen de doğru değildir; iyileştirilebilir kötülükler bizi hasta eder ve doğru yola meyilli olarak doğmuş olan biz, eğer bunları düzeltmek istersek doğa bize bizzat yardımcı olur. Ayrıca erdeme giden yol, bazılarına göründüğünün aksine, zorlu ve dik
2 değildir. Ona düz bir yoldan gidilir. Size boş tasavvurların müellifi olarak gelmiyorum. Kutlu bir yaşama giden yol basittir; yeter ki başlangıcı iyi bir destekle ve doğrudan tanrıların inayetiyle yapın! Şu an yaptıklarınızı yapmak çok daha zor. Gönül dinginliğinden daha dinlendirici, öfkeden daha zorlu ne vardır? Merhametten daha rahat, gaddarlıktan daha zahmetli ne vardır? İffetin boş vakti vardır, şehvetse her daim faaldir. Demem o ki bütün erdemlerin muhafazası kolayken zaafları ekip biçmek pahalıya mâl olmuştur.

3 Öfkenin ortadan kaldırılması gerekir. Esasında bunu, öfkenin azaltılması gerektiğini söyleyenler de kısmen itiraf eder; öfke hiçbir fayda sağlamayacaktır, ondan tamamen kurtulalım. O olmadığında suçların ortadan kaldırılması, kötülüklerin cezalandırılması, hattâ iyiliğe döndürülmesi, daha kolay ve daha doğru bir şekilde gerçekleştirilecektir; bilge kişi yapması gerekenleri hiçbir kötülüğün yönlendirmesine maruz kalmadan yapacak, dikkatle takip edilmesi gereken hiçbir etkeni işine karıştırmayacaktır.

1 **14.** Bu şartlarda asabiyetin asla kabullenilmemesi gerekir. Ancak, tıpkı ayağa kalkmakta ağır davranan atları mahmuzlarla ve kızgın demirlerle dürttüğümüz gibi, dinleyicilerimizin miskin gönüllerini harekete geçirmek gerektiğinde asabiyeti taklit etmek gerekebilir. Bazen mantığın fayda sağlamadığı kişilerde korku uyandırmak gerekebilir; gene de öfkelenmek, üzüntüye kapılmaktan veya korkmaktan daha faydalı değildir.

"Yani öfke uyandıran hiçbir hadise cereyan etmez mi?" Etse 2
dahi gene de öfkeyle göğüs göğse çarpışmak gerekir.

Gönlü dizginlemek de zor değildir. Ruhun en alt katmanıyla[17] meşgul olan atletler dahi rakiplerinin gücünü tüketmek uğruna darbelere ve acılara katlanırlar ve öfkelendiklerinde değil, uygun fırsat doğduğunda karşılık verirler. Dediklerine 3
göre en büyük jimnastik eğitmeni olan Pyrrhus, yarışmaya hazırladığı atletleri öfkelenmemeleri konusunda her zaman uyarırmış. Çünkü öfke zanaatlarını bozuyormuş ve öfkelendiklerinde yalnızca zarar verecek bir fırsat kolluyorlarmış. Bu yüzden mantık genelde sabrı öğütlerken öfke intikamı öğütler. Biz de öncü kötülüklerden sıyrılmayı başarırsak daha iyi bir konuma doğru evriliriz.

Öfke; aşağılayıcı tek bir sözcüğe dahi geniş gönüllülükle 4
katlanamayan çok kişiyi sürgüne yollatmıştır, basit bir haksızlığa sessiz kalmayı reddedenleri daha büyük fenalıkların hedefi haline getirmiştir, mutlak bir hürriyetin bir miktar azalmasından dolayı sinirlenenlerin kölelik boyunduruğu kendi boyunlarına bizzat vurmasına yol açmıştır.

15. Birileri "Öfkenin belli bir ölçüde asalet barındırdığını 1
bilmek için Cermenler ve İskitler gibi alabildiğine asabi bazı özgür kavimlere bakabilirsin." diyor. Evet, güçlü ve sağlam tabiatlı bir fıtrat, disiplinle yumuşatılmadan evvel öfkeye meyilli olur. Belli başlı bazı nitelikler içsel olarak ancak daha iyi bir mizaçta bulunabilir. Bu tıpkı sağlam bir ağaçlık araziye benzer. Bu tip bir arazi ihmal edilse de verimli ağaçlara ev sahipliği yapacaktır ve gür orman verimli toprağın göstergesidir. Yani kuvvet barındıran mizaçlar hem öfke üretirler hem de 2
akkor halde oldukları için içlerinde küçük ve zayıf bir unsur barındırmazlar. Tıpkı doğanın kendisinden kaynaklanıp başka hiçbir faaliyete gerek duymadan türeyen her şey gibi kusurlu

[17] Atletler yalnızca fizik güçleriyle iş yaparlar. Bu bağlamda entelektüel bir yönleri yoktur. Bu da insanı insan yapan, hayvandan ayıran özelliklerin, atletlerin meşguliyetleri arasında bulunmaması demektir.

bir canlılığa sahiptirler. Gelgelelim kısa sürede ehlileştirilmezlerse, cesarete meyilli olan bu mizaçlar pervasızlığa ve küstahlığa alışır. Yani acıma, aşk ve utanç gibi nispeten hafif zaaflar daha yumuşak gönüllerde yer etmez mi? Öyle ki genelde bir mizacın içsel iyiliğini ondaki kötülüklerden yola çıkarak da gösterebilirim; gelgelelim bunlar daha iyi bir doğanın göstergesi olsalar da kusur olmaktan çıkmazlar. Haliyle yabanilikleri sayesinde özgür olan tüm bu kavimler aslanların ve kurtların tabiatlarına benzer şekilde ne itaat edebilirler ne de hükmedebilirler; sahip oldukları güç de beşerî bir mizaca değil, vahşi ve yönetilemez bir mizaca aittir. Yönetilemeyecek olan kişiler yönetmeye de muktedir olamazlar. Hükmetme becerisi genelde daha yumuşak bir iklimin avantajlarından yararlanan halkların elindedir. Soğuk bölgelerde ve kuzeyde yaşayan halkların mizacı yabanidir. Tıpkı şairin dediği gibi, bunların mizacı "birebir yurtlarındaki iklime benzer."[18]

16. "En öfkeli hayvanlar" diyor birileri, "en asil hayvanlar olarak addedilir." Bu örneği insanlara uyarlayanlar yanlış yapıyorlar zira hayvanlarda mantık yerine içgüdü bulunurken insanda içgüdü yerine mantık bulunur. Kaldı ki onlarda bile her zaman aynı şey geçerli değildir; asabiyet aslanlara, teyakkuz geyiklere, saldırganlık şahinlere, kaçış güvercinlere yarar. Ya en iyi hayvanların en asabi hayvanlar olduğu fikrinin doğru olmadığını söylesem? Besinlerini yağma yoluyla elde eden vahşi hayvanların öfkelendikçe daha iyi olduğunu düşünebilirim; dizgine itaat eden boğaların ve atların sabrını ise takdir etmeliyim. Gelgelelim dünyaya ve Tanrıya sahip olan insanı bu talihsiz örneklere niçin indirgiyorsun? Kaldı ki tüm canlılar arasında Tanrıyı taklit edecek kadar kavrayan tek canlı insandır.

Birileri "Öfkeli olanlar herkesten daha masumdur." diyor. Hokkabazlara ve hilekârlara kıyasla elbette masum görünürler zira onların aksine şeffaftırlar. Gene de ben onlara masum

[18] *Frag. Poet. Rom.* s. 359. (25)

değil de pervasız derim; aptallara, şatafat düşkünlerine, hovardalara ve daha az hile gerektiren kusurlara sahip olan herkese bu sıfatı yakıştırırız.

17. Birileri "Öfkeli bir hatip zaman zaman daha iyi bir hatiptir." diyor. Hayır, doğru ifade öfkeli hatip değil, öfkeliymiş gibi yapan hatiptir; zira aktörler performans sergilerken öfkelenerek değil, öfkeliymiş gibi yaparak halkı etkilerler. Yargıçlar huzurunda, bir halk meclisinde veya başkalarının gönlünü çelip onları kendi tarafımıza çekmemiz gereken herhangi bir yerde etkileyici olmak için kâh öfkeyi kâh korkuyu kâh acımayı taklit ederiz ve bu taklitler genelde asıl tutkuların sağlayamayacağı etkileri yaratırlar. 1

Birileri "Öfkeden azade gönül miskindir." diyor. Eğer gönülde öfkeden daha sağlıklı bir şey yoksa bu doğrudur. Ne avcı olmak gerekir ne av; ne yumuşak kalpli olmak gerekir ne gaddar. Birinin gönlü gereğinden fazla yumuşak, diğerininkiyse gereğinden fazla katı olabilir. Bilge kişi ise ölçülüdür ve daha büyük cesaret gerektiren işlerde öfkesini değil gücünü kullanır. 2

18. Öfke üzerine yapılan sorgulamaları işlediğimize göre şimdi de öfkenin çaresine gelelim. Bence öfkenin iki çaresi var: Öfkeye kapılmamak ve öfkeliyken bir yanlış yapmamak. Nasıl ki vücut bakımında bazı kurallar sağlığı korumakla, bazı kurallar sağlığı geri kazanmakla ilgiliyse biz de öfkeyi püskürtmek için başka, dizginlemek için başka yöntemler kullanmalıyız. Öfkeden kaçınmak için yaşamın tümünü ilgilendiren kaideler konmalıdır. Bu kaideler eğitim dönemini ve eğitim sonrası dönemi ilgilendiren kaideler olarak ikiye ayrılacaktır. Eğitim dönemi gelecekte en çok fayda sağlayacak şekilde azami gayret talep eder. Doğrusu ağaç yaşken eğilir, bizimle birlikte büyüyen kusurlar ise zorlukla geri döndürülür. 1 2

19. Ateşli gönlün tabiatı asabiyete en yatkın olandır. Zira ateş, su, hava ve toprak olmak üzere dört element vardır ve bununla birlikte bunların muadil nitelikleri de sıcaklık, soğukluk, kuruluk ve nemliliktir. Bölgelerin, canlıların, maddelerin 1

ve mizaçların farklılıkları elementlerin karışımından kaynaklanır. Haliyle mizaçlar, içeriklerinde hangi element bolsa o yöne doğru daha meyilli olurlar. Bundan hareketle bazı bölgeleri nemli, kuru, sıcak ve soğuk olarak niteleriz. Hayvanlarda
2 ve insanlarda da aynı ayırım bulunur; herhangi bir canlının ne kadar nemli veya ne kadar sıcak olduğu fark yaratacaktır. Hangi elementin oranı baskınsa mizaç da bu şekilde belirlenecektir. Ateş faal ve inatçı bir element olduğu için ateşli bir gönül asabi insanlar var eder. Araya soğuk karıştığında korkak insanlar ortaya çıkacaktır zira soğuk miskindir ve çekingendir.

3 Bizimkilerden[19] bazılarına göre öfke göğüste, kalbin etrafındaki kanın kaynamasıyla ortaya çıkar. Öfkenin özellikle bu bölgeyle ilişkilendirilmesinin sebebi, göğsün bedendeki en sı-
4 cak yer olmasından başka bir şey değildir. Daha nemli bir yapıya sahip olanlarda öfke yavaş yavaş gelişir zira bunların ısısı yeterli gelmez, illaki harekete ihtiyaç duyarlar. Bu yüzden çocukların ve kadınların öfkesi ciddi olmaktan ziyade keskindir ve başlangıçta hafiftir. Kuru yaşlarda[20] öfke yamandır ve akkor haldedir ancak büyümez, kendine çok bir şey eklemez çünkü azalacak olan ısıyı soğukluk takip eder. İhtiyarlar ise tıpkı iyileşme sürecinde olan hastalar veya ya bitkinlikten ya kan
5 kaybından dolayı ısısı tükenenler gibi aksi ve mızmızdır. Aynı sebepten dolayı susuzluktan ve açlıktan tükenenler, kansızlık çekenler ve kötü beslenip zayıf düşenler de bu ruh halindedir. Şarap öfke yaratır çünkü ısıyı artırır; doğaları gereği bazısı sarhoşken, bazısı hastayken kaynar. Kızılımsı sarı saçlı ve kızıl benizli kişilerin diğerlerinden daha asabi olmasının tek sebebi vardır: Diğer insanlar bu renklere ancak öfkeliyken bürünür ama onlar doğaları gereği bu renkleri taşırlar. Bunların kanı deli akar ve kaynar.

---

[19] Stoacılar.

[20] Orta yaşlardan bahsediyor. (ed. n.)

20. Doğanın bazı insanları öfkeye meyilli yaratması gibi, 1
doğa ne yapıyorsa aynısını yapabilen bazı rastlantılar da gerçekleşiyor. Bazılarını hastalık veya bedensel bir hasar, bazılarını zahmetler veya süregelen gece nöbetleri, uykusuz geceler, arzular ve aşk bu noktaya taşımıştır. Bunların her biri ya bedeni ya gönlü yaralar, zihni hasta edip mızmızlanmaya yöneltir. Gelgelelim bunların hepsi başlangıçtır ve birer sebeptir; alış- 2
kanlık haline gelenler ise daha çok şeye kadirdir ve eğer bu alışkanlıklar yerleşmişse zaafları da besler. Doğayı değiştirmek ise zordur ve doğanların elementleri bir kez karıştı mı dönüştürmek mümkün değildir.

Ancak bu konuda şunu bilmek faydalı olur: Ateşli mizaçlardan şarabı uzak tutasın. Platon şarabın çocuklara yasak olması gerektiğini düşünür ve ateşi ateşle harlamaktan kaçınır. Çocukların tıka basa doyması da uygun değildir; zira vücutları genişleyecektir ve vücutlarıyla birlikte gönülleri de şişecektir. Çalışa çalışa tükenmenin kıyısına kadar gelmeleri gerekir. 3
Böylece vücut ısıları tamamen tükenmez ama azalır, fazla ateşleri de bu sayede düşer. Oyunlar da onlara faydalı olacaktır. Ölçülü bir haz gönlü ferahlatır ve denge sağlar.

Nemli, kuru ve soğuk mizaçlar öfkeden yana tehlike içinde 4
değildir. Onlar teyakkuz, aksilik, çaresizlik ve şüphe gibi edilgen zaaflardan korkmalıdırlar. Bu tip mizaçlar teşvik edilmeli, desteklenmeli ve neşeye yönlendirilmeli. Öfkeye karşı başka, hüzne karşı başka çarelere başvurulması gerektiği için ve yalnızca farklı değil, aynı zamanda zıt yöntemlerin de kullanılması gerektiği için, daima güç kazanan bu zaafa karşı gelmeliyiz.

21. Derim ki çocukların sağlıklı bir şekilde yetiştirilme- 1
si bilhassa önemlidir; gelgelelim bu işin idaresi zordur. Zira üzerine ciddiyetle eğilmemiz gerekir ki ne onlardaki öfkeyi besleyelim ne de yeteneklerini köreltelim. Meselenin titizlik- 2
le gözlenmesi gerekir zira teşvik edilmesi gereken şeyler de dizginlenmesi gereken şeyler de aynı şekilde beslenir. Bunlar meseleyi dikkatle inceleyenleri bile kolayca aldatabilir. Ruh 3

hürriyetle yükselir, kölelikle zayıflar; takdir edilirse ve kendine dair ümitvar olursa yücelir ama aynı durum küstahlık ve asabiyet de yaratabilir. Yani çocuklar bu iki nokta arasında kâh gem vurularak kâh mahmuzlanarak yönetilmelidir.

4 Çocuklar aşağılayıcı ve kölelere yaraşır hiçbir şeye maruz kalmasınlar. Hiçbir zaman boyun eğerek yalvarmak zorunda olmasınlar ve yalvarmanın faydalı olduğu izlenimine kapılmasınlar. Bunun yerine evvelden yaptıkları ve gelecekte vadettik-
5 leriyle kazanım elde etsinler. Yaşıtlar arasındaki kavgalarda ne birinin ezilmesine ne öfkelenmesine izin vermeliyiz. Rekabet ettikleri çocuklarla arkadaşlık kurmalarına gayret gösterelim ki mücadele ederken zarar vermeye değil, sadece kazanmaya odaklansınlar. Üstün geldikleri ve övgüye değer bir şey yaptıkları zaman yükselmelerine izin verelim ama fazla neşelenmelerini engelleyelim. Zira neşeyi iftihar, iftiharı şişinme, onu da
6 kendine gereğinden fazla değer atfetme takip eder. Onlara bir miktar rahatlık sunacağız lakin onları tembelliğin ve aylaklığın kollarına bırakmayacak, şehvetle temastan uzak tutacağız. Hiçbir şey asabi insanlar yetiştirmede yumuşak ve pohpohlayıcı eğitimden daha etkili değildir. Öyle ki tek çocuklar ne kadar şımartılırsa, vesayet altındaki çocuklar ne kadar gereğinden fazla özgür bırakılırsa bunların gönülleri de o denli bozulur. Hiç reddedilmemiş, gözyaşları endişeli annesi tarafından her daim silinen ve eğitmeninden yana rahat olan çocuk hiçbir haksızlığa direnmeyecektir.

7 Talih ne kadar büyüyorsa ona eşlik eden öfkenin de o kadar büyüdüğünü görmez misin? Uygun bir rüzgâr gönülde boş ve önemsiz şeyler uçuşturduğunda, bilhassa zenginlerde, seçkinlerde ve yüksek memurlarda bu durum aşikâr olur. Şakşakçılar güruhu kibirli kulakların etrafını sarıp onlara şunları söylediği zaman refah asabiyeti besler: "Şu herif bir de sana cevap mı verecek? Kendine gereğince değer vermiyorsun; kendini küçük düşürüyorsun." Bunlara sağlıklı ve temeli sağlam bir gönül
8 dahi güçlükle direnir. Haliyle çocukluk dalkavukluktan uzak

tutulmalı, çocuk gerçeği duymalıdır. Bazen korkmalı, her zaman saygılı olmalı ve büyüklerinin önünde ayağa kalkmalıdır. Asabiyetten hiçbir kazanımı olmamalıdır. Çocuk ağlarken reddedilen isteği, sessizken yerine getirilmelidir. Ebeveyninin zenginliğini görmeli ama kullanmamalıdır. Yanlış bir şey yaptığında sorumluluğunu üstlenmelidir. Çocuklara sakin mizaçlı eğitmenler ve hocalar tutmak onlar için uygun olacaktır. Henüz taze olan her şey en yakınındakine eklemlenir ve onu örnek alarak büyür. Dadılarının ve eğitmenlerinin mizacı bir süre sonra gençlerin mizacında da kendini gösterir. 9

Platon'un yanında yetişen bir çocuk ebeveynlerine geri döndüğünde babasını bağırıp çağırır bir halde bularak "Platon'un yanında asla böyle bir şey görmedim" demiş. Tabii ki bu çocuk babasından ziyade Platon'u taklit etmiştir. 10

Her şeyden evvel çocuğun beslenmesi basit olmalı, kıyafetleri pahalı olmamalı ve yaşam tarzı da yaşıtlarına benzer olmalıdır. Bir çocuğa en baştan çok kişi arasında eşitlik aşılarsan, bu çocuk bir başkasının kendisiyle eşit muamele görmesine öfkelenmeyecektir. 11

22. Tabiidir ki bunlar çocuklarımız için geçerli. Bizim için[21] doğumdaki yazgımızda ve eğitimimizde artık ne zaaflara ne de ilkelere yer var. Düzenlemeler bizden sonra gelenler için yapılmalı. Bu yüzden biz ilk sebeplere karşı mücadele etmeliyiz. 1 2

Asabiyetin sebebi haksızlık izlenimidir. Bu izlenime kolayca kapılmamak gerekir. Açık ve görünür olan durumların üzerine dahi hemen atlamamak lazımdır. Bazı yalanlar doğru suretinde olabilir. Her daim beklenmelidir; her hakikat eninde sonunda ortaya çıkar. Suçlayanlara kolayca kulak vermemek gerek; insan doğasının bu zaafı bizim için şüpheli ve tanıdık olsun çünkü gönüllüce dinlediğimiz şeylere inanmaya meyilli olduğumuz gibi bu konularda yargıya varmadan önce de öfkeye kapılıyoruz. 3

[21] Çocukluk çağını aşmış kişiler.

4 Peki, yalnızca suçlamalarla değil, şüphelerle bile dolduruşa gelmemize, bir başkasının yüz ifadesinden veya gülüşünden yanlış sonuçlar çıkarıp masumlara öfkelenmemize ne demeli? Haliyle, karşımızda olmayan insanların davasını kendimize karşı savunmalı, öfkeyi sürüncemede bırakmalıyız. Çünkü ertelenen ceza gene de infaz edilebilir ama uygulanmış infaz geri döndürülemez.

1 **23.** Şu tiran katilinin hikâyesi meşhurdur. Hani amacına ulaşamadan Hippias[22] tarafından yakalanıp suç ortaklarını ifşa etmesi için işkenceye tâbi tutulmuş, o da tiranın çevresindeki arkadaşlarının, özellikle de tiranın can güvenliğine en büyük değeri verdiği bilinenlerin isimlerini vermiş. Tiran da adı verilen herkesin teker teker öldürülmesini emretmiş, yakalanan adama başka biri kalıp kalmadığını sorunca da "Bir tek sen kaldın; sana kıymet veren tek kişiyi dahi bırakmadım." cevabını almış. Öfke, tiranın kendi yetkisini kendi katilinin ellerine bırakmasına ve kendisini koruyanları kendi kılıcıyla öldürmesine sebep olmuştu.

2 Ne de cesurmuş İskender! Annesi, şifacı Philippus'un zehirli iksiri konusunda kendisini bir mektupla uyarmış. Bu mektubu okuduğu halde iksiri alıp zerre çekinmeden içmiş.
3 Kendi arkadaşı söz konusu olduğunda annesinden çok kendi yargısına güvenmiş. Dostunun masum olduğunu düşünüyormuş, o halde onu temize çıkarmak uygun olanmış! Bu konuda İskender'i çok takdir ediyorum çünkü öfkeye ondan daha yatkın biri olmamıştır; itidal krallar arasında ne kadar nadir bulunursa övgüyü de o kadar hak eder.

4 İç savaşta kazandığı zaferi en merhametli bir şekilde kullanan Gaius Caesar[23] da bunu yapmış; ne karşı kampta ne de tarafsız görünen kişilerce Gnaeus Pompeius'a yazılmış bir sandık dolusu mektubu ele geçirip yakmıştı. Ölçülü de olsa öfke-

[22] Atina tiranı Hippias (MÖ 6.-5. yüzyıl).
[23] Roma diktatörü Gaius Iulius Caesar.

lenmeye alışmış biri olmasına rağmen gene de öfke duymamayı tercih etmişti.[24] Her kim ne hata yapmışsa bunu bilmemek, onun nazarında merhametin en cömert bir türüydü.

24. Safdillik pek çok kötülük yaratır. Bu yüzden bazı şeyleri hiç duymamak gerekir çünkü belli meselelerde doğrudan aldanmak, aldanma şüphesinden çok daha iyidir. Gönül şüphelerden ve zanlardan, yani en aldatıcı kışkırtmalardan arındırılmalıdır. "Falan kimsenin verdiği selam pek insancıl değildi; falan kimse benim öpücüklerime karşılık vermedi; falanca başlayan sohbeti kısa kesti; falanca yemeğe davet etmedi; falancanın yüz ifadesi dostça görünmüyor..." Şüphenin her zaman bir bahanesi de vardır. Samimiyet ve meselelere iyi yönden bakmak elzemdir. Gözümüzle görmediğimiz ve yeterince aşikâr olmadığı sürece hiçbir şeye inanmamalı, ne zaman bir şüphemizin boş olduğu ortaya çıksa safdilliğimizi ayıplamalıyız. Bu tip bir özeleştiri, kolayca inanmama alışkanlığını doğuracaktır. 1 2

25. Bunu müteakiben son derece önemsiz ve son derece bayağı meseleler bizi kışkırtmamalı. Uşak ağır hareket ediyor, içme suyu fazla ılık, minderler dağılmış, masa gelişigüzel düzenlenmiş vb. şeylerden galeyana gelmek deliliktir. En ufak bir esintiden bile etkilenen kişi hastadır veya sağlıksızdır, parlak bir elbiseden kamaşan gözlerde bir sorun vardır, durduğu yerden başkasının çalışmasını görüp acı hisseden kişi zahmetsiz yaşamdan dolayı gücünü kaybetmiştir. 1

Derler ki Sybaris şehrinde, Mindyrides adında bir adam varmış. Bu Mindyrides, kazmasını yüksekten sallayıp yeri kazan birini görünce bunun kendisini bitkin düşürdüğünden şikâyet etmiş ve adamdan bir daha onun gözleri önünde bu işi yapmamasını istemiş. Hattâ bu kişi, bir seferinde üzerine uzandığı gül yapraklarının buruşuk olmasından ötürü daha da çok mızmızlanmış. 2

[24] Mektupları okumayarak kendine öfkelenecek bir sebep vermemiş oldu.

3 Hazlar gönlü ve bedeni bir kez yozlaştırdıktan sonra hiçbir şeye katlanmak mümkün değilmiş gibi görünür. Bunun sebebi katlanmanın zorluğu değil, maruz kalanın zayıflığıdır. Birinin öksürüğü veya hapşırığı, bir sineğin asgari özenle kovalanması, gözümüze görünen bir köpek veya özensiz bir kölenin ellerin-
4 den kayan bir anahtar bizi neden kışkırtıyor? Bir sandalyenin çekilirken çıkardığı gıcırdamadan kulağı rahatsız olan biri, kamusal yaşamın keşmekeşini, mecliste veya *curia*da[25] yağan sövgüleri geniş gönüllülükle karşılayabilecek mi? Kötü bir şekilde kar küreyen kölesine öfkelenen biri, açlığa ve yazın yürütülen bir seferde susuzluğa dirayetli bir şekilde dayanabilecek mi?

Kısacası asabiyeti en çok besleyen şey ölçüsüz ve tahammülsüz bir rahat yaşamdır. Gönül meşakkat çekerek yontulmalıdır ki bir darbe esaslı olmadığı sürece o darbeyi hissetmesin.

1 **26.** Biz ya haksızlığa uğramamızın dahi mümkün olmadığı şeylere ya da haksızlığa uğrayabileceğimiz şeylere kızarız.
2 Duyulardan yoksun olan şeyler bizi haksızlığa uğratamaz. Örneğin genelde çok küçük harflerle yazılmış olduğu için fırlatıp attığımız ve çokça hatalı yazım bulunduğu için parça parça ettiğimiz kitaplar veya hoşumuza gitmediği için yırttığımız kıyafetler bu sınıftadır. Ne öfkemizden korkacak ne de öfkemizi hissedecek olan bu şeylere öfkelenmek ne büyük aptallıktır!

3 "Ancak bize sıkıntı çıkaranın, bunların failleri olduğunu görmek kolaydır." Öncelikle, genelde kendi içimizde bu ayırımı yapmadan daha önce öfkeleniriz. Ayrıca belki de faillerin bu eylemleri için öne sürecekleri geçerli mazeretleri olabilir. Bazısının elinden gelen budur veya amacı hadsizlik etmek değildir de sadece eğitimi yetersizdir; kiminin eylemlerindeki amacı sana kabalık etmek değildir. Son olarak, insanlara biriktirdiğin siniri nesnelere kusmaktan daha aptalca bir şey olabilir mi?

[25] Senato görüşmelerinin yapıldığı bina.

Canı olmayan nesnelere öfkelenmek aptal insanlara yaraş- 4
tığı gibi, bize hiçbir haksızlık yapamayacak olan iradesiz, dilsiz hayvanlara öfkelenmek de aptalcadır. Tasarı sonucu ortaya çıkmayan haksızlık yoktur. Haliyle, kılıç veya taş da bize zarar verebilir ama onların da haksızlık yapma kabiliyetleri yoktur. Aynı at bir süvariye itaat eder, diğerlerineyse ters gider. Bu du- 5
rumun, bazı hayvanların bazı binicilere daha itaatkâr olmasını sağlayan yöntem ve alışkanlıklardan değil de sanki atın verdiği kararlardan kaynaklandığını düşünen bazıları kendilerini hakarete uğramış sayıyor. Nasıl ki bunlara öfkelenmek aptalcay- 6
sa, çocuklara ve zekâ bakımından çocuklardan çok da farklı olmayan kişilere öfkelenmek de öyledir. Tüm bu suçlular adil hâkimler önünde masumiyet delili olarak cehaletlerini öne sürebilirler.

27. Bazıları vardır ki onların tüm eylemleri faydalıdır ve 1
esenlik verir. Örneğin zarar vermeyi ne isteyen ne de bunu yapabilecek olan ölümsüz tanrılar bunlardandır; onların doğası yumuşak ve mülayimdir; kendilerine de başkasına da zarar vermekten oldukça uzaktır.

Denizin acımasızlığı, aşkın yağmurlar, çetin kış gibi bize 2
zarar veren veya fayda sağlayan olgulardan hiçbiri özel olarak bize yönelik olmadığı halde bunları tanrılara atfedenler ahmaktır ve hakikatten bihaberdir. Zira dünyadaki kış ve yaz döngüsünün amacı bize dair değil; bunların kendilerine has yasaları vardır ve ilâhi düzen de bu yasalarla işler. Eğer bunca büyük devinimlerin sebebi olarak kendimizi görüyorsak kendimizi çok büyük görüyoruz demektir. Yani bunların hiçbiri bize haksızlık etmek amacıyla oluşmazlar, aynı şekilde bize fayda sağlamak gibi bir amaçları da yoktur.

Dedim ki bazı şeyler bize zarar veremez, bazı şeylerse zarar 3
vermeyi tercih etmez. Bize zarar vermeyi tercih etmeyecekler arasında iyi yöneticiler, ebeveynler, eğitimciler ve yargıçlar bulunur. Neşteri, perhizi ve gelecekte fayda sağlayacak olan diğer acı şeyleri nasıl kabulleniyorsak bunların uygulamalarına da

öyle boyun eğmemiz gerekir. Bir cezadan etkilendik diyelim; bu durumda ne çektiğimiz değil, ne yaptığımız akla gelsin. Yaşamımız hakkında hüküm verelim; eğer kendi kendimize doğruyu söylemek iradesine sahip olursak, cezamızın aslında daha da büyük olması gerektiği yargısına varmamız işten değil.

1 **28.** Eğer her konuda adil yargıçlar olmak istiyorsak, öncelikle içimizden hiç kimsenin hatasız olmadığını kabullenmemiz gerekiyor. En büyük gücenmelerimiz "Hiçbir hatam olmadı." ve "Hiçbir şey yapmadım." cümlelerinden çıkar. Oysa hayır, sadece yaptığın hiçbir şeyi itiraf etmiyorsun! Herhangi bir uyarıyla veya zorlamayla düzeltilmek bizi huzursuz eder. Oysa tam da bu durumda kötü işlerimize cehaleti ve dikbaşlılığı da ekleyerek başka bir yanlışın içine düşüyoruz.

2 Bütün yasalara göre masum olduğunu ilân eden biri var mıdır? Diyelim ki var, doğruluğu yalnızca yasaya bağlı bir masumiyet ne kadar da dar bir masumiyettir! Yükümlülüklerin yüklediği sorumluluk yasanınkine nazaran ne kadar da kapsamlıdır! Ödev duygusu, insanlık, hürriyet, adalet ve iman, tüm kanun tabletlerinin ötesinde ne büyük şeyler isterler bizden!

3 Gelgelelim bu denli dar bir masumiyet formülüne göre dahi masumiyetimizi garanti göremeyiz. Bazı şeyler yaptık, bazı şeyleri ise düşündük, arzuladık, onlara meylettik; bazı konularda masum sayılmamızın sebebi sadece bunlara yeltenmemiş olmamızdır.

4 Bunu düşünerek, suç işleyenlere karşı daha adil olalım ve bizi uyaranlara güvenelim. Özellikle iyilere ve bilhassa tanrılara öfkelenmeyelim (zira iyilere dahi öfkeleneceksek bizim öfkemizden kim muaf olabilir?). Başımıza gelen her türlü aksiliği tanrıların gücünden dolayı değil, ölümlülere ait yasalara tâbi olduğumuz için çekiyoruz. "Fakat hastalıklarla ve acılarla boğuşuyoruz." Her türlü, yazgısı bu kokuşmuş hane[26] olan kişi zamanı geldiğinde bir şekilde oradan ayrılmak zorunda kalacak.

[26] Dünya.

Birinin senin hakkında kötü konuştuğu söylenecek; aynı şeyi daha önce bizzat yapıp yapmadığını kendine sor, daha önce ne çok kişi hakkında kötü konuştuğunu düşün. Derim ki kiminin bize haksızlık etmekten ziyade aslında sadece karşılık verdiğini, kiminin bizim için bir şeyler yaptığını, kiminin zorunluluktan, kiminin cehaletinden ötürü haksızlık ettiğini, bile isteye haksızlık edenlerin amacınınsa aslında doğrudan haksızlık etmek olmadığını düşünelim; medeniyetin cazibesine kapılmış olabilirler, bize arıza çıkarmak için değil de bizi yolun dışına ittirmeden amaçlarına ulaşamayacakları için bir şeyler yapmış olabilirler. 5

Dalkavukluk da gurur okşasa bile genelde gücendirir: Eğer birisi kaç kez yanlış bir şüphe içine düştüğünü, üstlendiği görevlerde talihin kendisine kaç kez haksızlık suretinde işler yaptırdığını, kaç defa ilkin nefret ettiği birini daha sonra sevmeye başladığını kendine hatırlatırsa âni öfkelerden kurtulabilecektir; bilhassa da haksızlığa uğradığı her şeyde şu sözleri kendi kendine sessizlik içinde söylerse: "Bu hataları ben de işledim." 6

Ancak bu denli adil bir yargıcı ara ki bulasın! Birilerinin karısına sarkan ve kadının yabancı olmasını yeterince makul bir sebep olarak gören adam kendi karısına bakılmasını istemez. Kişileri sadakate zorlayanın kendisi bizzat haindir, sahtekârlığı cezalandıranın kendisi bizzat yalancıdır ve safsatacı avukat kendisine suçlama yöneltilmesine azami şiddette içerler. Kendi iffetini umursamayan kişi kölelerinin iffetsizleşmesini istemez. 7

Başkalarının kusurları gözlerimizin önündedir, kendi kusurlarımızsa arkamızdan gelir. Yani oğlunun münasebetsiz âlemleri, oğlundan daha da beter olan bir babanın tepesini attırır, kendi aşırılıklarını dizginlemeyen kişi başkalarınınkine müsamaha göstermez, tiran katile öfkelenir, tapınak soyan kişi hırsızı cezalandırır. İnsanların büyük kısmı yanlışlara değil, yanlış yapanlara öfkelenir. Kendimizi özdenetime tâbi tutup kendimize şu tavsiyeyi verirsek bu bizi daha ılımlı biri yapar: "Bu tip bir şey yapmadığımıza emin miyiz? Ya biz de bu şe- 8

kilde yoldan çıktıysak? Kendimizi de böyle ayıplamak uygun mudur?"

1 **29.** Öfkenin en etkili ilacı ağırdan almaktır. Bunu da başlangıçta affetmek için değil, doğru yargıya varmak için isteyesin: öfkenin öncül dürtüleri şiddetlidir, bekledikçe durulur. Öfkeyi hemen tümden ortadan kaldırmaya çalışmayasın zira o zaten kısım kısım parçalanarak tümden yok olacaktır.

2 Bizi rencide eden şeylerin bir kısmı bize haber verilir, bir kısmını bizzat duyarız veya görürüz. Bize anlatılanlara hemen inanmamamız gerekir. Çoğu kişi kandırmak amacıyla, çoğu kişiyse kandırıldığı için yalan söyler. Kimi sahte suçlamalarla göze girer ve haksızlık icat eder ki yapılan işten dolayı acı çekiyor gibi görünsün. Bazı kötücül kimseler vardır ki sıkı dostlukları bozmak ister; bazı sivri dilli, oyun düşkünü kimseler vardır ki bunlar birbirine düşürdükleri kişileri uzaktan, güven içinde izlerler.

3 Çok az bir miktar para için dahi hüküm verecek olsan, ortada bir tanık yoksa yargıya varamazsın, tanık da yemin etmeden güvenilir değildir. İki tarafa da söz verirsin, zaman verirsin ve tek celsede karar vermezsin. Hakikat tekrar tekrar ele alındıkça kendini daha çok açık eder. Dostunu oracıkta mahkûm eder misin? Onu dinlemeden, sorgulamadan, onun hem kendisini suçlayanı hem üzerine isnat edilen suçu bilmesine izin vermeden öfkelenir misin? İki tarafın da söyleyeceklerini dinledin mi?

4 Bir meseleyi sana aktaran kişi bunu kanıtlaması istendiğinde konuşmayı kesecektir. "Beni öne sürmenin gereği yoktur; eğer ben öne sürülürsem dediğimi inkâr ederim. Bu takdirde de sana asla konuşmam." der. Aynı anda hem kışkırtır hem kendini mücadeleden ve kavgadan geri çeker. Gizlilik olmadığı takdirde sana bir şey söylemek istemeyen kişi aşağı yukarı zaten hiçbir şey söylemiyor demektir. Gizli olana güvenip açık olana öfkelenmekten daha adaletsiz olan ne vardır?

30. Şimdi diyelim ki biz de bazı şeylerin tanığıyız. Bunlarda 1
faillerin doğasını ve amacını inceleyelim: Fail çocuksa yaşına verilir, yanlış yapıp yapmadığını bilmez. Fail babaysa ya bize yalnızca faydası dokunmuştur ve bu yüzden haksızlık yapma hakkı vardır ya da bizi gücendiren eylemi aslında bize yapılan bir iyilikten ibarettir. Fail kadınsa hata yapar. Fail emir almışsa, mecbur kalınan bir şeye adaletsiz kişiler haricinde kim kızar? Fail senden zarar görmüşse daha önce bizzat yaptığın şeyin aynısına maruz kalman haksızlık değildir. Fail yargıçsa onun hükmüne kendi hükmünden daha çok güvenesin. Fail kralsa ve suçluyu cezalandırırsa adalete, masumu cezalandırırsa talihe boyun eğesin. Fail dilsiz veya dilsize yakın bir canlıysa 2
öfkelendiğinde sen dahi onu taklit edersin. Fail bir hastalıksa veya musibetse kendisine katlananın kişinin üstünden daha hafif geçer. Fail Tanrı ise sen ona öfkelendiğin zaman, onun bir başkasına öfkelenmesi için dua ettiğin zamanki kadar boşa kürek çekmiş olursun. Fail haksızlık etmiş iyi bir adamsa buna inanma; fail haksızlık etmiş kötü bir adamsa buna da şaşırma, sana ödemesi gereken bedelleri başkasına ödeyecektir, yaptığı hatanın bedelini ise çoktan ödemiştir.

31. Dediğim gibi, asabiyet uyandıran iki şey vardır: İlkin 1
haksızlığa uğradığımızı düşünmemiz (buna dair yeterince konuşuldu); ikincisi, bu haksızlığa adil olmayan bir şekilde uğradığımızı düşünmemiz (bunun hakkında konuşmak gerekiyor). İnsanlar bazı şeyleri hak etmedikleri için, bazı şeyleri de beklemedikleri için adaletsiz olarak nitelerler. Beklenmedik olanları hak edilmemiş şeyler olarak düşünürüz. En çok da ümitleri ve 2
beklentileri boşa çıkaran gelişmelerden etkilenilir. Hane işlerimizde en ufak bir şeyden huzursuz olmamızın, dostluk ilişkilerimizdeki ihmalkârlıkları haksızlık olarak adlandırmamızın sebebi de bundan başkası değildir.

Birileri "O halde düşmanlarımızın haksızlıkları nasıl olu- 3
yor da bizi etkiliyor?" diyor. Zira bunu beklemiyorduk, daha doğrusu bu denli büyük haksızlıklar beklemiyorduk. Bu da

kendimize duyduğumuz aşırı sevginin bir sonucu: Düşmanlarımızdan dahi zarar görmememiz gerektiği kanaatindeyiz. Herkesin gönlünde kral olmak yatar, öyle ki yetkinin kendisine verilmesini ister ama bu yetkinin kendisine karşı verilmesini
4 istemez. Haliyle bizi asabileştiren ya kibirdir ya da cehalettir; kötülerin kötü işler yapmasında şaşılacak ne vardır? Düşmanın zarar vermesi, dostun incitmesi, evladın yoldan çıkması, kölenin hata yapması yeni haberler mi? Fabius, komutan için en beter bahanenin "Düşünmedim" demek olduğunu söylerdi. Bence bu, bir insan için en beter bahanedir. Her şeyi düşün
5 ve bekle; iyi mizaçlılarda dahi arızalı bir yön olacaktır. İnsan doğası kıskanç, şükürsüz, ihtiraslı ve kaypak gönüller yaratabilir. Bir kişinin mizacı hakkında yargıda bulunacaksan, umumun mizacına da kafa yor. Halinden en çok memnun olacağın zaman aslında en çok korkacağın zamandır. Her şeyin sana sükûnet içinde göründüğü yerde zarar verme eylemi ortadan kalkmamıştır, sadece o an faal değildir. Gelecekte bir şeylerin seni gücendireceğini her zaman aklında bulundur. Bir gemi kaptanı yelkenleri kolayca indirecek şekilde tertibat almadan asla tümden yelken açmaz.

6 Her şeyden öte şunu düşün: Zarar verme gücü çirkindir, iğrençtir ve letafetiyle yabani hayvanları dahi ehlileştiren insana son derece yabancıdır. Fillerin boyunduruğa gelen boyunlarını, boğaların çocuklar ve kadınlar tarafından zarar görmeden binilen sırtlarını, kâseler arasında ve kucaklarımızda zararsızca yol tutan yılanları, kafeslerindeki ayıların ve aslanların hoşnut suratlarını ve efendilerine yaltaklanan vahşi hayvanları izle; hayvanlarla mizaçlarımızı değişsek yeridir.

7 Vatana zarar vermek caiz değildir. Vatanın bir parçası olmaları bakımından yurttaşlara zarar vermek de öyledir. Zira övgüye lâyık bir bütünün parçaları da kutsaldır. Haliyle herhangi bir insana zarar vermek de öyledir çünkü o da daha büyük

ölçekli bir şehirde[27] senin yurttaşındır. Eller ayaklara, gözler ellere zarar vermek niyetindeyse ne olur? Nasıl ki organlar arasında uyum vardır, çünkü tek tek organları korumak bütünün yararınadır, insanlar da tek tek bireyleri gözetmelidir çünkü cemiyet olmak için doğmuşlardır. Haliyle toplum birbirini gözetme ve bütünün parçalarına duyulan sevgi ile sağlıklı kalabilir.

İleride ehlileştirebileceğimiz veya ne bizim ne başkaları için 8
tehlike oluşturabilecekleri bir hale getirebileceğimiz engerekleri, su yılanlarını, ısırarak veya vurarak zarar veren canlıları dahi öldürmemeli. Haliyle bir insana zarar vermemizin sebebi hata yapması değil, gelecekte hata yapmasını engellemek olmalı. Verilecek ceza da geçmişe değil, geleceğe yönelik olmalı. Böylece kişi cezaya öfkelenmez, hatadan kaçınır. Zira her bozuk ve kötücül fıtrat cezalandırılacak olsa bu cezadan kimse muaf olamaz.

32. "Ama öfkede bir miktar haz bulunur ve acıyı geri yan- 1
sıtmak tatlıdır." Hayır, iyiliklerde olduğu gibi faydaya faydayla, haksızlığa haksızlıkla mukabele etmek onurlu bir yöntem değildir. Birinde altta kalmak ayıptır, birinde üstün gelmek. Öç kelimesi insanlık dışı ama maalesef meşru kabul edilen bir sözdür. Kısas da kademesi haricinde bundan çok farklı değildir. Yaşadığı acıyı yaşatanın tek yaptığı daha mazur görülebilir bir suç işlemektir.

Marcus Cato'yu tanımayan bir adam hamamda ona farkın- 2
da olmadan vurmuştu; yoksa bile bile Cato'ya kim zarar verir ki? Kendisinden af dileyen adama Cato "Bir darbe aldığımı hatırlamıyorum." demişti. Yokmuş gibi yapmanın öç almaktan daha iyi olduğunu düşünmüş olmalı. "Bu saygısızlıktan sonra" 3
diyorsun, "başına hiçbir kötülük gelmemiş mi?" Bilakis, büyük bir lütfa mazhar olmuş; Cato'yu tanımaya başlamış.

---

[27] Tüm dünya.

Uğranan haksızlıkları küçümsemek yüce gönüllülüktür. Öç almanın en aşağılayıcı türü, birini öç almaya dahi lâyık bulmamaktır. Çoğu kişi öç alırken basit haksızlıkları kendi içlerinde oldukça derinleştirirler. Ufak tefek köpeklerin ürümelerini kendinden emin bir şekilde dinleyen vahşi hayvanları kendine örnek alan adam büyük ve soylu adamdır.

1 **33.** "Haksızlığın öcünü alırsak" diyorsun, "kendimizi daha az değersiz hissederiz." Bunu çaremiş gibi kabul edeceksek en azından öfke olmadan yapalım. Öç almanın tatlı olduğunu değil, yalnızca amaca hizmet ettiğini varsayalım. Yokmuş gibi yapmak intikam almaktan, genelde daha tatmin edicidir. Güçlülerin yaptığı haksızlıklara yalnızca sabırla değil, hoşnut bir yüz ifadesiyle katlanmak gerekir. Eğer haksızlıklarının amaca ulaştığına kendilerini inandırırlarsa yeniden haksızlık yaparlar. Yaver giden talihleri yüzünden kibirlenenlerin böylesine kötü yürekleri vardır: zarar verdiklerinden aynı zamanda nefret ederler.

2 Kralların maiyetinde yaşlanan adamın sözleri çok meşhurdur. Sarayda herkesin ulaşamayacağı konuma, yani yaşlılığa nasıl ulaştığı sorulduğunda "Haksızlıkları kabullenerek ve teşekkür ederek..." cevabını vermişti. Yani haksızlığın öcünü almak genelde fayda sağlamaz, hattâ haksızlığı ikrar etmek dahi faydasız olacaktır.

3 Pastor adlı seçkin bir Roma süvarisinin oğlu, züppelikleri ve gereğinden fazla süslediği saçlarıyla Gaius Caesar'ı[28] rahatsız etmiş, Caesar da onu gözaltına aldırmış. Bunun üzerine babası oğlunun canının bağışlanmasını dilemişse de bu af dileğini bir cezalandırma uyarısına sayan Caesar, oğlanın derhal infaz edilmesi emrini vermiş. Sözde babaya karşı tümden vicdansız
4 olmamak için de onu o gün yemeğe davet etmiş. Pastor zerre sitemkâr bir ifade takınmadan yemeğe gelmiş. Caesar onun sağlığına kadeh kaldırmış ve başına bir gözcü dikmiş. İçtiği şey

[28] *Bkz.* i.20

oğlunun kanından başka bir şey olmadığı halde zavallı adam sebat etmiş. Caesar daha sonra ona parfümler ve çelenkler yollamış, bunları kullanıp kullanmadığının gözlenmesini emretmiş; Pastor bunları da kullanmış. Oğlunu gömdüğü, daha da doğrusu henüz gömemediği günde, hem de gut hastası bir ihtiyar olarak, 100 konuğun arasında oturup oğlunun doğum günü için bile uygun sayılamayacak kadar içmiş, bu arada tek damla gözyaşı dökmemiş ve en ufak bir yas belirtisiyle acısının ortaya çıkmasına izin vermemiş. Oğlunun selameti için ettiği ricaların karşılığını almışçasına ziyafet çekmiş. Sebebini soru- 5
yorsunuz. Zira başka bir oğlu daha vardı.

Priamus ne yapmıştı? Öfkesini gizleyip kralın dizlerine kapanmamış, oğlunun kanıyla kirlenmiş o katil eli dudağına götürmemiş, ziyafete iştirak etmemiş miydi? Gelgelelim ortada parfümler, çelenkler yoktu. Düşmanı pek çok rahatlatıcı sözle onu sadece yemek yemesi için yüreklendirmişti, başına birini dikip büyük kadehlerden içmesi için değil.

Eğer kendisi için korksaydı Romalı babayı küçümserdiniz. 6
Onun öfkesini bastıran ödev duygusuydu. Oğlunun kemiklerini toplamak için ziyafetten ayrılmasına izin verilmesi uygun düşerdi. Gel gör ki o anda ona nazik ve dostça davranan delikanlı[29] buna dahi izin vermedi. Sözde acısını hafifletmesi için sürekli içmeye davet ederek ona eziyet etti. Bilakis baba mutlu ve o gün olanları unutmuş görünüyordu: Eğer konuk olduğu yerde celladı memnun etmeseydi diğer oğlu da yitip gidecekti.

34. Demek ki öfkenin yöneltileceği kişi ister bize denk ister 1
bizden üstün ister bizden aşağı olsun, öfkeden imtina etmek gerekir. Denk biriyle mücadele etmek iki ucu keskin bıçaktır, üstün biriyle mücadele etmek deliliktir, aşağı biriyle mücadele etmek ise bayağılıktır. Isıranı geri ısırmak küçük düşünen zavallı insanlara yaraşır. Elini oynattığın zaman fareler ve karıncalar elini tehdit algılarlar; embesil canlılar dokunuldukla-

[29] Caligula.

2 rında zarar göreceklerini sanırlar. Eğer kızdığımız kişinin bir zamanlar bize fayda sağladığını düşünürsek bu bizi daha nazik biri yapar ve vermiş olduğu zarar, geçmiş iyilikleriyle telafi olur. Hoşgörünün bize ne büyük bir övgü getireceği ve şefkatin çok sayıda faydalı dost kazandıracağı da ortadadır.

3 Sulla'nın, katli vaciplerin çocuklarını dahi ülkeden kovacak derecedeki gaddarlığından ibret alıp rakiplerin ve düşmanların çocuklarına da öfkelenmeyelim. Birini babasına duyulan öf-
4 kenin veliahtı yapmaktan daha adaletsiz bir şey yoktur. Affetmeye gönülsüz olduğumuz her an, herkesin amansız olması durumunda bundan ne gibi bir kazancımızın olacağını düşünelim. Merhamet etmeyenler merhamete ne çok muhtaç olurlar! İnsanlar kendi huzurlarından kovdukları kişinin ayaklarına ne sık kapanırlar! Öfkeyi dostluğa çevirmekten daha görkemli ne vardır? Romalıların alabildiğine dik başlı düşmanlarına nazaran ne çok sadık müttefikleri vardı! Sağlıklı bir öngörü galiplerle mağlupları tek vücut haline getirmemiş olsaydı imparatorluğun bugünkü hali ne olurdu?

5 Biri öfkelendiğinde, karşılığında sen ona iyilikle meydan oku. Bir tarafın çekildiği düşmanlık yitip gider; savaşmak için iki taraf gereklidir. Ancak iki tarafta da öfke hâkimse karşı karşıya gelinir, bu durumda da önce geri çekilen daha avantajlıdır; galip gelen kaybetmiştir. Darbe yediğinde geri çekil. Karşılık verdiğinde, daha çok darbe vurması için rakibine fırsat ve bahane vermiş olursun. O zaman istesen de geri çekilemezsin.

1 **35.** Biri düşmanını öyle ağır yaralayacak ki açtığı yarada kendi eli kalacak ve kendini bu darbeden geri çekemeyecek. Bunu isteyen biri olabilir mi? Gelgelelim nefret tam da böyle bir silahtır, güçlükle geri çekilir. Zırhın hafif olanını, kılıcın kullanışlı ve keskin olanını isterken; yürekteki o ağır, külfetli ve geri döndürülemez dürtülerden kaçınmayacak mıyız?

2 Memnun edici tek sürat, ortaya çıktığında adımlarına dikkat eden, hedeflenen menzilin ötesine geçmeyen, koşudan yürüyüşe dönüşebilen ve yavaşlayabilen sürattir. Eğer kaslarımız

biz istemediğimiz halde hareket ediyorsa hasta olduklarını biliriz; yürümek istediği halde koşan kişinin bedeni ya yaşlıdır ya rahatsızdır. Gönlümüzde kendi iradeleriyle değil, biz istediğimiz zaman oluşan hareketleri de en sağlıklı ve en sağlam hareketler olarak düşünelim.

Önce bir yerdeki bozukluğa, ardından o yerdeki tehlike- 3
ye dikkat kesilmek kadar faydalı bir şey yoktur. Hiçbir tutkunun sureti öfkenin suretinden daha kafa karıştırıcı değildir; bu tutku en güzeli çirkin, en huzurlu çehreleri kasvetli gösterir. Öfkeli olanları her lütuf terk eder. Giyinişleri uygun bir şekilde düzenlenmiş olsa da kıyafetlerini yere sürterler ve bakım yapmazlar, saçları kendiliğinden biçimli olsa veya el emeğiyle biçimlendirilse bile gene de yüreklerine uygun olarak dikelir. Damarları şişer; göğüsleri sık nefes alıp vermekten titrer, sesleri çıldırmışçasına yükselince boyunları genişler. Organları huzursuz, elleri kıpırdak ve tüm vücutları sarsaktır. Görünürde- 4
ki imajı böylesine berbat olan bir gönlün içeride ne durumda olduğunu düşünürsün? Göğsün içindeki ifade nasıl da daha korkunç, alınan nefes nasıl da daha keskin, dürtüler nasıl da daha şiddetlidir; infilak edecek bir fırsat bulamadığında kendini patlatacak gibi olur.

Döktükleri kanla ıslanmış veya öldürmeye kalkışmış düş- 5
manların ve vahşi hayvanların görünüşü nasılsa, yılanlarla kuşanıp alev üfüren yeraltı canavarlarını şairler nasıl kurguladıysa, bu canavarlar savaşları kışkırtmak, halklar arasına nifak sokmak ve barışı bozmak için alabildiğine korkutucu biçimde cehennemden nasıl çıkıyorsa; biz de öfkeyi böyle, gözbebekleri alev alev yanan, tıslayan, böğüren, inleyen, kulak tırmalayan ve bunlardan daha beter sesler varsa onları çıkaran, silahını iki eliyle de sallayan (ve kendini korumak gibi bir derdi olmayan), vahşi, kanlı, yara bere içinde ve kendini kırbaçlaya kırbaçlaya kararmış, delirmişçesine yürüyen, kalın bir sis perdesiyle çevrelenmiş, saldıran, yakıp yıkan, kaçıran, herkesin nefretiyle, bilhassa da kendine duyduğu nefretle mücadele eden, eğer baş-

ka türlü zarar veremeyecekse karaları, denizleri, gökleri dahi alaşağı etmek isteyen, tekinsiz olduğu kadar da nefret edilen
6 bir şekilde tasavvur edelim. Yahut, eğer uygunsa, şairlerimizin nezdinde neyse öyle olsun:

> *Gidiyor kanlı kırbacını sallayan Bellona,*[30]
> *bölünmüş peleriniyle memnun olan Discordia*[31] *veya.*[32]

Yahut bu korkunç tutkunun daha korkunç bir ifadesini canlandırabilecek bir şey varsa onunla tasavvur edelim.

1 **36.** Sextius'un dediği gibi, aynaya bakmak bazı öfkelenmiş kişiler için faydalı olmuş, geçirdikleri dönüşüm onları da rahatsız etmiştir. Mevcut durumlarını daha yakından görüp kendilerini tanıyamamışlardır. Hem de biçimsizliğin tam boyutuna nazaran ne kadar küçük bir parçasıdır o aynaya yansıyan!
2 Bu öfkeli yürek gösterilebilse ve herhangi bir cisimde görünür olabilse, onun bu kara, kirli, huzursuz, çarpık ve şişmiş hali, ona bakan bizlerin aklını bulandırırdı. Mevcutta dahi ancak kemikler ve etler aracılığıyla görünebildiği, görünür olmasının önünde bunca engel bulunduğu halde biçimsizliği gene de çok büyüktür. Ya tüm çıplaklığıyla görüntülenebilseydi?

3 Kimsenin aynada gördüğü öfkeden dolayı dehşete kapıldığına inanmayabilirsin. Peki niçin? Kendini değiştirmek için aynaya giden zaten çoktan değişmiş olarak gider. Öfkeli kişiler için karanlık ve dehşetli imajlardan daha hoşa giden bir imaj yoktur ve tam da o şekilde görünmek isterler.

4 Öfkenin ne çok kişiye kendiliğinden zarar verdiğini de bilhassa görmek gerekir. Bazılarının hiddet ateşiyle damarları patlar, şiddetli haykırışlar kişinin gücünü aşıp kan kusturur, gözleri dolduran nem görüşteki keskinliği bulanıklaştırır ve rahatsız insanlar gene hastalıklara düşer. Deliliğe giden daha
5 kısa bir yol yoktur. Bu yüzden pek çok kişi öfkenin deliliğinde

---

[30] Bellona, Roma dininde savaş tanrıçası.

[31] Discordia, Roma dininde çekişme ve anlaşmazlık tanrıçası.

[32] Verg. *A.* viii.702 *vdv.*

seyretmeye devam eder ve kapı dışarı ettiği aklı bir daha asla içeri almaz. Ajax'ı ölüme delilik götürdüyse, deliliğe de öfke götürdü. Bu kişiler çocuklarına ölüm, kendilerine fukaralık, hanelerine yıkım diler ve delilerin delirdiklerini reddetmeleri gibi onlar da öfkelendiklerini reddederler. En yakın dostlarına düşman kesilirler, en kıymetli olanların onlardan kaçınması gerekir, yasalar onlara zarar vermedikçe yasaları umursamazlar, en ufak şeyden müteessir olurlar, ister konuşmayla ister görev icabı yanlarına yaklaşmak pek kolay değildir, her şeyi güç kullanarak yaparlar, hem kılıç kullanarak savaşmaya hem de kılıcın üzerine atlamaya hazırdırlar. Her tür kusura üstün gelen 6
o en büyük kötülük onları esir alır. Diğer kusurlar adım adım nüfuz ederken öfkenin gücü kendini âniden ve büsbütün gösterir. En sonunda diğer tutkuları kendine tâbi kılar. En ateşli aşkı alt eder, öyle ki adamlar sevdikleri o bedenleri bıçaklarlar ve öldürdükleri o kişilerin koynuna girerler; en dirençli ve en katı kötülük olan tamahkârlığa önce servetini sağa sola saçtıran, ardından evini ve tüm malvarlığını ateşe attıran öfke, bunlardan sonra tamahkârlığı ayaklarının altında ezer. Niçin? İhtiraslı adamlar en çok kıymet verilen rütbelerini söküp atmaz, kendilerine bahşedilen onurları bile geri çevirmezler mi? Hiçbir tutku yoktur ki öfkenin hükmü altına girmesin.

III. Kitap

ÖFKENİN ÇARESİ

1 **1.** Şimdi Novatus, en çok istediğin şeyi, öfkeyi gönülden at-
mayı veya tamamıyla dizginlemeyi ve öfke dürtüsünü bastır-
mayı deneyeceğiz. Kötülüğün gücü daha zayıf olduğu zaman
bunun açıktan ve aşikâr yapılması gerekiyor. Bu güç fazlasıyla
şiddetli olduğunda ve tüm engellemeleri aşıp ortaya çıktığında
ise gizliden gizliye yapılmalı. Bu tutkunun sahip olduğu gücün
büyüklüğü ve bütünlüğü önem teşkil ediyor. Zira öfkeyi geri-
sin geri yollamamız mı gerekiyor, yoksa ilk öfke nöbeti sona
erdiğinde beraberinde çaresini de alıp götürmemesi için ona
boyun eğmemiz mi gerekiyor, buna göre karar vereceğiz.
2 Herkesin mizacına göre farklı yollar tutmak gerekir. Kimi,
ricalarla yola gelir. Kimi önünde eğilenleri ezer ve onların üze-
rine basar, bu tipleri korkutarak dizginleriz. Kimini azarlama,
kimini itiraf, kimini edep, kimini seri kötülüklerde son çare
olarak başvurulması gereken 'ağırdan almak' çıktıkları yoldan
3 döndürür. Diğer tutkular ertelemeye müsaittir ve daha yavaş
tedavi edilebilirler. Öfkenin uyanmış ve hızlanmış şiddeti ise
yavaş yavaş ilerlemez, başladığı zaman tümüyle saldırır. Gönül-

leri diğer kusurların yöntemleriyle etkilemez, doğrudan gasp eder. İradesine hâkim olamayanları ve herkesin kötülüğünü arzulayanları kışkırtır, yalnızca hedef aldıklarını değil, hedefe giderken yoluna çıkanları da çıldırtır. Diğer kusurlar gönül- 4
leri ayartır, öfke ise alaşağı eder. Kişinin kendindeki tutkulara direnmesi mümkün olmasa dahi tutkuların kendiliğinden durması mümkündür; öfkenin ise yıldırımdan, fırtınalardan ve zaptedilemez diğer doğa olaylarından çok bir farkı yoktur. Tıpkı onlar gibi yalnızca hareket etmekle kalmaz, aynı zamanda düşer, gücü de gitgide şiddetlenir. Diğer kusurlar mantığa, 5
bu ise sağlığa[1] başkaldırır. Diğerleri nazikçe yaklaşıp dikkat çekmeden büyür, öfkeye ise gönüller derhal kayar. Hiçbir şey daha fazla sersemletmez ve kendi gücüne daha fazla güvenmez. Öfke başarılı olursa kibirlenir, başarısız olursa çılgına döner. Yenildiği durumda dahi bıkmaz. Talih onun düşmanlarını elediğinde bile dişlerini kendine geçirmeye başlar. Kaynaklandığı yerin ne kadar büyük olduğu da önemli değildir; en ufak bir yerden çıksa dahi azami boyutlara erişir.

2. Öfke hiçbir yaşı es geçmez, hiçbir insan türünü muaf 1
tutmaz. Bazı kavimler fukaralığın faydası olarak aşırılığı bilmezler. Bazı kavimler sürekli meşgul ve hareket halinde olduklarından tembellikten uzaktır. Bunların medeniyetten uzak âdetleri ve yabani yaşamları vardır, bu sayede hileye, sahtekârlığa ve forumda ortaya çıkan her türden kötülüğe yabancıdırlar. Gelgelelim öfkenin galeyana getirmediği ulus yoktur. Barbarlar arasında nasıl güçlüyse Yunanlar arasında da öyle güçlüdür. Yasalardan korkanlar için de, hakkı güç ölçüsünce dağıtanlar için de eşit derecede yıkıcıdır. Sonuçta diğer tutkular tek tek 2
kişileri bozar, öfke ise zaman zaman tüm toplumu etkisi altına alan tek tutkudur. Bir halk hiçbir zaman topluca bir kadının aşkıyla yanmamıştır veya tüm şehir umudunu paraya veya ka-

[1] Akıl sağlığına.

zanca bağlamamıştır. Hırs herkesi tek tek ele geçirir. Toplumun tümünü etkileyen tek kötülük kendine hâkim olamamaktır.

3 Öfkeye kapılmak genelde güruh halinde olmuştur; erkekler ve kadınlar, ihtiyarlar ve çocuklar, önderler ve halk bu meselede ortaktır. En ufak sözlerle galeyana gelen kalabalık, bizzat onu kışkırtan kişinin bile önüne geçmiştir. Silahlara ve ateşe hemen atlanmıştır, komşulara savaş ilân edilmiş veya yurttaşlara karşı 4 savaşlara girişilmiştir. Evler temelinden tümüyle yakılmıştır, etkili belagati sebebiyle kendisine büyük payeler verilen kişi artık çevresindekilerin nefret odağıdır. Lejyonlar *pilum*larını[2] komutanlarına çevirmiştir. *Plebs*, *patricius*a tümden karşı gelmiştir. Toplum meclisi olan senato asker toplamayı beklemeden, komutan atamadan, öfkesine alelacele infazcılar seçmiştir ve şehir boyunca soylu adamları ev ev takip etmiş, cezalandır- 5 ma işini kendi ellerine almıştır. Zarar gören elçiler, ulusların çiğnenen kanunları ve ağza alınmayacak çılgınlıklar bir şehri ortadan kaldırmıştır. Toplumdaki kaynamanın yatışması için zaman tanınmamış, alelacele toplanmış askerlerle dolu gemiler derhal demir almıştır. Öfkesi tarafından güdülen halk hiçbir usul gözetmeden, kehanet beklemeden hareket edip silah niyetine eline ne geçerse almış, pervasız öfkesinin fütursuzluğu 6 sebebiyle, büyük bir yıkımla bedel ödemiştir. Savaşlarda cesur bir şekilde çarçabuk öne atılan barbarların sonu şudur: Zarar verme ihtimali sebatsız gönüllerini çeler, derhal eyleme geçerler ve hınçlarına kapılıp lejyonlarımızın üzerine yıldırım gibi düşerler, bu esnada düzensiz, korkusuz, pervasız ve kendi hezimetlerinin peşinden koşar haldedirler. Seve seve darbe alırlar, kılıç darbelerine katlanırlar, silahların üzerine atılırlar ve bile isteye aldıkları yaralarla yitip giderler.

1 **3.** "Şüphe yok ki öfkenin gücü büyük ve yıkıcıymış. Bu yüzden ne şekilde iyileşmememiz gerektiğini bize göster." di-

[2] Roma ordusunda kullanılan bir mızrak. Ortalama iki metre uzunluğundadır.

yorsun. Gelgelelim, önceki kitaplarda söylediğim gibi, Aristoteles öfkeyi savunuyor ve onu kesip atmaktan bizi menediyor. Öfkenin, erdemin mahmuzu olduğunu, onun çekilip alınması durumunda gönlün savunmasız kalacağını ve büyük çaba gerektiren meselelerde miskin ve kifayetsiz olacağını söyler. Bu 2
yüzden öfkenin kötülüğünü ve vahşiliğini ifşa etmek ve başka birine karşı hiddetlenen bir insanın nasıl canavarlaştığını, ne büyük bir güdüyle ve kendine dahi zarar vererek saldırıp yıkım getirdiğini, kendisini batıranı beraberinde götürmeden dibe batması mümkün olmayan bir şeyi dahi batırmaya çalıştığını göz önüne sermek gerekir.

Öyleyse nedir? Fırtınaya yakalanmış gibi iradesiyle hareket 3
edemeyip sürüklenen, hiddetli bir kötülüğe tâbi olmuş birini kim aklı başında zanneder? Bu kişi öcünü başkalarına bırakmaz, bilakis öcünün infazcısı olarak fikirde ve eylemde hiddete kapılıp en kıymet verdiği ve bir süre sonra yitirip ardından ağlayacağı kişilerin celladı olur.

Bilgelik[3] olmazsa erdem hiçbir şey başaramaz. Peki, bilge- 4
liği bulandıran bu tutkuyu erdemin yardımcısı ve yoldaşı kılan kim vardır? Hastalığın ve hastalığa bağlı nöbetlerin hasta kişiye verdiği güç geçici ve kötücüldür, bu güç yalnızca kendi yıkımına kadirdir.

Haliyle, insanlar arasında da bu meseleye dair fikir birliği 5
olmadığı için, öfkeyi kötüleyerek boşa zaman harcadığımı düşünmene mahal yoktur. Zira en meşhur filozoflardan olmasına rağmen[4] öfkeye muharebelerde, işleri yürütmede ve belli bir

---

[3] Bilgelik (*consilia*): Bu kelimenin çevirisinden emin değilim. Gelgelelim faydalandığım çevirilerde de bir fikir birliği yok. Barini (*age.*, s. 80) *bilgece öğütler* anlamına gelen *saggi consigli* ifadesini, Basore (*age.*, s. 263) *kararlılık, azim, çözüm* vb. anlamlara gelen *resolve* kelimesini, Stewart (1990, s. 118) belki *soğukkanlı muhakeme* anlamına gelebilecek *calm reason* ifadesini kullanmış. Bense kelimenin *bilgelik* anlamını tercih ettim. *Consilium* kelimesinin anlamları için bkz. *LS*, *"consilium" baş. a.*

[4] Aristoteles.

ölçüde gayret gerektiren her işte faydalı olmak ve ruhu des-
6 teklemek gibisinden görevler atfeden biri vardır. Öfkenin her-
hangi bir zamanda veya herhangi bir durumda faydalı olacağı
gibi bir yanılgıya düşülmemesi için onun dizginsiz ve hummalı
çılgınlığı ifşa edilmelidir. İşkence sehpası, kordonu, hapishane-
si, çarmıhları, toprağa gömülmüş bedenleri çevreleyen ateşleri,
cesetleri de taşıyan kancaları, çeşit çeşit zincirleri, çeşit çeşit
cezaları, organ kesmeleri, alın dağlamaları, azılı vahşi hayvan
inleri, yani kullandığı araçlar ona geri verilmelidir. Bu alet ede-
vatın arasında öfke; korkunç ve uğursuz sesler çıkaran, deliliğe
giden yolda kullandığı her şeyden daha pislik bir şey olarak
yerini alacaktır.

1 **4.** Öfke ile ilgili diğer meseleler şüphe götürecek olsa da
kesin olan bir şey vardır: Hiçbir tutkunun sureti, önceki ki-
taplarda tanımladığımız öfke suretinden daha kötü değildir.
Haşin ve keskin olan bu suret bazen kanın geri çekilmesi ve
dağılmasıyla solgunlaşan, bazen içteki tüm ateş ve nefes yüze
vurunca kızaran ve kanlanmış gibi görünen, damarları şişmiş,
gözleri kâh kıpır kıpır ve yerinden fırlayacak gibi olan kâh tek
2 noktaya sabitlenip kalan bir surettir. Bu surete, başkasını ye-
mek isteyen birine aitlermiş gibi birbirine vuran dişlerin sesini
de ekle. Bu ses, sürte sürte diş bileyen bir domuzun çıkardığı
sesten farksızdır. Eller birbirine çarptığında eklemlerin çıkar-
dığı çıtırdamayı, sık sık dövülen göğsü, süregelen zor nefesleri,
derinden gelen inlemeleri, sabit duramayan vücudu, beklen-
medik bağırışlarla kesilen belirsiz sözleri, titreyen ve bazen de
sıkıca kapanıp bazı çirkin sözler fısıldayan dudakları da ekle.
3 Hercules aşkına, açlıktan perişan olmuş veya iç organlarına si-
lah saplanmış vahşi hayvanların suretleri dahi bundan çirkin
değildir! Bu hayvanlar yarı canlı bir halde avcılarından son bir
ısırık almak istediklerinde dahi öfkeyle yanan bir insandan
daha sevimlidirler. Eğer öfkeyle yanan birinin seslerini ve teh-
ditlerini duyacak boş vaktin varsa dinle, bunlar eziyet çekmiş
bir gönülden boşalır!

Öfkenin ilk olarak kendine zarar vermekle işe başladığını 4
anlayan herkes kendini öfkeden kurtarmak istemez mi? Kendi öfkesinin esiri olmuş kişiler güçlü olmadıkları gibi özgür dahi değillerdir. Öyleyse öfkeyi en yüksek güç olarak deneyimleyen, onu bir kudret göstergesi sayan, yaver giden talihin bahşettiği büyük servetlerin öcünü almayı tasarlayan birini bu konuda uyarmamı istemez misin? Gönüldeki diğer kötülükler en dü- 5
şük insanlarda etkiliyken, asabiyet ise eğitimli ve diğer meselelerde makul olan insanlarda sinsice ilerler. Herkes bu konuda daha dikkatli olsun ve kendini kollasın diye onları uyarmamı istemez misin? Gerçekten de bazıları asabiyetin samimiyet göstergesi olduğunu söyler ve en uyumlu insanların da buna yatkın olduğuna dair genel bir inanış vardır.

5. "Bütün bunlar ne diye?" sorusunu soruyorsun. Öfke sakin 1
tabiatlıları dahi acımasızlığa ve şiddete davet ederken kimse kendini bu tutkudan yana güvende sanmasın diye. Vebaya karşı ne vücut zindeliği ne de sağlığa gösterilen ihtimam fayda sağlar zira bu hastalık zayıfı da sıhhatliyi de fark gözetmeksizin vurur. Aynı şekilde, huzurlu ve yumuşak mizaçlar da öfkeden yana en az dur durak bilmez mizaçlar kadar tehlike içindedir. Öfke salim ve yumuşak mizaçlarda ne kadar çok değişiklik yaratırsa o denli aşağılık ve tehlikeli bir hal alır.

Gelgelelim ilk olarak öfkelenmemek, sonra öfkeden sıyrıl- 2
mak, en son da başkasının öfkesini dindirmek gerektiğinden, öncelikle öfkeye kapılmamanın yolunu, ardından kendimizi ondan nasıl özgürleştireceğimizi, son olarak da öfkelenen biriyle nasıl başa çıkacağımızı, onu nasıl sakinleştireceğimizi ve sağlıklı düşünmeye nasıl döndüreceğimizi anlatayım.

Eğer öfkenin bütün kusurlarını önümüze serdiysek ve onu 3
doğru değerlendirdiysek, öfkelenmemek için doğru yoldayız demektir. Öfke bizim nezdimizde suçlanmalı, ayıplanmalı. Öfkenin kötülükleri araştırılmalı ve ortaya çıkarılmalı. Ortaya ne çıkarsa çıksın bu sonuçlar en kötülerle kıyaslanmalı.

4 Açgözlülük, malı daha iyi kullanacak biri için toplar ve biriktirir; öfke ise harcayandır, ancak bu çoğu kişi için maliyetlidir. Asabi bir efendi kölelerini kaç kez kaçırtmış, kaç kez ölüme yollamıştır! Öfkelenerek, öfkelenmesine yol açan şeye nispetle daha büyük kayıp yaşamıştır! Öfke babaya yas, kocaya boşanma, yüksek memura nefret, aday olmuş kişiye reddedi-
5 liş getirmiştir. Öfke aşırılıktan da beterdir. Zira aşırılık kendi arzusu uyarınca, öfke ise başkasının acısından haz alır. Öfke garaza ve kıskançlığa da üstün gelir. Diğer ikisi mutsuz olmaya meylederken öfke mutsuz etmeye meyleder. Diğer ikisi önlerine çıkan rastgele kötülüklerden keyif alırken, öfke talihi bekleyemez: Nefret ettiğinin zarar görmesini değil, ona bizzat zarar vermeyi ister.

6 Hiçbir şey husumet gütmekten daha ağır değildir: Öfke buna sebep olur. Hiçbir şey savaştan daha yıkıcı değildir: Savaşların patlak vermesine yol açan şey ise güç sahiplerinin öfkesidir. Diğer bir savaş da avamın ve bireylerin öfkesiyle silah ve güç kullanmadan girişilen savaştır. Öte yandan kısa süre içinde yol açacağı sonuçları, yani vereceği zararları, yapacağı hileleri, karşılıklı çatışmalardan kaynaklanan biteviye endişeyi bir yana bırakırsak, öfke maliyetli olduğu kadar bizzat bedel de öder: İnsan tabiatına aykırı davranır. İnsan tabiatı sevgiye teşvik eder, bu nefrete kışkırtır. İnsan tabiatı faydalı olmaya, bu ise zarar vermeye yardımcı olur.

7 İlaveten öfke patlaması kendine fazlasıyla değer vermekten gelse de ve oldukça canlı görünse de aslında önemsiz ve küçüktür. Doğrusu, biri tarafından hor görüldüğü kanaatindeki herkes, o kişiden daha değersizdir. Ancak kendi kıymetini gerçekten bilen o yüce gönül, haksızlığın öcünü almaz çünkü
8 haksızlığı hissetmez. Silahların sert zeminlerden geri sekmesi ve sağlam bir hedefe vuran kişinin darbenin etkisiyle acı hissetmesi gibi, yüce bir gönül hiçbir haksızlığı fark etmez çünkü haksızlık, hedef aldığı şeyden daha kırılgandır. Hiçbir silahtan etkilenmiyormuş gibi, bütün haksızlıkları ve hor görmeleri geri

püskürtmek daha da güzel değil midir? İntikam acının itirafıdır: Haksızlığın eğdiği gönül yüce değildir. Senden daha güçlü ya da daha zayıf biri sana zarar vermiş olabilir: Eğer senden zayıfsa onu, senden güçlüyse kendini sakın.

6. Hiçbir şeyin seni galeyana getiremeyecek olmasından 1
daha kesin bir büyüklük kanıtı yoktur. Evrenin üst kısmı daha düzenlidir ve yıldızlara yakın kısımda ne bulut kümelenmeleri olur ne fırtınalar kopar ne hortumlar oluşur. O kısım kargaşadan tamamen uzakken aşağılara yıldırımlar düşer. Buna benzer şekilde yüce bir gönül de daima sakindir ve huzurlu bir durumda konuşlanmıştır. Kendinden aşağı bir şey öfke uyandıracak olursa, yüce gönül onu itidaliyle, saygınlığıyla ve muntazam yapısıyla ezer. Öfkeli insanda bunların hiçbirini bulamazsın.

Acıya teslim olmuş ve delirmiş biri ilkin utanç duygusun- 2
dan sıyrılmaz mı? Bir dürtüden dolayı aklı karışan ve derhal bir başkasına saldıran kişi, kendisinde saygınlık uyandıran ne varsa ondan vazgeçmiş olmaz mı? Öfkeye kapılmış birinin yükümlülüklerini yerine getirmeye devam etmesi mümkün olmuş mudur? Bu kişi dilini tutabilmiş midir? Bu kişi vücudunun herhangi bir kısmını zaptedebilmiş midir? Bir kez öne 3
atılan kişi kendini tutabilmiş midir? Democritus'un 'hem özel hem kamusal yaşamdaki faaliyetlerin çoğuna veya en azından bunların gücümüzü aşanlarına girişmeyerek huzura ulaşmak' yönündeki hayırlı ilkesi bize fayda sağlayacaktır. Farklı farklı meşguliyetler içinde geçen hiçbir gün, bir insandan veya bir kraldan yana rencide olmadan ve haliyle öfkeye kapılmadan geçen bir gün kadar mutluluk verici değildir. Nasıl ki şehrin 4
kalabalık bölgelerinde hızlıca dolaşan biri için pek çok kişiyle çarpışmak zorunluluksa, bazı yerlerde kenara çekilmek gerekli olduğu gibi bazı yerlerde geri çekilmek, bazı yerlerde sıçrayarak yürümek gerekliyse, bu farklı farklı ve devinim halindeki yaşamsal faaliyetlerde de pek çok engel, şikâyet edilecek pek çok hadise vuku bulur. Kimi hayallerimizle oynar, kimi ümidi-

mizi öteler, kimi ümidimizi çalar; bazen işler planlandığı şekil-
5 de ilerlemez. Talih hiç kimsenin yüzüne, her denemede istediğini verecek kadar gülmez. Bunu müteakiben, işleri tasarladığı gibi gitmeyen biri insanlara ve nesnelere karşı müsamahasını kaybedip en hafif sebeplerden ya bir insana ya mesleğine ya yerine ya talihine veya kendine öfkelenir.

6 Haliyle gönlün ferah olabilmesi için sağa sola salınmaması, söylediğim gibi çok sayıda veya çok büyük işlere koşularak ve gücünü aşan girişimlere atılarak bitap düşürülmemesi gerekir. Yük hafifse sırtı ona uydurmak, onu bir yerden bir yere düşürmeden taşımak kolaydır; gelgelelim başkalarının eliyle sırtımıza yüklenen yükü zorlukla taşır, bu yükün altında ezilerek onu en yakın yerde indiririz. Yükü sırtlanmadan, sadece altında durduğumuzda dahi onun ağırlığına yetecek gücümüz olmadığından yalpalarız.

1 **7.** Bilesin ki kamu meselelerinde de şahsi meselelerde de aynı yaklaşım geçerlidir. İdare edilebilir basit meşguliyetler faillerini izlerler; failinin gücünü aşan büyük işler ise kolayca teslim olmazlar. Bu işlere girişilse dahi bu işler faillerini ezer ve kendi yollarına sokarlar, onları kotardıklarını düşünen faillerini de kendileriyle birlikte aşağı çekerler. Basit işlere girişmeyen, bunun yerine giriştiği işin basit olmasını uman kişinin arzusu
2 sıklıkla beyhudedir. Bir işe kaç kere girişirsen giriş, kendinle beraber hem tasarladığın hem yapmaya hazırlandığın o işi de tart; başarılamamış bir işin nedameti seni hiddetlendirecektir.

Kişinin mizacının ateşli, soğuk veya mütevazı olması fark eder; reddediliş soylu bir mizaçta öfke, miskin ve durağan bir mizaçta ise hüzün uyandıracaktır. Yani girişimlerimiz ne ehemmiyetsiz ne de gereğinden fazla cüretkâr ve ölçüsüz olsun. Ümit menzilimiz kısa olsun, kısa sürede üstesinden gelsek bile becermiş olduğumuza şaşacağımız hiçbir işe girişmeyelim.

1 **8.** Haksızlığa maruz kalmamaya özen gösterelim zira ona nasıl katlanacağımızı bilmiyoruz. Azami derecede barışçıl ve basit, asgari derecede endişeli ve huysuz bir şekilde yaşayalım.

İnsanlar huylarını etkileşimde bulundukları kişilerden alırlar ve vücuttaki bazı arızalar nasıl ki temas yoluyla bulaşırsa, bir gönül de içindeki kötülükleri en yakınındakilere aktarır. Ayyaş kişi masadaki dostlarını sek şarap aşkına düşürür, iffetsizler güruhu fırsatını bulduğunda cesur bir adamı da zayıflatır, açgözlülük ise zehrini en yakındakilere boşaltır. Erdemlerin çalışma şekli de böyledir ama farklı yönde işler. Öyle ki erdemler, kendileriyle yan yana gelen her şeyi sakinleştirirler. Daha iyi bir çevreyle muhatap olmanın henüz tam olgunlaşmamış bir yüreğe sağladığı fayda, uygun bir bölgenin ve daha elverişli bir iklimin sağlığa sağladığı faydadan fazladır. 2

Vahşi hayvanların dahi bizle temas ettikten sonra ehlileştiğini, uzun süre bizimle birarada yaşayan hiçbir azılı yaratığın eskisi kadar saldırgan olmadığını görürsen bu meselenin[5] nelere kadir olduğunu anlayacaksın: Bu hayvanların bütün haşinlikleri güvenli koşullar altında körelir ve yavaş yavaş kaybolur. İlaveten barışçıl insanlarla birarada yaşayan biri onlardan örnek alarak daha iyi biri olmakla kalmaz, artık sinirlenmek için bir bahane bulmaz olur ve eski zaafına da artık düşmez. Haliyle kişinin, kendisinde asabiyet uyandıracağını bildiği herkesten kaçması gerekecektir. 3

"Kim bu herkes?" diyorsun. Çeşitli sebeplerden dolayı aynı şeyleri yapacak olan çok sayıda kişi: Kibirli kişi seni hor görerek, geveze kişi hakaret ederek, saygısız kişi sana haksızlık ederek, yüreği kara kişi kötülük yaparak, kavgacı kişi gerginlik çıkararak, güvenilmez ve yalancı kişi kandırarak seni rencide edecektir. Şüpheli biri tarafından korkutulmaya, takıntılı biri tarafından alt edilmeye ve bir züppe tarafından küçümsenmeye katlanmayacaksın. Ne sende öfke uyandıracak ne de senin öfkene katlanacak olan samimi, yumuşak başlı, ılımlı insanları seç. Uysal, insancıl ve sevimli kişiler daha da faydalı olmuştur; 4 5

[5] Duygu ve huy aktarımı.

tabii ki ucu dalkavukluğa varmadığı sürece, zira fazla dalkavukluk asabi kişileri rencide eder.

6 İyi bir adam olan ama öfkeye de teşne bir dostumuz, yaltaklanmaktansa kötü konuşmayı daha güvenli bulurdu. Hatip Caelius'un[6] oldukça asabi biri olduğu sabittir. Derler ki, nadir bulunur sabra sahip bir müvekkili bir gün odasında onunla yemek yiyormuş ve bu kadar yakın oturulan bir yerde Caelius'la tartışmaktan kaçınmak da biraz zormuş. O da en iyi yol olarak Caelius ne derse ona katılmaya ve ona göre davranmaya karar vermiş. Caelius ise kendisine uyum sağlayan bu adama katlanamamış ve bağırmış: "Karşıt şeyler söyle ki iki kişi olalım!" Gelgelelim en sonunda, öfkelendirilmediği için öfkelenen bu adam dahi kendine bir karşıt bulamayınca kısa sürede sakinleşmiş.

7 Öyleyse, eğer içimizde bir asabiyet eğilimi olduğunun farkındaysak, yüz ifademize ve sözlerimize göre davranacak kişileri seçmemiz daha iyidir. Bunlar bizi şımartacak ve arzumuz aleyhine hiçbir şeyi dinlememek gibi kötü bir teamüle sevk edeceklerdir ancak bir şekilde zaafımızın dineceği bir zaman aralığı oluşturmak da fayda sağlayacaktır. Çetin ve dizginlenmemiş bir mizacı olanlar dahi tatlı dilli birine katlanırlar. Kendisini okşayan birine karşı hiçbir canlı hiddetlenmez ve kork-
8 maz. Bir tartışma uzun ve çekişmeli olacaksa, iyice alevlenmeden önce onu dizginleyelim. Münakaşa kendi kendini besler ve içine girenleri daha da derine iter. Kendini çatışmadan uzak tutmak, bir çatışmadan sıyrılmaya nazaran daha kolaydır.

1 **9.** Asabi kişilerin ağır çalışmaları bırakmaları veya asla bitkin düşmeyecek kadar çalışmaları ve farklı farklı meselelere değil, güzel sanatlara gönül vermeleri gerekir. Şiir okumaları gönlü yumuşatacak, tarihî anlatılarsa gönlü eğleyecek; sonucunda gönül daha nahif ve daha latif bir hale gelecektir.

---

[6] Marcus Caelius Rufus (MÖ 82-48).

Pythagoras yüreğindeki sıkıntıları lirle giderirmiş. Öte yan- 2
dan *lituus*ların ve *tuba*ların[7] teşvik ediciliğini, aynı şekilde bazı müzik eserlerinin zihni rahatlatan cazibesini kim yok sayar? Yeşil nesneler bozuk gözlere iyi gelir. Bazı renkler zayıf görüşlü gözleri dinlendirirken bazı renklerin parlaklığıysa görüşü köreltir. İşte sağlıksız zihinler de keyifli çalışmalarla bu şekilde okşanmış olur.

Forumdan, savunmalardan, yargılamalardan ve tüm zarar- 3
lı zaaflardan kaçmalıyız. Bedensel bitkinlikten de bir o kadar uzak durmak elzemdir zira bu durum, içimizde sakince duran ne varsa tüketip yırtıcı olanları uyandırır.

Sindirim sistemlerine güvenmeyenler önemli bir işe giriş- 4
meden evvel yemek yiyerek safralarını[8] düzene sokarlar. Safra salınımını en çok artıran şey yorgunluktur. Bunun sebebi yorgunluğun vücut ısısını merkezde toplaması, damarları tıkayarak kanı ve kan akışını aksatması mıdır veya bitkin ve güçsüz düşmüş bir bedenin ağırlığını gönle yüklemesi midir bilinmez. Tam da bu sebepten, sağlığı yerinde olmadığından veya yaşından dolayı bitkin olanlar daha asabidir. Aynı sebeplerden ötürü açlıktan ve susuzluktan da kaçınmak gerekir; bunlar da gönlü hiddetlendirip kışkırtır.

Yorgun kişinin münakaşa aradığına dair kadim bir söz var- 5
dır. Acıkan veya susayan veya herhangi bir olgu tarafından tüketilen her insan için de aynı durum söz konusudur. Zira

---

[7] *Tuba*: Modern tubadan farklı olarak düz boru şeklinde üflemeli çalgı. *Lituus*: Etrüsk kökenli, uzun, üflemeli bir çalgı. Bunlar hem standart müzik için hem orduda kullanılırdı.

[8] Öd, safra (*bilis*): Antikçağ'da ve Ortaçağ'da insan vücudunun pek çok durumunu vücuttaki dört sıvının orantısının belirlediği düşünülürdü. Bu sıvılar kan (kırmızı), balgam, sarı safra ve kara safraydı. Sarı ve kara safra bu inanca göre genelde vücutta asabiyet ve umutsuzluk yaratıyordu. Kelimenin Eski Yunancası olan *kholé* (χολή) sözcüğünden kolera hastalığının adı doğmuştur. Kara safranın Eski Yunanca karşılığı da doğrudan *mélas* (kara; μέλας) ve *kholé* sözcükleriyle oluşan *melankholía* (μελαγχολία) yani melankolidir.

yaraların en ufak dokunuşta, hattâ bir temas şüphesinde dahi acımaları gibi, gönül de yorgunken en ufak bir duygulanımdan dahi rencide olur ve böylece bazıları selâmlama, mektup, nutuk, soru sorma gibi şeylerden tartışma çıkarır. Hastalıklı bir yere dokunduğunda mutlaka bir sızlanma duyarsın.

1 **10.** En iyisi kötülük hissedildiği anda iyileşmeye çalışmaktır. Ardından ağızdan çıkacak sözlere de asgari özgürlük tanın-
2 ması, dürtünün dizginlenmesi gelir. Tutkuları doğar doğmaz yakalamak da kolaydır. Hastalıklar önceden belirti verirler. Bir fırtınanın ve yağmurun alâmeti nasıl kendilerinden önce gelirse, aynı şekilde öfkenin, aşkın ve yüreği allak bullak eden tüm şu şiddetli fırtınaların da bazı öncül işaretleri vardır.

3 Epilepsi illetinden sürekli çekenler bilirler ki ellerindeki ve ayaklarındaki sıcaklık düşmeye, gözlerinin feri sönmeye, kasları seğirmeye, hafızaları kayıp gitmeye ve başları dönmeye başladığında nöbet geliyor demektir. Artık iyice yatkınlaştıkları yöntemlerle başlangıçtaki etkileri önlerler. Gönüllerini perdeleyen her ne varsa bir şeyler koklayarak veya tadarak giderir, bazı ılık uygulamalar yaparak soğukla veya tutulmayla mücadele ederler. Eğer tedavi pek işe yaramadıysa kalabalıktan uzak dururlar ve kimsenin görmediği bir yerde yere düşerler.

4 Hastalıkları tanımak, hastalık yayılmadan evvel etkilerini bastırmak avantajlıdır. Bizi en çok kışkırtanın ne olduğunu bilelim. Bazılarını sözlerdeki, bazılarını eylemlerdeki hakaretler kışkırtır. Kimi soyluluğundan kimi görünüşünden dolayı saygı bekler. Kimi son derece seçkin kimi son derece eğitimli kabul edilmeyi arzular. Kimi kibre kimi dik başlılığa katlanamaz. Bazısı kölelerini onlara öfkelenecek kadar kıymetli görmez, bazısı evinde acımasız ama dışarıda sevecendir. Bazısı bir göreve aday gösterilmeyi kötü niyet olarak algılar, bazısı aday gösterilmemeyi hakaret sayar. Herkes aynı yerden vurulmaz. Haliyle kendindeki zayıflığı bilmen gerekir ki bilhassa orayı savunasın.

5 **11.** Her şeyi görüp duymak iyi değildir. Haksızlıkların pek çoğu bizi es geçebilir. Haksızlıkların farkında olmayanlar

bunlardan etkilenmez de. Sinirsiz biri olmak istemez misin? O zaman mütecessis[9] de olmayacaksın. Kendisi aleyhine ne söylendiğini araştıran, kötücül konuşmaları –gizlice yapılsalar dahi– ortaya çıkaran kişi kendi kendini huzursuz eder. Bazı yorumlamalar öyle bir noktaya götürebilir ki söylenen sözler hakaretmiş gibi görünür. Bazılarına aldırmamalı, bazılarına gülünüp geçilmeli, bazılarıysa affedilmelidir.

Öfke pek çok şekilde boşa çıkarılmalıdır; çoğu kez de oyuna ve şakaya vurulmalıdır. Derler ki bir gün kulağına bir darbe alan Sokrates yalnızca, bunun can sıkıcı olduğunu, zira insanların evlerinden ne zaman miğferle çıkmaları gerektiğini bilmediklerini söylemiş. 1

Haksızlığın ne şekilde yapıldığı değil ama haksızlığa ne şekilde katlanıldığı önemlidir. Talihleri ve yetkileriyle şişinen tiranlar acımasızlık alışkanlığı kazanırlar ancak onların dahi bazı durumlarda acımasızlıklarını bastırabildiklerini biliyorum. Bu yüzden de itidalin neden zor olduğunu da anlamıyorum. Atinalı tiran Pisistratus'a[10] dair bir rivayet aktarılır: Bir ziyafette sarhoş bir konuğu onun gaddarlığı aleyhine pek çok şey söylüyormuş. Çevrede Pisistratos'a destek verecek kişiler varken ve sağdan soldan birileri yangına körükle giderken Pisistratos her şeye rağmen olan biteni hoş görmüş. Durumdan rahatsız olanlara da cevaben, kendisine körü körüne çatan kişilerden bu adama sıra gelmeyeceğini, onların daha sinir bozucu olduğunu söylemiş. 2 3

12. Büyük bir kesim boş kuruntulara düşerek veya basit şeyleri büyüterek kendi elleriyle tartışma çıkarır. Öfke sıklıkla bize gelirken biz ona daha sık gideriz. Öfke asla çağrılmamalıdır. Gene de ortaya çıkarsa ondan kurtulmak gerekir. 1

---

[9] Mütecessis (*curiosus*): Mütecessis sıfatı (tecessüs isminden türemiştir) kabaca *meraklı* anlamına gelse de özel olarak kendini ilgilendirmeyen şeyleri öğrenmeye çalışan kişiyi ifade eder.

[10] Atinalı Peisistratos (MÖ 6. yüzyıl). Politik kişiliğinin ötesinde, Homeros destanlarını kitaplaştırarak tarihe geçmiştir.

2 Kimse kendi kendine "Öfkelendiğim bu şeyi daha önce bizzat yaptım veya bizzat yapmış olabilirim." demiyor. Herkes failin gönlündekini[11] değil, doğrudan fiili değerlendiriyor. Oysa fail bunu kasıtlı mı yoksa kazara mı yaptı, bunu yapmaya mecbur mu kaldı yoksa kandırıldı mı, sebep nefret mi yoksa ödül mü vadedildi, kendi çıkarı için mi yaptı yoksa başkasına mı yardım etti, irdelenmesi gerekir. Suç işleyenin yaşı başka, içinde bulunduğu şartlar başka bir şeyi işaret eder. Öyle ki katlanmak veya boyun eğmek, yerine göre insanlıktan, yerine göre
3 tevazudan olabilir. Öfkelendiğimiz kişinin yerine kendimizi koyalım. O zaman kendimiz hakkındaki haksız yargımız bizi sinirlendirecek ve yapmayı istediğimiz şeye katlanmayı reddedeceğiz.

4 Kimse kendine bekleme süresi vermiyor. Oysa öfkenin birincil çaresi beklemektir. Böylece ilk öfke atağındaki ateş düşer ve akla çöken sis ya dağılır ya yoğunluğunu yitirir. Seni galeyana getiren şeylerin etkilerinin hafiflemesi bazen günleri dahi değil, saatleri bulurken bazılarıysa bu sürede tümden kaybolur. Diyelim ki beklemek etkili olmadı, bu durumda dahi artık öfkenin değil, muhakemenin varlığı söz konusudur. İç yüzünü bilmek istediğin ne varsa zamana bırak: Akıntıda her şey bulanık görünür.

5 Bir gün bir kölesine öfkelenen Platon, kendine zaman tanımakta başarılı olamamış ve kölesine derhal kıyafetini çıkarmasını, kırbaçlanmak üzere sırtını dönmesini emretmiş. Köleyi bizzat kendisi kırbaçlayacakmış. Öfkeli olduğunu fark eder etmez ise eli havada, vuracakmışçasına bir vaziyette öylece donup kalmış. O sırada şans eseri oradan geçen bir arkadaşı ne yaptığını sorduğunda da ona "Öfkeli bir adam olmanın ceza-
6 sını çekiyorum." cevabını vermiş. Sanki öylece tutulup kalmış. Öfkeden deliye dönmek üzere olan birinin, bilge bir adam için biçimsiz kaçacak o vücut duruşunu aynen sürdürmüş. Artık

[11] Niyeti bakımından.

köleyi unutmuş zira daha acil ıslah edilmesi gereken birini bulmuş. Yani kendi mülkiyetinde bulunanlar üzerindeki gücünden feragat etmiş. Bazı suçlardan dolayı çok hiddetlendiğinde ise "Bu adi köleyi," dermiş, "Speusippus, sen kırbaçla; zira ben şu anda öfkeliyim."

Platon öfkeli olduğu için vurmamıştı ancak bu, bir başkası 7
için vurma sebebi olabilirdi. Platon "Madem öfkeliyim," dedi, "gerekenden fazlasını yapayım, daha da memnuniyetle yapayım; bu köle kendine hükmedemeyen birinin insafına kalmamalı." Platon bile bu yetkiye sahip olmayı reddederken, öfkeli birine intikam yetkisi verilmesini kim ister? Öfkeli olduğunda hiçbir şey yapmaman doğru olandır. Niçin? Çünkü o zaman her şeyi mübah görürsün.

13. Bizzat kendinle savaş! Sen öfkeni yenmek istediğin 1
müddetçe o seni yenemez. Eğer öfke gözden uzak tutulursa, eğer kafasını uzatacağı tek bir delik dahi bulamazsa kazanmaya başlarsın. Öfkenin alâmetlerini perdeleyelim ve gücü ne kadar büyük olursa olsun onu gizli saklı tutalım.

Bu bizim için elbette güç olacak. Öfke ortaya çıkmak, göz 2
yakmak ve yüz ifadesini dönüştürmek ister. Ancak onun dış görünüşümüze sirayet etmesi mümkün olursa o zaman bizi alt etmiş olur. Öfke kalbin en derinlerindeki ıssızlığa itilmelidir; yönlendirmemeli, yönlendirilmelidir. Onun bütün belirtilerini tersine çevirelim. Yüz hatlarımız gevşesin, sesimiz yumuşasın, adımlarımız yavaşlasın. Dış görünüşümüzle birlikte içsel durumumuz da yavaş yavaş düzene girsin.

Sokrates sesini her zamankinden fazla alçalttığında, keli- 3
melerini seçerek konuştuğunda bunlar ondaki öfkenin işaretleriydi. O zaman kendini dizginlediği belli olurdu. Yakın dostları bu ayrıntıyı yakalar ve bu yüzden onu ayıplarmış ancak öfkesini saklamasından ötürü ayıplanmak onda hoşnutsuzluk yaratmazmış. Öfkesini çoğu kişi anladığı ama hiç kimse bu öfkeden pay almadığı halde Sokrates niçin memnun oluyordu? Eğer arkadaşlarını eleştirmek için kendinde bulduğu haddi

bizzat arkadaşlarına da onu eleştirmeleri için vermemiş olsaydı o zaman bu öfkenin etkilerini görebilirlerdi.

4 Bunu yapmak bizim için çok daha elzemdir. Her bir arkadaşımızdan, bilhassa da tahammülümüzün en düşük olduğu bir sırada bize karşı bu özgürlüğü azami ölçüde kullanmalarını isteyelim, öfkemiz tasvip görmesin. Aklımız başımızdayken, kendimizdeyken, nazarımızda kıymeti olan bu güçlü kötülüğe karşı onları yardıma çağıralım.

5 Şaraba karşı dayanıksız olan, sarhoşluğun verdiği küstahlık ve saygısızlıktan çekinen kişiler, onu ziyafet sofrasından alıp götürmeleri için arkadaşlarına güvenir. Hastayken şuursuz olduğunun farkında olan biri, sağlığı bozulduğunda söyleyeceği şeylere uyulmaması emrini verir.

6 Bilindik zaaflara engeller çıkarmak en iyisidir. Gönlü, her şeyden önce en ağır ve en beklenmedik meselelerle çalkalandığında dahi öfke duymayacağı, beklenmedik bir haksızlığın büyüklüğünden doğan öfkeyi ise en derinlere gömeceği, acısını belli etmeyeceği şekilde hazırlamak da...

7 Konuya dair çok sayıda örneğin az bir kısmını dahi aktardığımda bunu yapmanın mümkün olduğu ortaya çıkacak. Öfkenin hem en kudretli insanların gücünü tamamen sömürdüğünde ne kadar büyük bir kötülük barındırdığı hem de kendisinden büyük bir korkunun tehdidi altındayken kendini nasıl kontrol edebildiği bu örneklerden anlaşılacaktır.

1 **14.** İçkiye düşkünlüğüyle bilinen Kral Cambyses'in en yakın dostlarından biri olan Praexaspes onu daha ihtiyatlı içmesi konusunda uyarmış. Herkesin gözü kulağı kralın üzerindeyken kralın sarhoş olmasını çirkin bulduğunu söylemiş. Cambyses ona "Kendimi asla kaybetmediğimi bilesin diye içki içtikten sonra dahi gözlerimin ve ellerimin hâlâ iş yaptığını sana şimdi
2 kanıtlayacağım." demiş. Ardından, daha büyük bir kâseyle her zamankinden de fazla içmiş. Ağırlaşıp şarapla tıka basa dolunca kendisini tenkit eden o adama oğlunu getirmesini ve eşiğin gerisine koymasını emretmiş. Çocuğa da sol elini kafasının üs-

tünde tutarak durmasını tembihlemiş. Daha sonra yayını gence doğru gerip gencin kalbini delmiş ve zaten kalbi nişan aldığını söylemiş. Çocuğun göğsünü yardıktan sonra, kalbe saplanmış olan oku göstermiş ve çocuğun babasına dönerek elinin yeterince sabit olup olmadığını sormuş. Baba ise Apollo'nun dahi bu kadar isabetli ok fırlatamayacağı cevabını vermiş.

Konumu bakımından olmasa da yüreği bakımından köle 3
olan bu adamı tanrılar lânetlesin! Seyretmesi dahi fena olan bir eylemin övücüsü olmuş. Oğlunun ikiye yarılmış göğsünü ve kanlar içinde çırpınan kalbini bir dalkavukluk fırsatı bellemiş. Oysa yapması gereken şey kralın başarısına şerh düşüp yeniden atış yapmasını, böylece elinin sabitliğini bizzat babanın üzerinde memnuniyetle göstermesini sağlamaktı.

Ne zalim bir kral! Yanındakilerin oklarına hedef olmaya ne 4
de lâyık biri! Bir ziyafeti ceza ve cenazeyle sonlandırdığı için kralı ayıplayabiliriz ancak bu okun övülmesi, atılmasından çok daha lânetlenesidir (Oğlunun cesedinin başında duran, hem tanığı hem sebebi olduğu cinayeti izleyen bir babanın nasıl davranması gerektiğini ileride göreceğiz. Şimdilik alınması gereken ders şudur ki öfke bastırılabilir). Kendi kalbi de en 5
az oğlunun kalbi kadar yaralı olduğu halde krala kötü bir şey söylememiş, ağzından acılı bir söz dahi çıkmamış. Sözlerini yutmakta haklı olduğu söylenebilir; zira öfkeli bir adam olarak bir şeyler söyleseydi dahi bir baba olarak hiçbir şey yapamamış olacaktı.

Praexaspes, içki içmesi kan içmesinden daha iyi olan ve 6
elinde içki kâselerinin olması barış anlamına gelen bir krala ölçülü içmeyi tavsiye etmişti. Bence oğlunun öldürülmesi sonrasında, bu tavsiyeyi vermesine nispetle daha akıllıca davrandığı düşünülebilir. Böylece o da, doğru bir tavsiye vermenin kralın arkadaşlarına ne kadar büyük bedeller ödettiğini korkunç bir felaket yaşayarak gösterenlerden biri olmuş.

15. Şüphe yok ki Harpagus da kendi kralına, yani Perslerin 1
kralına bu tip bir tavsiye vermiştir. Bu tavsiyeye bozulan kral da

Harpagus'un çocuklarının vücudundan kesilen parçaları onun önüne koyup ona yedirmiş ve sık sık etin terbiyesini beğenip beğenmediğini sormuş. Ardından adamın kendi kederiyle yeterince dolu olduğunu görüp oğullarının kellelerinin getirilmesini emretmiş ve ziyafeti nasıl bulduğunu sormuş. Adamın ağzından hüzünlü sözler dökülmemiş, yüz ifadesi değişmemiş ve "Kralın huzurunda" demiş, "her ziyafet hoştur."

2 Peki bu yalakalık ona ne kazandırdı? Bu sayede oğullarından geri kalanların da önüne konacağı ziyafetlere davet edilmedi. Baba eğer kralın yaptığı işi lânetleseydi bunu yadırgamazdım. Bu denli vahşi bir canavara lâyık bir cezalandırmanın peşinde koşsaydı gene yadırgamazdım. Yalnız şu an alınacak ders şudur ki büyük kötülüklerden doğan öfke dahi gizlenebilir ve öfkenin söyleteceği sözlerin tam aksi sözler söylenebilir.

3 Hem bu tip bir yaşam sürenler hem de kral masalarına davet edilenler için acıya gem vurmak şarttır. Kralların huzurunda böyle yenir, böyle içilir, böyle cevap verilir; yakınlarının cenazelerine de böyle gülmeleri gerekir.

Yaşam bu kadar değerli midir, onu göreceğiz; o başka bir soru. Üzgün bir mahkûmu bu şekilde teselli etmeyeceğiz, katillerinin emirlerine boyun eğmeye zorlamayacağız onu; her tür kölelikte dahi özgürlüğe açık bir yol olduğunu göstereceğiz. Eğer gönlü rahatsızsa ve kendi zaafı sebebiyle çaresizse, canıyla birlikte çilelerine son vermesi de mümkündür.

4 Dostlarının göğsüne ok doğrultan bir kralın yanına düşmüş o kişiye ve oğullarının iç organlarıyla babaları doyuran bir efendinin yanına düşmüş o kişiye diyeceklerim şunlar: "Niçin inliyorsun, aptal? Ne bekliyorsun, bir düşmanın senin bütün kavmini yok ederek senin öcünü almasını mı yoksa uzaklardan güçlü bir kralın yetişmesini mi? Nereye dönersen dön orada kötülükler için bir son bulacaksın. Şu uçurumu görüyor musun? O uçurumdan özgürlüğe inilir. Şu denizi, şu nehri, şu kuyuyu görüyor musun? Özgürlük onların dibinde yatar. Şu kısa, yanmış ve verimsiz ağacı görüyor musun? Özgürlük o ağaçta

asılıdır. Boynunu, gırtlağını, kalbini görüyor musun? İşte onlar kölelikten kaçıştır. Sana çok meşakkatli, mangal gibi yürek ve dirayet isteyen çıkış yolları mı gösteriyorum? Özgürlüğe giden yolu mu soruyorsun? İşte, vücudundaki herhangi bir damar!"

16. Hiçbir şey yaşamımıza son verecek kadar ağır görünmediği müddetçe, ne durumda olursak olalım, içimizdeki öfkeyi atalım. Öfke ona hizmet edenler için yıkıcıdır. Her infial kendine işkence etmeye döner ve emir altındayken ne kadar dik başlı olursa o denli ağır bir baskı altına girer. Yabani hayvanlar boyunlarındaki ipe ne kadar asılırlarsa o onu kadar sıkılaştırırlar. Kuşlar ökseden kurtulmak için aceleyle kanat çırparken bütün tüylerine ökse bulaştırırlar. Boyunduruğa katlananlar, direnenlerden daha az zarar görür. Büyük kötülükleri hafifleten yegâne yol onlara katlanmak ve onların getirdiği yükümlülüklere uymaktır. 1

Tutkulara, özellikle de bu vahşi ve dizginsiz tutkuya gem vurmak başkalarına tâbi olanlar için faydalıysa da krallar için daha da faydalıdır. Öfke ne kadar büyük şeyler dayatırsa dayatsın rütbeleri bunları yerine getirmeye cevaz verdiğinde her şeylerini yitirirler. Ellerindeki güç ise çok kişinin canını yaktığında uzun süre varlığını sürdüremez. Ortak bir korku ayrı ayrı yas tutanları biraraya getirdiğinde bu gücün varlığı tehlikeye girer. Bunların birçoğunu ya bireyler öldürür ya toplu lince kurban giderler. Zira genel olarak kinlenmiş bir topluluk öfkeyi tek kişiye yöneltir. 2

Gelgelelim pek çoğu da vardır ki öfkeyi krallığın bir nişanesi sayıp ona teslim olur. Mesela Mago'nun tahttan indirilmesi sonrasında Pers İmparatorluğu tahtına geçen ve Doğu'nun büyük kısmını elinde tutan Darius... Darius ülkesinin Doğu sınırlarını çevreleyen İskitlere karşı sefere çıkarken yaşlı bir soylu olan Oeobazus kendisinden bir ricada bulunmuş. Üç oğlundan birini yaşlı babasına yardımcı olması için sefere götürmemesini istemiş, diğer iki oğlunun imparatora yeterli hizmeti edeceğini söylemiş. Yaşlı adamın istediğinden daha 3

fazlasını vadeden Darius bütün oğullarını ona bağışlayacağı cevabını vermiş ve cansız bedenlerini babalarının önüne fırlatmış. Doğrusu eğer bütün oğullarını götürseydi acımasızlık etmiş olurdu!

4 Oysa Kserkses nasıl da iyiliksevermiş! Pythius adında, beş oğlan babası bir adam, oğullarından birinin savaştan muaf tutulmasını rica ettiğinde ona hangi oğlunun muaf tutulacağını seçme şansı vermiş. Ardından adamın seçtiği çocuğun bedenini ikiye bölüp bu iki parçayı yolun iki kanadına yerleştirmiş ve bu kurbanla bir nevi ordusunu arındırmış. Ancak hak ettiği sonla da karşılaşmış: Yenilmiş ve ordusu uzak diyarlarda darmadağın olmuş, her tarafa sinmiş olan yıkımını hissederek askerlerinin cesetleri arasında yürümüş.

1 **17.** Bu barbar kralların öfkesinde yabanilik vardı. Bunlar eğitimsizdi ve edebî tedrisatın yakınından dahi geçmemişlerdi. Gelin size Aristoteles'in kucağından inmiş İskender'i anlatayım. Kendisi en yakın dostunu, beraber eğitim gördüğü Clitus'u bir yemek masasında kendi elleriyle bıçaklamış; ne ki Clitus onu yeterince övmemiş ve özgür bir Makedon'dan köle bir Perse yeterli hızda dönüşememiş diye...

2 En az Clitus kadar yakın bir diğer dostu olan Lysimachus'u ise bir aslanın önüne atmış. Peki, aslanın ağzından şans eseri kurtulan bu Lysimachus tahta çıktığında İskender'den daha mı şefkatli olmuş?

3 O da dostu Rodoslu Telesphorus'un her yerini sakatlayıp kulaklarını ve burnunu kestikten sonra onu yeni ve değişik bir yaratıkmış gibi uzun süre bir mağarada beslemiş zira sakatlanan ve kesilen suratındaki şekil bozukluğu ondaki tüm insan görünümünü yok etmiş; buna eklenen açlık, bakımsızlık ve vü-

4 cut kirliliğiyle birlikte kendi boku içinde bırakılmış. Hepsinden de beter olarak, bulunduğu yerin darlığı sebebiyle ayakları yerine kullanmak zorunda kaldığı dizleri ve elleri tamamen hissizleşmiş. Sağa sola sürtünmekten yara bere içinde kalmış vücudu, görenler açısından korkunç olduğu kadar iğrençmiş

ve aldığı ceza onu bir canavara çevirdiği için merhamet dahi uyandıramaz olmuş. Gelgelelim bu acılara katlanan kişi insanlıktan ne kadar uzaklaşsa da ona bunları yapan kişi insanlıktan daha da uzaktır.

18. Ah keşke şu acımasızlık yabancıların hadiselerinde kal- 1
saydı da diğer tuhaflıklarla birlikte barbarca cezalar ve öfke de Roma geleneklerine geçmeseydi!

Sulla, halkın sokak sokak heykellerini diktiği, tütsülerle ve şarapla sunular takdim ettiği Marcus Marius'un bacaklarının kırılmasını, gözlerinin oyulmasını, dilinin ve ellerinin kesilmesini emretti, onu kaç kez yaralarsa o kadar öldürüyormuş gibi, yavaş yavaş ve organ organ parçalarına ayırdı. Peki, bu 2
emri uygulayan kimdi? Kim olacak, tabii ki eli her türlü suçta parmağı bulunan Catilina! Bu adam Quintus Catullus'un mezarı başında Marius'a eziyet etti. Azami nezakete sahip Catullus'un külleri için bu çok ağırdı. Zira kötü şöhretli, gelgelelim halk arasında muteber ve gördüğü sevgi aşırıya kaçsa da sebepsiz olmayan bir adam bu küllerin üzerinde yavaş yavaş kanını dökmüş oldu. Marcus'un bu eziyeti çekmesi, Sulla'nın bu emri vermesi, Catilina'nın bunu uygulaması revaydı da hem düşmanlarının hem hakkını koruyanların kılıç darbelerine maruz kalmak cumhuriyete reva değildi.

Niçin maziye dönüyorum? Daha yakınlarda Gaius Cae- 3
sar,[12] babası bir zamanlar konsüllük görevinde bulunmuş olan Sextus Papinius'u, kendi *quaestor*u Betilienus Bassus'u, kendi oğlunun eğitmenini, bazı senatör ve Romalı süvarileri aynı gün kırbaçlattı, onlara işkence etti. Hem de bunu onları sorgulamak için değil, sırf gönlünü eğlemek için yaptı. Acımasızlığı- 4
nın ara vermeksizin talep ettiği o devasa hazzı erteleme yanlısı değildi. Öyle ki annesinden kalan bahçenin taraçasında nehir kıyısından sütunlara doğru bazı kadınlarla ve senatörlerle birlikte yürürken, akşam akşam bunlardan bazılarının kellesini

[12] Caligula.

vurdururdu. Bu acele neydi? Hangi özel veya kamusal tehlike gece vakti tehditkâr olabilirdi? Şafak vaktini bekleseydi de Roma halkının senatörlerini ayaklarında sandaletleriyle öldürmeseydi ne kaybederdi?

1 **19.** Her ne kadar kimilerine konudan uzaklaşıyormuşuz ve yoldan sapıyormuşuz gibi gelebilirse de bu gaddarlığın ne kadar büyük kibir barındırdığı da bu konuyla ilgilidir. Gelgelelim bu sapma, öfkenin olağandışı patlamalar yaratan kısmı ile ilgili olacak. Gaius Caesar senatörleri kırbaçlatmıştı; bunu öyle bir şekilde yapmıştı ki bu yapılanın 'sıradan olduğu' söylenebilirdi. Kordon, birbirine geçirilmiş kemikler, işkence sehpası, ateş, kendi suratı gibi doğadaki en azap verici şeylerle bu adamlara eziyetler etmişti.

2 Bu noktada şu cevap verilebilir: "Ne önemli mesele! Üç senatörü sanki aşağılık birer köleymişçesine parçalamak için kırbaçların ve alevlerin arasına atmış bir adam! Oysa bu adam senatoyu tümden yok etmeyi düşünüyordu. Oysa bu adam Roma halkının tek bir boyna sahip olmasını isterdi ki mekânlara ve zamana yayılan suçlarını teke düşürsün ve hepsini bir günde işlesin!" Gece infaz edilen ceza kadar duyulmadık bir şey var mıdır? Hırsızlıkların geceleyin gizlenerek yapılması olağandır ama cezalandırmalar daha aleni yapıldığında daha büyük ibret olurlar.

3 Bu noktada bana şu cevap gelecektir: "Bu meseleye çok şaşırıyorsun ama bu canavarın her gün yaptığı şey; bunun için yaşar, bunun için uyanık kalır, geceleyin kandilleri bunun için yakar." Gerçekten de cezalandırılmasına hükmettiği herkesin ağzına sünger tıktırıp ses çıkarma fırsatı dahi tanımayan başka kimse yoktur. Ölmek üzere olan birine inlemesi için dahi fırsat tanınmadığı olmuş mudur? O ise duymak istemeyeceği sözlerin can havliyle ağızdan çıkmasından çekiniyordu; öte yandan biliyordu ki sayısız cürmü vardı ve bunlar, ölmek üzere olan bir adamdan başka kimse tarafından yüzüne haykırılamayacak
4 cürümlerdi. Sünger bulunmadığında zavallıların kıyafetlerinin

yırtılmasını ve kumaş parçalarının ağızlarına tıkılmasını emrederdi. Bu acımasızlık da neyin nesi? Bırak da adam son nefesini versin, bedenini terk etmek üzere olan ruhuna bir alan aç, adamın ruhu bir yara yoluyla çıkmasın. Bunlara bezdirici bir ek olarak, infazları yaptığı gece bu kişilerin evlerine *centurio*lar yollar, babalarını da öldürürdü. Yani o denli merhametli bir adamdı ki babalarını da üzüntüden azat ederdi!

Tasvir etmek istediğim şey Gaius'un değil, öfkenin acımasızlığıydı. Bu öfke, deliliğini sadece tek tek bireylere kusmaz, tüm kavimleri bölüp parçalar, şehirlere ve nehirlere ve acı hissinden tamamen azade olan şeylerin dahi tamamına kırbacını tattırır.

20. Buna benzer bir hadisede de Perslerin kralı Suriye'deki herkesin burunlarını kestirmiş ve bölgenin adı bu yüzden Rhinocolura[13] olarak kalmış. Hepsinin başını uçurmadığı için gene de merhametli olduğu kanaatinde misin? O ise bu yepyeni tür cezadan hoşnut olmuştu.

Ömürlerinin uzunluğu dolayısıyla Macrobioe[14] diye anılan Habeşler[15] de benzer bir akıbete uğrayabilirlerdi. Zira kucaklarını açıp köleliği kabul etmemişler ve elçiler yollayıp egemen bir devlet diliyle, kralların deyimiyle küstah bir dille, karşılık vermişler. Bu yüzden Cambyses öfkeden kükremiş ve yanına erzak almadan, keşif yaptırmadan, savaşta işe yarar tüm adamları toplayarak yolsuz ve kurak bölgelerden geçmeye koyulmuş.

---

[13] Bu isim *burun* anlamına gelen *ῥίς* (ok. *ris*) kelimesi ile *kök* anlamındaki *κόλουρος* (ok. *koluros*) sıfatının dişil çekiminden müteşekkil Eski Yunanca bir isimdir. Latinceye de bu şekilde geçmiştir. Buradaki *kök* ise kesilmiş veya alınmış bir uzuvdan kalan dip kısım olarak düşünülmeli (ör. Diş kökü).

[14] Eski Yunancada *uzun ömürlü* anlamına gelen *μακρόβιος* (ok. *makrobios*) kelimesinden türemiştir.

[15] Habeş (*Aethiops*): Türkçede Habeş sıfatı, Habeşistan'da yaşayan insanlar için kullanılır. Latincede de ilk anlamı budur ancak Latinler bu kelimeyi tüm siyahi insanlar için kullanmışlardır. Türk halk dilinde siyahilere Arap denmesine benzer bir durumdur.

Gelgelelim zorunluluklar daha ilk andan itibaren hissedilmiş. Öte yandan insanların ayak izine yabancı olan bu verimsiz ve
3 işlenmemiş toprak da hiçbir şey vermiyormuş. İlkin açlıklarını yaprakların taze kısımlarıyla ve ağaç filizleriyle, ardından ateşte yumuşattıkları hayvan derileriyle ve zorunluluğun yiyecek olarak dayattığı ne varsa onunla bastırmışlar; kumlar arasında ilerledikten sonra artık ne köklerden ne bitkilerden iz bulunur olmuş ve hayvanların dahi yaşamadığı bir ıssızlık apaçık ortaya çıkmış. Bunun üzerine, açlıktan daha acımasız bir yol tutarak her on kişiden birini rastgele seçip yemişler.

4 Ordusunun bir kısmını kaybetmesine, bir kısmını yemesine rağmen, doludizgin ilerleyen kralı hâlâ öfke yönetiyordu. Ta ki o on kişiden birinin kendisi olabileceği korkusuna kapılana dek... İşte o zaman geri çekilme işaretini verdi. Bu arada seçkin kuşları hâlâ hizmet görüyordu ve ziyafet araçları[16] develerle taşınıyordu. Askerleriyse kimin kötü bir şekilde öleceğine, kimin daha da kötü bir şekilde yaşayacağına yönelik kura çekmeye devam ediyordu.

1 **21.** Haydi bu adam bilmediği ve bu muameleyi hak etmeyen ancak gene de hisseden bir kavme öfkeliydi; Cyrus'un öfkesine mazhar olan ise bir nehirdi! Zira Cyrus, Babil'i kuşatmak üzere hızlıca savaşa giderken –zira savaşta fırsat yakalamak en önemli meseledir– yatağı geniş bir nehir olan Gyndes nehrinin içinden geçmeye yeltenmiş. Oysa bu nehir yaz gelip azami
2 olarak alçaldığında dahi geçmek için güvenli değildir. Nehrin içindeyken, her zaman kralın arabasını çeken beyaz atlardan biri akıntıya kapılmış ve bu durum kralı oldukça etkilemiş. Bunun üzerine, kral maiyetini kapıp götüren bu nehri kadınların dahi basıp geçebileceği kadar alçaltmaya ant içmiş.

3 Ardından tüm savaş gereçlerini bu işe tahsis ederek nehir yatağını 180 kanalla bölüp 360 dere oluşturmuş, yeni oluşan nehirlerden farklı yönlere akan suyla birlikte nehir kurumuş.

[16] Yani askerler.

Kendisi de bu iş bitene kadar işin başında kalmış. Böylece za- 4
man kaybetmiş, ki zaman büyük işlerde büyük bir etkendir, askerlerinin içindeki hevesi kaybetmiş, ki bu heves bu faydasız uğraş sonucu kırılmış, son olarak da düşmana karşı hazırlandığı savaşı nehre karşı verince düşmanı hazırlıksız yakalama şansını kaybetmiş.

Bu delilik (başka türlü adlandırmak mümkün değildir) Ro- 5
malıları da etkisi altına alıyor. Zira Gaius Caesar da Herculaneum'daki çok güzel bir villayı sırf zamanında annesi orada hapis yattı diye yıktı ve bu eylemiyle villanın yazgısını görünür kıldı; zira yapı ayaktayken yanından geçip gidiyorduk, şimdi ise niye yıkıldığı sorgulanıyor.

22. Bu örnekler kaçınman gereken örneklerdi, bundan son- 1
rakiler ise peşinden gitmen gereken, içlerindeki şahısların öfkelenmek için sebepleri, öç almak için de kudretleri olduğu halde itidalli, insaflı davrandıkları örnekler olacak.

Kralın çadırına yaslanmış vaziyette, insanların hem riski 2
göze alarak hem de bayıla bayıla yaptığı o şeyi yapan, yani kral hakkında ileri geri konuşan iki sıradan askerin ölüm emrini vermek Antigonus[17] için ne kadar zor olabilirdi ki? Konuşanlarla dinleyen arasında bir kumaş parçası bulunduğu düşünülürse, Antigonus tüm söylenenleri duymuş; aradaki perdeyi kibarca kaldırıp "Daha uzağa gidin ki kral sizi duymasın." demekle yetinmiş.

Aynı kişi bir gece askerlerinin kendisine ağız dolusu sövdü- 3
ğüne kulak misafiri olmuş. Onları bu yola ve bu geçilmesi imkânsız bataklığa krallarının getirdiğini söylüyorlarmış. Bunun üzerine en müşkül durumda olanlara yaklaşmış, kendilerine kimin yardım ettiğinden habersiz olan bu adamları kurtarırken "Şimdi Antigonus'a sövmeye devam edin, onun hatası yü-

[17] Büyük İskender'in komutanlarından ve İskender'in ölümü sonrası Asya kralı olan Tek-göz Antigonos (*Antigonos Monophthalmos*; MÖ 4. yüzyıl).

zünden bu bedbaht topraklara düştünüz; ama sizi bu bataklıktan kurtaran kişiye iyi dileklerinizi sunun." demiş.

4 Antigonus düşmanlarının kötü sözlerine de kendi yurttaşlarınınkilere olduğu gibi yüce gönüllülükle mukabele edermiş. Öyle ki zamanında küçük bir hisarda kuşatma altına almış olduğu Yunanlar mevkilerinin verdiği özgüvenle düşmanlarının sinirlerini bozmaya çalışırlarken kâh boyunun kısalığını, kâh kırık burnunu söz konusu edip Antigonus'un fiziksel kusurlarıyla alay ediyorlarmış. O ise "Karargâhımda bir Silenus[18] varmışçasına memnunum" demiş, "ve iyi şeyler ümit ediyorum."

5 Bu nüktedan halkı açlıkla zaptettikten sonra, esir alınanlar arasında askerlik yapabilecek vaziyette olanlardan askerî birlikler oluşturmuş, geri kalanı ise açık artırmaya koymuş. Hattâ dediğine göre, ağzı bu kadar bozuk kimselerin bir efendinin emrinde olması daha faydalı olmasaymış bunu da yapmayacakmış.

1 **23.** Verdiği ziyafetlerde konuklarına mızrağını fırlatan, daha önce bahsettiğim iki dostundan birini vahşi hayvanların önüne atıp diğerini kendi fenalığına maruz bırakan İskender işte bu adamın torunuydu.[19] Bu iki arkadaşından aslanın önüne atılan

2 gene de yaşama tutunmuştu. Bu kusurunu ne dedesinden ne de babasından miras almıştı. Zira Philippus'ta tek bir erdem varsa, bu erdem de onun hakaretlere gösterdiği sabırdı ve bu sabır krallığını korumada da önemli bir enstrümandı.

Aşırı ve fütursuz dili sebebiyle Parrhesiastes[20] olarak anılan Democharesi, diğer Atinalı elçilerle birlikte Philippus'un hu-

---

[18] Yunan mitolojisinde Tanrı Dionysos'un eğitmeni ve dostu. Kellik, şişmanlık, bodur burun, ayyaşlık gibi komedi özellikleri barındıran yapısıyla komedyalarda da kendine tip olarak yer bulmuştur. Antigonus kendini Silenus'la özdeşleştiriyor.

[19] Antigonos'tan bahsediyor. Gelgelelim Antigonos, İskender'in komutanlarından biriydi. (ed. n.) İskender'in dedesi ise Makedonya kralı III. Amyntas'tır.

[20] Dobra (E. Yun. *παρρησιαστής*) anlamına gelir.

zuruna çıkmış. Philippus elçilik heyetini nezaketle dinledikten sonda "Söyleyin bana," demiş, "Atinalıları memnun etmek için ne yapabilirim?" Democharesa lafa karışıp "Kendini asabilirsin." cevabını vermiş. Hazırunda bu insanlık dışı cevaba karşı bir 3
nefret baş göstermiş; Philippus onlara susmalarını söylemiş ve bu Thersitas'ın[21] sağ salim uğurlanmasını emretmiş. "Ancak siz, diğer elçiler," demiş, "Atinalılara deyin ki bu kaba sözleri söyleyen kişiler, bunları cezalandırmadan dinleyen kişilerden çok daha küstahtır."

Tanrısal Augustus kayda değer pek çok iş yaptı ve gene kay- 4
da değer pek çok söz söyledi. Bunlardan anlaşıldığı kadarıyla öfke onun üzerinde kontrol sahibi değildi. Vakanüvis Timagenes hem onun hakkında hem de karısı ve ailesi hakkında bazı şeyler söylemişti. Bu söylenenler unutulup kaybolmadı zira fütursuz nükteler ağızdan ağıza daha çok yayılır ve herkesin dilindedir. Caesar[22] daha ölçülü bir dil kullanması konusunda 5
onu sık sık uyarırdı. Tavrında ısrarcı olan bu adama en sonunda evinin kapılarını kapattı. Bunun ardından Timagenes, Pollio Asinius'un[23] konuğu olarak yaşlandı ve bütün şehir onunla yan yana olabilmek için yarıştı. Caesar'ın evinin ona kapanması hiçbir eşikten geri çevrilmesine sebep olmadı. Bu adamın 6
daha sonraları yazdığı tarih eserlerini yüksek sesle okumuşluğu ve Caesar Augustus'un faaliyetlerini içeren kitapları ateşe atıp yakmışlığı da vardır. Caesar'a düşmanlık güttüğü halde kimse onunla dost olmaktan korkmadı, kimse ondan yıldırım çarmış gibi kaçmadı çünkü yüksek makamlardan düşmüş olan bu

---

[21] Thersites (Θερσίτης) Truva önlerindeki karargâhta bulunan, açık sözlülüğüyle bilinen bir Yunan (ed. n.). İsmin bitimi Latincede *-es*'ten *-as*'a dönüşmüş. Bkz. Hom. *Il.* ii.212; 244, 246.

[22] Augustus'tan bahsediyor.

[23] Gaius Asinius Pollio (MÖ 75-MS 4), Romalı devlet adamı, asker, edebiyatçı. Adı (*praenomen*) Gaius, boy adı (*nomen*) Asinius, aile lakabı (*cognomen*) Pollio olup adının muntazam dizilimi Gaius Asinius Pollio olsa da metinde Pollio Asinius sıralamasıyla verilmiş.

7 adama bağrını açan biri vardı.[24] Söylediğim gibi, Caesar bunu hoşgörüyle karşıladı. Öyle ki kendisi hakkındaki övgülere ve yaptığı işlere dil uzatılması dahi onu etkilemedi. Düşmanına
8 evini açan adama asla mızmızlanmadı. Pollio Asinius'a basitçe şunu dedi: "Vahşi bir hayvanı barındırıyorsun."[25] Mazeret bildirmeye hazırlanan Pollio'ya "Eğlenmene bak Polliocuğum," dedi, "Eğlenmene bak!" Pollio ona "Ey Caesar, eğer dilersen evimin kapılarını ona derhal kapatırım" dediğinde ise "Ben sizi tekrar barıştırmışken" diye cevap verdi, "bunu yapacağımı mı düşündün?" Çünkü Pollio'nun bir zamanlar öfkeli olduğu Timagenes'e duyduğu bu öfkeyi sonlandırmasının tek sebebi artık Caesar'ın Timagenes'e öfke duymaya başlamasıydı.[26]

1 **24.** Galeyana gelen herkes kendi kendine sorsun: "Ben Philippus'tan daha mı kudretliyim? Oysa o, kendisine söylenen kötü sözleri karşılık vermeden geçiştirdi. Ben kendi evimde, Augustus'un tüm dünyada yapabildiklerinden daha fazlasını yapabilir miyim? Oysa o, kendisine söven kişiden uzak dur-
2 makla yetindi." Peki, kölemin yükselen sesi, dik başlı ifadesi ve kulağıma gelen söylenmeleri sebebiyle onu kırbaçlarla ve prangalarla ıslah etmeye çalışmam reva mıdır? Ben kimim, benim kulaklarımın rahatsız olması günah mıdır? Birçok kişi düşmanlarını affetmiştir; ben de miskinleri, vurdumduymazları, gevezeleri affetmeyeyim mi?

3 Çocuğun mazereti yaşı, kadınınki cinsi, yabancınınki özgürlüğü, hanedeki kölelerinki ise yakınlıktır. Bir yakınımız ilk kez hata işlediyse, daha önce bizi ne kadar uzun süre memnun ettiğini düşünelim; diyelim ki sık sık ve farklı zamanlarda hata

---

[24] Asinius Pollio.

[25] Kullanılan fiil Eski Yunanca *θηριοτροφεῖς* (ok. *theriotropheis*). Bu fiil, zenginlerin en bilindik zevklerinden olan vahşi hayvan sergileme hobisini ifade ediyor. (ed. n.)

[26] Daha doğrusu Augustus'un Timagenes'i kovması, Asinius Pollio'nun yersiz yurtsuz kalan bu adama merhamet edip onu evine almasına sebep olmuştu.

işledi, çoktandır katlandığımız bu şeye katlanmaya gene devam edelim. Hata yapan kişi dostumuzsa istemeden yapmıştır; diyelim ki düşmanımız, o zaman da yapması gerekeni yapmıştır. Akıllı kişiye güvenelim, akılsız kişiyi mazur görelim. Her 4
kim için olursa olsun, en bilge insanların dahi pek çok hata yaptığını, hiç kimsenin nadiren de olsa dikkat kaybı yaşamayacak kadar ihtiyatlı olamayacağını, hiç kimsenin içine düştüğü durumlarda zaman zaman ağırbaşlılığını yitirerek fevri davranmayacak kadar olgun olmadığını, hiç kimsenin karşısındakini gücendirmekten o kadar da korkmadığını, öyle ki bundan kaçınsa bile bazen bu hataya düşebileceğini kendi kendimize söyleyelim.

25. En yüce adamların talihinde dahi görülen yalpalamalar 1
sıkıntı içindeki mütevazı bir adam için nasıl rahatlamaya vesile oluyorsa, nohut oda bakla sofa evinde evladı için yas tutan bir babanın gönlü kraliyet sarayından çıkan bir tazenin cenaze alayını gördüğünde nasıl ferahlıyorsa, haksızlıklara karşı dokunulmazlık sahibi olacak kadar kudretli bir şeyin var olmadığını aklına getiren kişi de bir başkasından zarar görmeyi, bir başkası tarafından küçümsenmeyi aynı şekilde geniş gönüllülükle karşılar.

Ya en akıllı kimseler geçerli bir mazeretleri olmadan yanlış 2
yaptıklarında? O zaman da gençken görev başında ne kadar dikkatsiz, konuşmalarımızda ne kadar pervasız, şarap içmede ne kadar ölçüsüz olduğumuzu hatırlayalım. Eğer karşımızdaki öfkeliyse ona biraz zaman verelim ki yaptığı şey hakkında iyice düşünüp taşınabilsin. Böylece bizzat kendi kendini ıslah edecektir. En sonunda cezalandırma gerekse dahi bizim onunla aynı şeyi yapmamız gerekmez.

Şüphe duyulmamalıdır ki kendisine saldıranı küçümseyen 3
kişi kendini güruhtan ayırmıştır ve daha yüksek bir konumdadır. Gerçek yüceliğin göstergesi, alınan darbeyi hissetmemektir. Büyük yabani hayvanlar havlayan köpeklere bu şekilde yavaş yavaş yüzlerini dönerler, nehrin sarp kayalıklara çarpması

da böyle beyhudedir. Öfkelenmeyen kişi uğradığı haksızlıkları
4 tınlamazken öfkelenen kişi bunlardan etkilenir. Gelgelelim her türden aksiliğin üzerinde konumlandırdığım o adam ise kucağında en yüce iyiliği tutar ve yalnızca insanlara değil, talihe de şöyle seslenir: "Elinden geleni ardına koyma, dinginliğimi benden alabilecek kudretin yok. Yaşamımın idaresini tevdi ettiğim mantığım bunu engelleyecektir. Öte yandan öfke benim için haksızlıktan daha zararlıdır. Niçin daha zararlıdır? Çünkü haksızlığın ölçüleri bellidir, öfkeninse beni nereye kadar sürükleyeceği belirsizdir."

1 **26.** "Ben çekemem, haksızlığa katlanmak ağırdır." diyorsun. Yalan söylüyorsun; öfkeye katlanabilen biri haksızlığa nasıl olur da katlanamaz? Öte yandan şu an yaptığın şey hem öfkeye hem haksızlığa aynı anda katlanmak.

Bir hastanın öfkesini, bir delinin sözlerini, çocukların acımasız yumruklarını niçin hoş görürsün? Çünkü belli ki bunlar ne yaptıklarından bihaberdirler. Herkesi mesuliyetsiz kılan
2 farklı farklı kusurlar vardır. Mesuliyetsizlik herkes için benzer nitelikte bir koruma kalkanıdır. "Yani?" diyorsun, "Bunlar cezasız mı kalacak?" Hayır, sen cezasız kalmasını istesen bile öyle olmayacak; yapılan bir haksızlığın en büyük cezası bizzat bu haksızlığı yapmış olmaktır, zira hiç kimse pişmanlık çeken birinden daha ağır bir cezaya çarptırılamaz.

3 Eğer her konuda adil kararlar vereceksek, o zaman beşerî meselelerdeki koşulları gözden geçirmek gerekir. Herkesin içine düştüğü ortak bir kusuru tek tek bireylere atfetmek adil olmayacaktır. Bir Habeş'in derisinin rengi kendi halkı arasında göze çarpmaz, yahut örülmüş kızıl saçlar Cermenler arasında yakışıksız kaçmaz. Bir adam kendi toplumunda yaygın olan bir şeyi kendinde barındırıyorsa o şeyin sıradışı veya çirkin olduğu yargısına varmayacaksın. Benim aktardığım o kötü örnekler dahi dünyanın bir köşesindeki, bir bölgedeki teamül çerçevesinde savunuluyordur. Demem o ki dünyadaki tüm kavimler

arasında yaygın olan bir şeye müsamaha göstermenin daha adil olduğunu anlamak elzemdir.

Hepimiz anlayışsız ve düşüncesiziz, hepimiz güvenilmez, 4
mızmız, ihtiraslı (Ortak bir yarayı hafif sözlerle niçin geçiştireyim?) ve kötüyüz. Bir başkasında ayıplanan ne varsa o ayıplanan şeyi herkes kendi içinde bulacaktır. Niçin birinin solgunluğunu, diğerinin zayıflığını belirtiyorsun? Bu bir salgındır. Karşılıklı olarak daha anlayışlı olalım; zaten kötü insanlar olarak kötülüğün içinde yaşıyoruz. Bizi tek bir şey daha huzurlu bir hale getirir, o da karşılıklı müsamahakârlıkta uzlaşmaktır. "O 5
bana çoktan zarar verdi, ben ise ona henüz zarar vermedim." Gelgelelim başka birine çoktan zarar vermiş olabilirsin, ileride zarar verecek olabilirsin. Bu saat veya şu gün diye düşünme, zihin yapını tümden hesaba kat; hiçbir kötülük yapmamışsan dahi yapmaya gücün vardır.

27. Bir haksızlığa uğradıktan sonra iyileşmek öç almaktan 1
çok daha tatmin edicidir! Öç almak çok zaman ister. Kişi bir haksızlıktan yana sıkıntı çekerken intikam hırsı onu pek çok haksızlığın pençesine düşürür; zarar gördüğümüzden daha uzun süre öfkeli kalırız. Aksi yönde hareket edip hataya hatalarla karşılık vermemek çok daha iyidir. Bir katıra çifte atarak veya bir köpeğe onu ısırarak karşılık veren kişi kendini makul biri sayabilir mi?

"O hayvanlar" diyorsun, "hata yaptıklarının farkında de- 2
ğiller." Öncelikle insan olmanın merhamet dilemek için bir kabahat olması hiç de adil değil. Hem eğer diğer hayvanlar kavrayış sahibi olmadıkları için senin öfkenden kurtuluyorlarsa, kavrayış yoksunu herkes de senin için bu konumda olmalı. Bir kişi dilsiz hayvanları her hatadan muaf kılan bu özelliğin bir benzeri olarak zihin bulanıklığı taşıyorsa, o kişinin bu dilsiz hayvanlara göre türlü farklılıkları olsa dahi ne fark eder? Diye- 3
lim ki bu kişi hata yaptı. Bu ilk mi, son mu? "Bir daha yapmayacağım." dese dahi ona inanmaman gerekir. Hem o hata yapacak hem başkaları ona karşı hata yapacak hem de tüm hayat

bu hataların arasında yuvarlanıp gidecek. Kabalığa nezaketle karşılık vermek gerekir.

4 Üzüntülü kişiye söylenegelen en etkin söz, öfke için de aynı etkiye sahip olacaktır: "Öfkelenmeyi bir gün kesecek misin, yoksa asla kesmeyecek misin?" Eğer öfkeden bir gün mutlaka kurtulacaksan, öfkeyi terk etmek öfke tarafından kullanılıp atılmaya göre çok daha iyi değil midir? Yoksa bu dürtü kalıcı mı olacak? Kendini ne kadar huzursuz bir yaşama hapsedeceğinin farkında mısın? Sürekli öfkeden şişen birinin ne tür bir yaşamı
5 olabilir? Öte yandan sen kendi kendini iyice doldurursan ve seni kışkırtan sebeplere sürekli yeniden fırsat verirsen, öfke bir süre sonra kendiliğinden çekip gidecek ve günler içinde gücünü kaybedecektir. Oysa öfkenin senin tarafından yenilmesi, kendi kendini etkisizleştirmesinden çok daha iyi değil midir?

1 **28.** Önce birine öfkelenirsin, sonra diğerine; önce kölelerine, sonra azatlılarına; önce ebeveynine, sonra çocuklarına; önce tanıdıklara, sonra yabancılara... Gönül araya girmedikçe her yerde öfkelenmek için bir sebep öne çıkar. Delilik seni bir zaman buraya, diğer bir zaman oraya alıp götürecektir ve öfken yeni ortaya çıkan kışkırtmalarla sürekli bir hale gelecektir. Haydi ama bahtsız adam, sevgiyi ne ara tadacaksın? Ne kadar kıymetli bir zamanı ne kadar kötü bir şey için öldürüyorsun?

2 Şimdi herhangi birine nasıl bir kötülük yapabileceğini, birinin itibarını, malını mülkünü veya vücut bütünlüğünü nasıl bir zarara uğratacağını hesaplamaktansa (ki muhatabın senden daha güçsüz biri olsa dahi bunları sıkıntı çekmeden ve tehlikeye atılmadan yapmak mümkün değildir) dost kazanmak, hasımlarla arayı düzeltmek, devlete hizmet etmek, kişisel me-
3 selelere mesai harcamak çok daha iyidir! Onu eli kolu bağlı bir şekilde ele geçirebilir, kafana ne esiyorsa onu her türlü şiddete dayanıklılık testine tâbi tutabilirsin; gelgelelim şiddet uygulayan kişinin kullandığı aşırı güç sık sık bir ekleminin yerinden çıkmasına veya bir sinirinin, kırdığı bir dişe takılı kalmasına sebep olur. Asabiyet, karşısında itaatkâr bir kurban olsa dahi

pek çok kişiyi sakatlar, pek çok kişiyi engelli bırakır. İlaveten hiçbir canlı, işkencecisini riske sokmadan ölecek kadar zayıf tabiatlı doğmamıştır. Bazen acı, bazen bir kaza, zayıfları en güçlülerin başına bela etmiştir.

Bizi öfkelendiren şeylerin pek çoğunun yaptığı, aslında bize 4
zarar vermekten ziyade bizi gücendirmek değil mi? Ancak bir kişinin benim isteklerime mâni olması ile onları yerine getirememesi arasında veya benden çalması ile basitçe bana bir şey vermemesi arasında büyük fark var. Oysa birinin bizi bir şeyden alıkoyması ile o şeyi reddetmesini, ümidimizi kırmasıyla ertelemesini, bir şeyi bize karşı yapmasıyla kendi çıkarı için yapmasını veya bir başkasına duyduğu sevgiden yapmasıyla bize karşı duyduğu nefretten yapmasını aynı kefeye koyuyoruz. Bazı kişilerin bize karşı durmak için yalnızca haklı değil, 5
gerçekten onurlu sebepleri de olabilir. Kimi babasını, kimi kardeşini, kimi vatanını, kimi dostunu gözetiyordur. Gene de biz, aslında yapmadıkları takdirde kınayacağımız eylemleri yaptılar diye onları affetmiyoruz. Hattâ inanması güç ama yapılan eylemi takdir ederken eylemi yapanı tekdir ediyoruz.

Ancak, Hercules aşkına, büyük ve adil bir adam, özgürlüğü 6
uğruna ve vatanının bekası için en şiddetli biçimde çarpışan cesur düşmanlarını takdir eder ve o düşman için de onun gibi yurttaşlar, onun gibi askerler dilerler.

29. Nefret ettiğin kişiyi methetmek bayağı bir şeydir. Çok 1
daha bayağı olan şey ise hoşgörü gerektiren bir şeyden dolayı bir başkasından nefret etmektir. Bir anda köle konumuna düşen biri özgürlüğünden kalma belirtileri taşıyıp bayağı ve zahmetli işlere kolayca koşturmuyorsa, boş zamanı[27] sebebiyle miskinleştiğinden dolayı efendisinin atına ve arabasına ayak uyduramıyorsa, her gün tuttuğu gece nöbetlerinden yorgun düşen bedenine uyku bastırıyorsa, şehirdeki hafif kölelikten zorlu işlere aktarıldıktan sonra kırsaldaki işleri üstlenmiyorsa

[27] Özgürlük zamanlarında sahip olduğu boş zamandan bahsediyor.

veya yüksünerek üstleniyorsa; bu adam bu işleri yapamıyor mu yoksa yapmak istemiyor mu, bunu ayırt edelim. Eğer öfkelenmeden yargılarsak pek çok kişi temize çıkar. Gelgelelim biz öncelikle dürtümüzü takip ediyoruz, ardından, bizi kışkırtan şeyler önemsiz olsa da, sebepsiz yere öfkelendiğimiz zannedilmesin diye bu duygu durumunda ısrarcı oluyoruz ve hepsinden beter olarak öfkemizin haksız temelleri bizi daha da dik başlı bir duruma sokuyor. Sanki ağır bir şekilde öfkelenmek öfkelenen kişiyi haklı kılıyormuş gibi öfkemizde ısrarcı oluyor, onu büyütüyoruz.

1 **30.** Oysa öfkemizin başlangıçta ne kadar hafif, ne kadar zararsız olduğunu kavramamız çok daha iyi değil midir? O zaman dilsiz hayvanlarda gördüğün şeyin insanlarda da olduğunu kavrayacaksın: Ivır zıvır ve boş şeylerden ötürü huzursuzlanıyoruz. Boğaları kızıl renk azdırır, engerek yılanı gölgeye saldırır, ayıları ve aslanları bir bez parçası galeyana getirir. Doğası bakımından yabani ve vahşi olan her hayvan boşu boşuna
2 telaşlanır. Tez canlı ve pek de parlak olmayan mizaçtaki insanlarda da aynı vaziyet vardır. Bunlar şüphe içinde yaşarlar. Öyle ki kendilerine yapılan basit bir iyiliği zaman zaman haksızlığa uğramak olarak dahi algılarlar. İşte en yaygın ve kesinlikle en şiddetli asabiyet de bunlarda ortaya çıkar. Bize beklediğimizden veya başkalarına verdiklerinden daha az şey sundular diye en kıymetli dostlarımıza öfkeleniriz. Oysa bu iki durumun da çözümü vardır.

3 Dostumuz bir başkasına daha büyük bir iyilikte bulunulmuş olsun; o zaman biz de hiçbir kıyasa girmeden elimizdekiyle yetinelim. Daha mutlu birinin varlığından işkence çeken biri asla mutluluğa erişemeyecektir. Umduğumuzdan daha azına sahibiz diyelim; iyi ama belki de gereğinden fazlasını beklemişizdir? İşte en çok korkulması gereken budur çünkü bu vaziyet en yıkıcı öfkelenmeleri doğurur ve bu öfkelenmeler en kutsal olan ne varsa ona saldırırlar.

Tanrısal Iulius'u[28] öldüren toplulukta düşmanından çok 4
dostu vardı. Çünkü kendisi onların karşılanması imkânsız beklentilerini karşılamamıştı. Aslına bakılırsa kazandığı zaferi onun kadar cömertçe kullanmış olan kimse de yoktu, kendisi için sadece bahşetme yetkisi istemişti. Haliyle kendisine kalsa onların beklentilerini karşılamak da isterdi fakat yalnızca tek kişinin sahip olabileceği şeyleri hepsi birden isterken bu kadar ölçüsüz istekleri nasıl yerine getirebilirdi ki? Sonunda silah ar- 5
kadaşlarını, daha kısa süre önce partisinin en ateşli savunucusu olan Cimbrus Tillius'u ve ancak Pompeius'tan sonra[29] Pompeiusçu olanları, çekilmiş kılıçlarıyla birlikte koltuğunun çevresinde gördü. Bu öfke yüzünden kralların silahları kendilerine çevrilir, bu yüzden en sadık adamlar daha önce kim uğruna ve kimden önce ölmeye yemin etmişlerse o kişilerin ölümünü tasarlarlar.

31. Bir başkasının sahip olduklarıyla ilgilenen kişi kendi 1
sahip olduklarından memnun olmayacaktır. Bu sebepten tanrılara dahi öfkeleniriz zira birileri bizim önümüzdedir. Bunu yaparken de ne çok kişiyi arkamızda bıraktığımızı, birkaç kişiye karşı kıskançlık duyan birinin peşinde ne büyük kıskançlıkların olduğunu unuturuz. İnsandaki doyumsuzluk hissi o denli büyüktür ki dünyalara sahip olsa bile daha fazlasını elde edememeyi kendine haksızlık sayar.

"O beni *praetor* yaptı ama ben konsüllük beklemiştim; bana 2
12 *fasces*[30] verdi ama beni düzenli konsül[31] ilân etmedi; bir yıla

---

[28] Gaius Iulius Caesar.

[29] Pompeius öldükten sonra.

[30] *Fasces*: Roma'da yüksek memurların huzurunda *lictor*lar tarafından taşınan bir tür muhafız gereci. Sopalardan ve bir baltadan oluşan bir demettir. Bununla suçlular sopalanır veya başları vurulurdu. Faşizm ismi de bundan gelmektedir.

[31] Düzenli konsül (*consul ordinarius*): Yıllık takvimin ilk gününde usulüne uygun şekilde konsül olan kişi. Bunun aksine yıl içinde ölen veya

benim adımı vermeye niyetlendi[32] ama rahipliğe erişemedim; tamam, bir cemiyete[33] seçildim ama neden sadece birine seçildim? Rütbemi en üst seviyeye yükseltti ama mal varlığıma hiçbir şey eklemedi; bir başkasına vermesi gereken şeyi bana verdi ama kendi cebinden beş kuruş çıkmadı."

3 Elde ettiklerin için şükredesin. Ardından gelecekleri bekleyesin ve henüz her şeyi elde etmemiş olmak seni memnun etsin. Çünkü hâlâ ümit edecek bir şeylerin varlığı da hazdan sayılır. Herkese üstün geldin diyelim, dostunun gönlünde başköşede olmak seni mutlu etsin; pek çok kişi sana üstün mü geldi, o zaman da geride bıraktıklarının geriden takip ettiklerine nazaran çok daha fazla olduğunu düşün.

Kendindeki en büyük zaafın ne olduğunu mu sorguluyorsun? Mantık yürütmelerin hatalı; verileni kıymetli, elde edileni kıymetsiz sayıyorsun.

1 **32.** Her bir kişideki farklı farklı nitelikler bizi öfkelenmekten alıkoysun. Bazılarına öfkelenmekten çekinelim, bazılarına saygımızdan dolayı öfkelenmeyelim, bazılarını ise öfkelenmeye değer görmeyelim. Eğer suçlu bir köleyi zindana atarsak şüphesiz büyük bir iş yapmış oluruz. Neden onu derhal kır-
2 başlatıyoruz, neden hemen bacaklarını kırdırıyoruz? Beklesen de bunları yapma kabiliyetin tükenmez. Bekle de tamamen kontrol sahibi olacağın o vakit gelsin; şu anda öfke etkisi altında konuşuyoruz. Hadisenin gerçek boyutunu ancak öfke çekip gittiğinde göreceğiz. İşte bilhassa bu noktada hataya düşüyoruz. Hemen kılıca, suçlunun başını vurmaya yöneliyoruz; hafif bir dayakla geçiştirilebilecek bir meseleyi zincire vurmayla, zindana atmayla ve açlığa mahkûm etmeyle çözmeye çalışıyoruz.

---

bir şekilde görevini devam ettirmeyen konsül yerine seçilen konsüle ise yedek konsül (*consul suffectus*) denirdi.

[32] Düzenli konsüller konsül seçildikleri yıla adlarını verirlerdi.

[33] Cemiyet (*collegium*): Roma'da dinî veya kamusal işlerle ilgili olarak kurulan yasal kuruluşlar. 10'dan fazla *collegium* bulunurdu.

"Bize zarar verdiğini düşündüğümüz her şeyin basit, acınası 3
ve çocuksu olduğunu nasıl fark ederiz, tavsiyen nedir?" diyorsun. Açıkçası geniş gönüllü biri olmaktan ve sıkıntı çektiğimiz, bizi oradan oraya koşturan, nefesimizi daraltan şeylerin ne kadar bayağı ve gereksiz olduğunu görmekten daha iyi bir önerim yok. Yüksek ve seçkin düşünceleri olan hiç kimsenin bunlara değer vermemesi gerekir.

33. Kopan gürültünün büyük kısmı para yüzündendir. Para 1
pazar yerlerini[34] tüketir, baba ile oğlu birbirine düşürür, zehirli iksirler hazırlar, kılıcı hem katillere hem lejyonlara verir. Para bizim kanımızla ıslanır. Onun yüzünden karı koca geceleri kavga edip ortalığı ayağa kaldırır, kalabalıklar yüksek memurların makamlarını basar, krallar uzun yüzyıllara dayanan binbir emekle inşa edilmiş şehirleri acımasızca yağmalayıp altüst ederler ki bu viran şehirlerin külleri arasında altın ve gümüş arasınlar. Duvarın köşesine bırakılmış para çuvallarını 2
izlemek hoşnut eder. Oysa bunlar insanların gözleri kafalarından fırlayana dek bağırmalarının, mahkeme salonlarının yargıç sesleriyle yankılanmasının, en uzak bölgelerden getirilen yargıçların hangi açgözlülüğün daha haklı olduğuna dair hüküm vermek için koltuklarına oturmalarının sebebidir.

Ya sebep bir para çuvalı değil de varisi olmayan yaşlı bir 3
adamı öfkeden çatlatan bir avuç bakır sikke veya bir köle tarafından sayılmış bir miktar *denarius* ise? Ya ayakları sakat, ellerinde hesap yapacak derman kalmamış yaşlı bir tefecinin bağırıp çağırmasının, hastalık nöbetleri arasında dahi, verdiği paralar için teminat talep etmesinin sebebi yüzde birlik önemsiz bir faiz ise? Şu an büyük gayretle kazdığımız bütün ma- 4
denlerden elde edilen parayı bana getirsen, gizli hazinelerin

[34] Pazar yerleri (*fora*): Ben burayı her ne kadar *pazar yerleri* olarak çevirsem de Basore (*age*, s. 332) ve Stewart (*age*, s. 151) bu kısmı *mahkeme salonları* (Basore *courts*; Stewart *law-courts*) olarak çevirmiş. Barini (*age*, s. 114) doğrudan *i Fori* demiş. Mesele para olduğu için iki çeviri de doğru olabilir. Bkz. *LS*, *"forum" baş. a.*

sakladığı her şeyi önüme atsan, tüm bu para yığınının iyi bir adamın kaşlarını çatmasına değmeyeceğini düşünmem gerekir. Nasıl olsa açgözlülük, ne yazık ki daha önce yerin altından çıkarılmış olan şeylerin tekrar yerin altına gömülmesini sağlayacak. Yani bizi gözyaşlarına boğan şeylerin aslında çok büyük bir gülümsemeyle karşılanması gerekmekte.

1 **34.** Şimdi diğer sebeplere geçiyorum: Yiyecekler, içecekler ve bunlarla ilgili tatmin olmak için hazırlanan hoşluklar, hakaret içeren sözler, yılışık beden hareketleri, inatçı yük hayvanları ve tembel köleler, yabancıların sözlerine dair şüpheler ve kötücül çıkarımlar, bunların sonucunda da insana bahşedilmiş olan konuşma yetisini bile doğanın haksızlıkları arasında saymak... Bana inan ki şiddetle parlamamıza yol açan şeyler, tıpkı çocukları kavga gürültüye düşüren sebepler gibi önemsiz şeyler-
2 dir. Büyük üzüntüyle karşıladığımız hiçbir şey aslında o kadar ciddi ve önemli değildir. Yani demem o ki önemsiz şeylerden ötürü öfke ve çılgınlık sahibisiniz: "Bu adam beni mirasından mahrum bırakmak istedi; o adam uzun süredir büyük umutlarla davalık olduğum kişilerin önünde bana suç isnat etti; şu
3 adam benim cariyeme göz koydu..." Aynı şeyin peşinde olmak bir sevgi bağı oluşturmalıyken bunun yerine çekişme ve nefret sebebi oluyor. Dar yol yayaların itişmesine sebep olur ama geniş ve açık yoldan bütün halklar geçse bile çarpışmazlar. Arzuladığınız şeyler boş şeyler olduklarından ve birinin elinden alınmadıkları sürece bir başkasına verilemeyeceklerinden dolayı aynı şeye heveslenen kişiler arasında kavga ve tartışma çıkmasına vesile olurlar.

1 **35.** Kölenin, azatlının, yanaşmanın[35] ve karının sana cevap yetiştirmesine kızıyorsun; sonra da kendi evinde bile tahammül edemediğin özgürlükten devletin seni neden mahrum bıraktığını sorguluyorsun. Öte yandan sorgulanan biri sessiz

[35] Yanaşma (*Cliens*): Bir hane reisinin (*paterfamilias*) himayesi altında bulunan kişilere verilen ad.

kaldığında bunu da dikbaşlılık olarak adlandırıyorsun. Bırak, 2
adam ya konuşsun ya sussun ya gülsün! "Efendisinin huzurunda mı?" diyorsun. Hayır, hane reisinin yanında. Ne bağırıyorsun? Ne diye ortalığı ayağa kaldırıyorsun? Kölelerin konuşuyor diye, panayır varmışçasına bir kalabalığın toplandığı bir yerde ölüm sessizliği yok diye niçin yemeğin ortasında kırbacını istiyorsun? Kulakların yalnızca melodik, yumuşak, tatlı ve ahenkli sesleri duymak için yoklar; gülüşleri de duyman gerekir ve ağlamaları da, tatlı sözleri de sert sözleri de, neşeyi de hüznü de, insan seslerini de hayvanların hırlamalarını, havlamalarını da... Bir kölenin sesinden, bir bakır sikkenin çınlamasından veya bir kapının çarpmasından niçin irkiliyorsun, ey zavallı adam? Ne kadar nazenin olsan da yıldırımları duyman gerekir. 3

Kulakların için dediğim bu şeyler gözlerin için de geçerli. Eğer iyi eğitilmemişlerse gözlerin de en az kulakların kadar çıtkırıldım olur; bir noktadan, kirden, az parlayan bir gümüşten ve dibi görünmeyen bir havuzdan dolayı rahatsızlık hisseder. Şüphesiz o aynı gözler henüz cilalanıp parlamayan tekdüze renkli bir mermere veya yüzeyi damarlarla örülmemiş bir masaya bakmaya tenezzül etmez, evinde altından daha değersiz bir zemin döşemesine basılmasını istemezken; dışarı çıktığında biçimsiz ve çamurlu yolları, bu yollardaki büyük oranda kirli pasaklı yayaları, ortak konutların[36] çürük, çatlak ve ölçüsüz duvarlarını gönül ferahlığıyla izler. O halde dışarıda bu gözlere hiçbir sıkıntı vermeyen ayrıntıların evde rahatsız etmesinin sebebi, bu gözlerin sahiplerinin dışarıda mutedil ve sabırlı, evde ise huysuz ve mızmız bir tavır takınmasından başka nedir? 4 5

36. Bütün duyular dayanıklı bir hale getirilmelidir. Gönül tarafından yıpratılmayan duyularımız kendi tabiatları gereği sabırlıdır. Gönülden de her gün hesap sorulmalıdır. Sextius 1

[36] Ortak konut (*Insula*): Birkaç ailenin birarada kalabileceği şekilde inşa edilmiş, dar gelirli ailelere yönelik barınma yerleri.

bunu yapardı. Gün bitip odasında istirahate çekildiğinde gönlüne şunları sorardı: "Bugün hangi kötülükten arındın? Hangi
2 zaafına karşı direndin? Ne bakımdan daha iyi oldun?" Öfke eğer her gün bir yargıcın onu yargılayacağını bilirse yakanı bırakacak ve daha itidalli bir hal alacaktır. O halde tüm gününü elekten geçirme alışkanlığından daha güzel bir şey olabilir mi? Bu özdenetim sonrasında gelen uyku ne de huzurlu, ne de derin ve ne de deliksiz olacaktır! Kendi kendini denetleyen bu gizli *censor*[37] da, gönlünü ister övsün ister yersin, kendi mizacı
3 hakkında iyiden iyiye bilgi sahibi olacaktır. Ben bu salahiyeti her gün kullanıyorum ve kendi huzurumda kendi savunmamı yapıyorum. Gün ışığı gözden kaybolunca ve bu huyumun farkında olan karım tamamen sessizliğe bürününce tüm günümü tartıyorum, eylemlerimi ve söylemlerimi yeniden gözden geçiriyorum ve bunları yaparken ne kendimden bir şey gizliyorum ne de herhangi şeyi es geçiyorum. Şunları söyleyebilirken, her-
4 hangi bir hatamdan dolayı niçin korkayım ki: "Gör ki şu fenalığı bir daha yapmaman için seni affediyorum. Şu tartışmada kavga edercesine konuştun; bundan sonra şuursuz insanlarla takışma; daha önce asla eğitimden geçmedikleri için konuşmayı da bilmiyorlar. O adamı gereğinden daha açık bir şekilde uyardın ve bu yüzden onu iyileştirmedin, sadece rencide ettin. Bundan sonra söylediğin bir şeyin sadece doğruluğunu değil, muhatabının bu doğrulara tahammülü olup olmadığını da düşün. İyi adamlar uyarılmaktan memnun olurlar; kendilerini ıslah etmek isteyenlere inat daha da bilenenler ise en kötülerdir."

1 **37.** Bir ziyafette birtakım kişilerin nükteleri ve seni üzmek için ortaya attıkları sözleri hedefine ulaştı diyelim. Avam eğlencelerinden kaçınmayı unutma; içki içildikten sonra fütursuzluk iyice artar, hattâ ayık kişilerde dahi edep kalmaz.

---

[37] *Censor*: Roma'da bir yüksek memuriyet. Ahlâki ve politik suçları inceler ve cezalandırırdı. Bkz. *LS, "censor" baş. a.*

Dostunu, bir avukatın veya zengin birinin kapıcısına, içeri girmesini engellediği için öfkelenmiş halde gördün ve sen de onun adına o aşağılık köleye öfkelendin. Boynuna tasma takılmış bir köpeğe de öfkelenecek misin? O dahi ne kadar havlarsa havlasın önüne yemek attığında sakinleşir. Biraz uzaklaş ve gülümse! Şu anda o kendini adamdan sayıyor zira mahkemede davası olan birçok kişinin üşüştüğü bir girişi korumakla meşgul. Şu anda içeride oturan kişi ise mutlu ve talihli, kapısından içeri girmenin zor oluşunu da varlıklı ve güçlü bir adam olmanın bir işareti sayıyor. Oysa açılması en zor kapının zindan kapısı olduğundan bihaber. 2 3

Katlanman gereken pek çok şey olduğuna kendini hazırla. Kışın üşüdüğü için kim şaşırır? Denizde midesi bulanan, yol üzerinde sarsılan hayret eder mi? Bunlara hazırlıklı bir şekilde yakalanan gönül bunları cesurca karşılar.

Masada nispeten itibarsız bir yere oturunca, ziyafeti verene, seni davet eden kişiye ve daha itibarlı bir yere senin yerine oturan kişiye öfkelenmeye başladın. Behey ahmak, divanda nereyi işgal ettiğinin ne önemi var? Bir minder seni daha itibarlı veya daha aşağılık biri mi yapacak? 4

Bir adama adil gözlerle bakamadın çünkü senin yeteneğin hakkında ileri geri konuştu. Kıstasın bu mudur? O halde eserlerinden hoşlanmadığın Ennius senden nefret eder, Hortensius nutuklarını beğenmediğin takdirde sana husumet güder, Cicero ise şiirleriyle alay ettiğin takdirde sana düşman olurdu. Oysa bir seçimde adaysan, çıkan sonuca metin bir gönülle katlanman gerekir. 5

38. Biri sana hakaret etti. Bu durum, öfke üzerine nutuk çektiği sırada ahlâksız bir genç tarafından suratına tükürülen Stoacı filozof Diogenes'in durumundan daha mı kötü? Oysa Diogenes bu durumu önemsememiş ve bilgece karşılamış: "Açıkçası öfkelenmiş değilim" demiş, "ama öfkelenmem mi gerekiyor, emin olamıyorum." 1

2 Bizim Cato bundan da iyiydi! Atalarımızın hatıralarında kendine yer bulan şu fitneci ve serkeş adam Lentulus, bir gün bir davada konuşma yapan Cato'nun alnına, olabildiğince kalın bir salya kütlesi biriktirip tükürmüştü. Cato ise yüzünü silip "Ey Lentulus," dedi, "herkesi temin edeceğim ki senin ağızsız olduğunu[38] söyleyenler yanılıyor."

1 **39.** Gönlümüzü ferahlatmayı hallettik, Novatus. Gönlümüz artık ya asabiyet hissetmiyor ya da asabiyete üstün gelmiş durumda. Şimdi başkalarını nasıl teskin edeceğimizi göreceğiz; yalnızca iyileşmek değil, aynı zamanda iyileştirmek niyetindeyiz.

2 İlk öfke atağını sözlerle sakinleştirmeye kalkışmayacağız. Öfke sağırdır ve aklını yitirmiştir; ona biraz zaman tanıyacağız. Onun çaresi oyalamakta yatar. Şişmiş gözler katı haldeyken kurcalanırsa rahatsız olurlar. Biz de ne şişmiş gözleri kurcalarız ne de diğer zaaflarla en ateşli oldukları sırada ilgileniriz. Hastalıkları en başta dinlenmek geçirir.

3 "Senin bulduğun çare zaten kendi kendine dinen bir öfkeye iyi geliyorsa ben bundan ne anladım?" diyorsun. Evvela bu çare öfkenin daha kısa sürede dinmesini sağlar. Sonrasında, öfke geri gelmesin diye onu gözetler. Hattâ hafifletmeye dahi yeltenmediği o dürtünün hedefini şaşırtacak, onun elinden tüm intikam araçlarını alacaktır. Öfkeyi taklit ederek acımızın yardımcısı ve yoldaşı olacak, karar almada daha etkin konuma gelecektir. Ara vermeyi sağlayacak ve daha büyük cezalar ararken

4 hemen verilecek bir cezayı erteleyecektir. Bu çare tüm hünerini kullanarak deliliğe mühlet verecektir. Eğer hasta fenalaşırsa ona, direnemeyeceği bir utanç veya korku aşılayacaktır; eğer durumu iyiye giderse o zaman da hoş veya sıradışı bir iç sohbet açacak ve ondaki öğrenme arzusunu kamçılayacaktır.

---

[38] Ağızsız olduğunu (*os habere*): *Os* kelimesi *ağız* ve *yüz* anlamlarına gelebilir. Mecazi olarak *arsızlık* anlamına da geliyor. Yani aslında Cato, Lentulus'a arsız demiş oluyor. Kullanım Latinceye has olduğu için Türkçeye aynen geçirmek mümkün değil.

Derler ki kralın kızını tedavi etmek zorunda olan ve bunu ameliyatsız yapması mümkün olmayan bir hekim varmış. Bu hekim kızın şişen memesine nazikçe pansuman yaparken, süngerin arasına gizlediği neşteri belli etmeden memeye batırmış. Eğer bu iş göstere göstere yapılsaydı kız buna direnirdi ancak beklemediği için acıya katlanmış. İşte böyle, bazısı da kandırılmadan tedavi olmaz.

40. Birine "Öfkelenip de düşmanlarını güldürme;" bir başkasına "Dikkat et de gönlünün yüceliği yok olmasın, pek çok insanın güvendiği o gücün yitip gitmesin. Hercules aşkına, ben de sinirliyim ve acımı ifade edecek kelime bulamıyorum ama doğru zaman beklenmeli. O yaptığının bedelini mutlaka ödeyecek. Ama bunu şimdilik yüreğine göm; vakti geldiğinde, bekleyişinin cezasını da kesersin." diyeceksin. Öfkelenen birini hemen oracıkta ıslah etmeye kalkmak onu daha çok öfkelenmeye teşvik etmekten başka bir şey değildir. 1

Farklı farklı ikna edici yollar denemelisin. Tabii eğer tanrısal Augustus'un Vedius Pollio'ya yaptığı gibi, karşındaki kişinin öfkesini dindirebilecek kadar önemli biriysen durum değişir. Kölelerinden biri Vedius'un küçük bir billur kâsesini kırmıştı. Vedius kölenin yakalanmasını ve hattâ alışıldık bir yöntemle öldürülmemesini, havuzunda bulunan büyük murana balıklarına atılmasını emretti. Bunu dahi gösteriş için yapmadığını düşünen kimse var mıdır? Bu düpedüz acımasızlıktı. Çocuk Vedius'un ellerinden kaçtı ve Caesar'ın[39] ayaklarına kapanarak ondan yalnızca başka türlü ölmeyi diledi. Balıklara yem olmak istemiyordu. Daha önce görülmemiş bu acımasızlıktan etkilenen Caesar çocuğun bağışlanmasını, etrafında bulunan bütün billur kâselerin kırılıp havuzun kâse kırıklarıyla doldurulmasını emretti. 2 3

Caesar'ın dostunu bu şekilde ıslah etmesi gerekiyordu. Yetkisini doğru kullanmış, "İnsanların ziyafet sofralarından zorla 4

[39] Augustus.

kaldırılıp götürülmesini ve görülmemiş türden cezalarla paramparça edilmesini mi emrediyorsun? Senin bir kâsen kırıldı diye bir insanın iç organları da parça parça mı edilmeli? Caesar'ın bulunduğu yerde bir adamın ölüme götürülmesini emredince kendini değerli mi hissedeceksin?" demişti.

5 Eğer biri öfkeye böyle üstün bir konumdan saldırabilecek güce sahipse o kişinin hoyratça muamele etmesi yerindedir. Tabii bunun koşulu, mevzubahis öfkenin tıpkı anlattığım gibi vahşi, devasa, kana susamış olması, daha büyük bir şey tarafından korkutulmadığı sürece iyileştirilmesinin mümkün olmamasıdır.

1 **41.** Faziletli ilkeler üzerine tefekkür ederek, iyi işler yaparak ve zihnimizi saygın olan yegâne şeye[40] yönlendirerek gönlümüzü huzurla dolduralım. Farkındalığımız yeterli olsun, şöhret için hiçbir çaba sarf etmeyelim. Biz iyi şeyleri hak edelim, varsın kötülükler bizi bulsun.

2 "Ancak halk girişken insanları takdir eder, cüretkârlar el üstünde tutulur da sessizler beceriksiz sayılır." İlk bakışta belki öyledir. Gelgelelim bu insanların düzgün yaşamları, bunun mıymıntılık değil de gönül rahatlığı olduğu inancını zamanla yerleştirir. İşte o zaman bu insanlar da halkın takdirini kazanır ve halk onları da taltif eder.

3 Bu necis ve düşmanca tutkuda hiçbir fayda bulunmaz, bilakis o her türden kötülüğü, silahı ve ateşi bünyesinde barındırır. İffeti ayakları altına alıp elini kana bular, çocukların organlarını kesip sağa sola fırlatır, günahtan azade tek bir boşluk bırakmaz, şeref diye bir şeyi hatırlamaz, şerefsizlikten korkmaz, öfkelikten çıkıp nefrette çelikleştikten sonra tedavisi de imkânsızdır.

1 **42.** Bu kötülükten arınalım, zihnimizi temizleyelim ve öfkeyi kökünden söküp atalım. İncecik bir kısmı dahi tutunsa yeniden doğacaktır. Öfkemize sınır koymayalım, onu tümden

[40] Erdem.

söküp atalım. Hangi kötülük sınır tanıyor ki? Yeter ki buna gayret edelim, başarabiliriz.

Bu konuda hiçbir şey ölümlü olduğumuzun farkına var- 2
maktan daha faydalı olmayacaktır. Herkes kendine ve bir başkasına şunları söylesin: "Sanki ebediyete doğmuşuz gibi öfkemizi ilân etmemizin, şu kısacık ömrü heba etmemizin ne yararı var? Onurlu bir hazzın peşinde harcanması gereken günleri bir başkasının acısına ve çektiği işkenceye yönlendirmenin ne yararı var? Talih israf kaldırmaz ve boşa harcayacak zaman yok. O halde niçin kavgaya bu kadar meraklıyız? Ne- 3
den kendimize sorun arıyoruz? Niçin zayıflıklarımızı unutup nefret yükünün altına giriyoruz ve bu kırılgan halimizle niçin bir başkasını kırmak için harekete geçiyoruz? Ateşimiz yükselince veya vücudumuzda başka arazlar ortaya çıkınca, şu an amansızca sürdürdüğümüz düşmanlıklar sönmeye başlayacak. Biraz sonra, bu en cevval düşmanları ölüm ayıracak. O halde niçin isyan çıkarıyoruz ve geçimsiz bireyler olarak yaşamı niçin zorlaştırıyoruz? Yazgı tepemizde dikiliyor, gelip geçen günleri sayıyor ve gitgide daha da yakınlaşıyor. Bir başkasının ölüm günü olacağını zannettiğin o gün, kim bilir belki seninkine de yakındır."

43. Şu kısa yaşamını düzene soksan ve hem kendin için 1
hem diğerleri için onu huzurlu bir hale getirsen daha iyi olmaz mı? Yaşadığın müddetçe herkesçe sevilen, öldüğünde de herkes tarafından özlenen birine dönüşsen daha iyi olmaz mı? Bir adam seninle yüksek perdeden konuştu diye onu niçin alaşağı etmek istiyorsun? Bayağı ve aşağılık olduğu halde kendinden üstün kişilere karşı sivri dilli ve mütecaviz bir tavır takınan o adam sana küfretti diye niçin tüm gücünle onu ezmeye yelteniyorsun? Kölene, efendine, kralına, yanaşmana niçin öfkeleniyorsun? Az biraz bekle; sizi eşitleyecek olan ölümün eli ku- 2
lağında. Arenadaki sabah gösterilerinde birbirlerine bağlanmış boğalarla ayıların kavgasını sık sık izleriz. Bunlar birbirlerine saldırdıkları sırada avcıları onları beklemektedir. Biz de onlarla

aynı şeyi yapıyoruz. Kaybedeni de kazananı da aynı son, hem de yakın bir son beklerken biz bize bağlı birine saldırıyoruz. O zaman geri kalan kısacık ömrümüzü bu şekilde değil, dinginlik ve barış içinde yaşayalım; yerde uzanan cesedimize de kimse kötü nazarla bakmasın!

3 Komşuda çıkan bir yangın sebebiyle yükselen bağırışlar genelde kavgaları ayırır ve haydutla yolcu arasına giren vahşi hayvanlar yolcuyu hayduttan uzaklaştırır. Daha büyük bir tehlike belirdiği zaman küçük ölçekli kötülüklerle mücadele edecek boşluk kalmaz. Niçin kavgayla ve tuzaklarla iç içeyiz? Öfkelendiğin kişi için ölümden daha büyük bir ceza ister misin? Sen öylece kalsan da o kişi ölecek. Zaten olacak bir şeyi
4 yapmak istersen bu sadece zaman kaybı olur. "Aslında ben onu öldürmek istemiyorum. Onu sürgüne yollamak, ona itibar kaybı veya maddi kayıp yaşatmak istiyorum." diyorsun. Oysa ben düşmanını dövmek isteyen kişidense düşmanını yaralamak isteyen kişiyi kayırırdım; zira düşmanını dövmek isteyen kişi yalnızca kötü kalpli değil, aynı zamanda küçük düşünen biridir. İster en ağır cezaları ister en hafif cezaları düşün, cezalandırdığın kişinin inim inim inlemesi için veya senin bir başkasının çektiği acıdan şeytani bir zevk alman için ne kadar az bir zaman vardır!

5 Kısa süre sonra şu son nefesimizi vereceğiz. Bu anda, henüz nefes alıp verirken, henüz insanların arasındayken insanlığı onurlandıralım. Kimseye korku salmayalım, kimse için tehlike arz etmeyelim, kayıplarımızı, uğradığımız haksızlıkları, suiistimalleri, sataşmaları hiçe sayalım ve zaten kısa ömürlü olan aksiliklere yüce gönüllülükle katlanalım. Dedikleri gibi, biz hesap kitap yapıp kaygılanmakla meşgul olurken ölüm her an bizi bulabilir.

KAYNAKÇA

Çeviride Kullanılan Edisyonlar

Barini, I. P., Signorelli, C. (ed.), 1963. *De Ira.* Milano: Carlo Signorelli

Basore, J. W. (ed.), 1928. *Seneca. Moral Essays.* 1. C. Londra: Heinemann

Stewart, A., 1889. *L. Annaeus Seneca. Minor Dialogues.* Londra: George Bell and Sons

Sözlükler

Akalın, H. Ş. vd. (ed.), 2011. *Büyük Türkçe Sözlük.* 11. basım. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Döderlein, L., 1858. *Döderlein's Hand-Book of Latin Synonimes.* Arnold, H. E. (çev.). Andover: W. F. Draper.

Lewis, C. T. & Short, C., 1879. *Latin Dictionary [founded on Andrew's edition on Freund's Latin dictionary].* Oxford: Clarendon Press.

Popma, A., 1865. *De Differentiis Verborum.* Torino: Ex officina A. Salesiani.

Tarama Sözlüğü. 3. C. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Başvuru Kaynakları

Baehrens, E. (ed.), 1886. *Fragmenta Poetarum Romanorum.* Leipzig: Teubner.

Klasik Eserler

Cicero: 1971. *Tusculan Disputations.* King. J. E. (çev.). Cambridge: Harvard University Press.

Homeros : 1920. *Homeri Opera.* Oxford: Oxford University Press.

Lucretius: 1969. *De Rerum Natura.* Leipzig: Teubner.

Ovidius: 1892. *Metamorphoses.* Gotha: F. A. Perthes.

Platon: 1903. *Platonis Opera.* John Burnet (ed.). Oxford: Oxford University Press.

_____: 1903. *Platonis Opera.* John Burnet (ed.). Oxford: Oxford University Press.

Pseudo-Seneca: 2022. *Octavia: Bir Tarihi Roma Draması.* Hanegelioğlu, A. D. (çev.). İstanbul: Pinhan Yayınları.

Vergilius: 1900. *Bucolics, Aeneid, and Georgics Of Vergil.* Greenough, J. B. (ed.). Boston: Ginn & Co.

Genel Kaynakça

Barrell, J., 2000. *Imagining the King's Death: Figurative Treason, Fantasies of Regicide: 1793-1796.* Oxford: Oxford University Press.

Burke, R. Belle (ed. ve çev.), 2016. *Opus Major of Robert Bacon.* Pennsylvania: University of Pennsylvania Press.

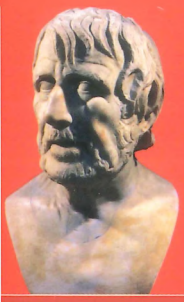
Stoa Felsefesine Yönelik Okumalar

Inwood, B., 2018. *Stoicism: A Very Short Introduction.* Oxford: Oxford University Press.

Sellars, J., 2006. *Stoicism (Ancient Philosophies).* Berkeley: University of California Press.

Engberg-Pedersen, T., 2017. *From Stoicism to Platonism: The Development of Philosophy, 100 BCE-100 CE.* Cambridge: Cambridge University Press.

Graver, M. R., 2007. *Stoicism and Emotion.* Chicago; Londra: The University of Chicago Press.

Roma'nın belki de en tartışmalı imparatorlarından Nero'nun eğitmenliğini yapmış, Roma'nın o çetin ve katlanılması zor dönemlerinde Stoa felsefesine sığınıp ahlâk üzerine pek çok eser vermiş olan Lucius Annaeus Seneca bu eserinde 'tutkuların en kötüsü' olarak nitelediği öfkenin kaynağını, türlerini ve çarelerini araştırıyor. İnsanların kötülüğe olan meylinin ancak mantık yoluyla dizginlenebileceğini savunan Seneca, öfke kontrolünde de mantık yürütme sonucunda ortaya çıkması gereken yüce gönüllülüğü, hoşgörüyü ve telkinleri ön plana çıkarıyor. Romalı bir yazarın tüm insanlığı ilgilendiren bir sorun olan öfke üzerine yazdığı bu eser, evrensel çapta uygulanabilecek pek çok öğüdü de içermektedir.

"Kısa süre sonra şu son nefesimizi vereceğiz. Bu anda, henüz nefes alıp verirken, henüz insanların arasındayken insanlığı onurlandıralım. Kimseye korku salmayalım, kimse için tehlike arz etmeyelim, kayıplarımızı, uğradığımız haksızlıkları, suiistimalleri, sataşmaları hiçe sayalım ve zaten kısa ömürlü olan aksiliklere yüce gönüllülükle katlanalım. Dedikleri gibi, biz hesap kitap yapıp kaygılanmakla meşgul olurken ölüm her an bizi bulabilir."

ISBN: 978-625-8123-11-1

